SLOVENSKÁ REČ

59 | 1994 | 4 |
CENA 17,– Sk

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

I. Ripka, Metodické aspekty terénnych výskumov ■ F. Buffa, Konfrontácia severošarišských a spisovných frazém, týkajúcich sa medziľudských vzťahov ■ L. Dvonč, Používanie slov *únia, združenie, zväz, spolok, aliancia* a *spoločenstvo* v súčasnej slovenčine ■ J. Lazar, Úskalia paronymie v deklinácii substantív ■ K. Palkovič, Archívne materiály o hornotrenčianskych nárečiach

DISKUSIE

F. Kočiš, Slová *miesto, namiesto* ako predložky a spojky

SPRÁVY A RECENZIE

Docent Ladislav Bartko šesťdesiatročný. Š. Lipták ■ Súpis prác doc. Ladislava Bartka za roky 1957—1993. L. Dvonč ■ HABOVŠTIAKOVÁ, K. — KROŠLÁKOVÁ, E.: Z tvorby solúnskych bratov a ich žiakov. Ľ. Kralčák

ROZLIČNOSTI

SAP SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš

VYKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, František Kočiš, Rudolf Krajčovič, Ema Krošláková, Milan Majtán, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Ivor Ripka, František Ruščák

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

I. Ripka, Metodické aspekty terénnych výskumov 193
F. Buffa, Konfrontácia severošarišských a spisovných frazém, týkajúcich sa medziľudských vzťahov 201
L. Dvonč, Používanie slov *únia, združenie, zväz, spolok, aliancia* a *spoločenstvo* v súčasnej slovenčine 212
J. Lazar, Úskalia paronymie v deklinácii substantív 218
K. Palkovič, Archívne materiály o hornotrenčianskych nárečiach 230

DISKUSIE

F. Kočiš, Slová *miesto, namiesto* ako predložky a spojky 233

SPRÁVY A RECENZIE

Docent Ladislav Bartko šesťdesiatročný. Š. Lipták 241
Súpis prác doc. Ladislava Bartka za roky 1957—1993. L. Dvonč 243
HABOVŠTIAKOVÁ, K. — KROŠLÁKOVÁ, E.: Z tvorby solúnskych bratov a ich žiakov. Ľ. Kralčák 252

ROZLIČNOSTI

Prilba — prílb a *prilieb*. L. Dvonč 254

MIČ 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 59, 1994, číslo 4. Technický redaktor V. Radik.
Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Sk 102,-; jednotlivé číslo Sk 17,-. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP — SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 15 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B.34 01 08, D - 8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1994
Sk 17,-

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 59—1994
ČÍSLO 4

Ivor Ripka

METODICKÉ ASPEKTY TERÉNNYCH VÝSKUMOV
(O vzťahoch dialektológie a sociolingvistiky)

1. Dialektológia je jazykovedná disciplína, skúmajúca miestne nárečia (teritoriálne dialekty). Nárečie je relatívne stabilný štruktúrny jazykový útvar, ktorým spontánne (nemodelovo) komunikuje autochtónne obyvateľstvo istej geograficky vymedzenej oblasti. Nárečie je jedným z dvoch základných útvarov národného jazyka, tvorí komplexnú lingvistickú, historickú i sociologickú kategóriu. Dialektológiu možno teda vo všeobecnosti predstaviť ako spoločenskú disciplínu, ktorá študuje jazyk spoločnosti i odraz spoločenského života v tomto jazyku (Krajčovič, 1988, s. 186).

1.1. Z uvedeného vymedzenia dialektológie vychodí, že predmetom dialektologického výskumu sú nekodifikované útvary (existenčné formy) národného jazyka, a to tradičné miestne nárečia. Tieto nárečia sa študujú ako systémová realita, ktorá sa diferencovane vyvíjala na istom území (v istom areáli). Značný stupeň priestorovej diferencovanosti je determinovaný geografickými činiteľmi, historickými osobitosťami hospodársko-spoločenského vývinu, kontaktmi s inými národmi (jazykmi) a pod. V súčasnosti je najvýraznejším exponentom konvergentného vývinu v nárečiach, ktorý nachádza svoj odraz aj v oblasti ich komunikačnej kompetencie, vplyv ostatných existenčných foriem národného jazyka, a to najmä spisovného jazyka.

1.2. Pri skúmaní jazykovej stavby nárečí sa dialektológia opiera o základné princípy najnovšej jazykovednej metodológie. Študuje však objekt, ktorý v zásade vzniká (iba) v procese praktickej komunikácie, a preto získavanie materiálu pri terénnych výskumoch musí vychádzať zo špecifických metód a postupov. V priebehu posledných desaťročí (najmä pri organizovaní a príprave zberateľských akcií, súvisiacich s realizáciou veľkých atlasových a slovníkových projektov) sa prepracovala dialektologická heuristika; jej cieľom je pripraviť dostatok odborne spraco-

vaných dotazníkov, nárečových textov (zapísaných alebo nahraných) či iných materiálov (napr. súpis tematicky spätých lexém) na ďalšie komplexné štúdium nárečí. Je nepochybné, že niektoré skúsenosti a zistenia dialektológov z terénnych výskumov (napr. riešenie komplexu problémov súvisiacich s výberom informátorov, s faktormi výberu času a miesta pri opytovaní, s pripravenosťou explorátora a pod.) majú všeobecnejšiu platnosť. Možno ich využiť aj pri plánovaných sociolingvisticky orientovaných výskumoch slovenčiny v súčasnej komunikácii (Buzássyová, 1989), a preto sa ich pokúsime predstaviť podrobnejšie.

1.3. Pri úvahách o vzájomnom vzťahu dialektológie a sociolingvistiky, ktorá sa v súčasnosti zaoberá všetkými stránkami vzťahov medzi jazykom a spoločnosťou, vychádzame z tézy, že obidve disciplíny preferujú empirický výskum jazyka v rozličných sociálnych situáciách (i v odlišných zemepisných oblastiach), a preto musia mať na zreteli viaceré obdobné (analogické, paralelné) činitele a parametre. V programových či bilancujúcich sociolingvistických príspevkoch (Horecký, 1989; Ondrejovič 1991) sa konštatuje hraničná príbuznosť dialektológie a sociolingvistiky a z nej vyplývajúca opodstatnenosť využívania doterajších poznatkov (nielen organizačných skúseností) „staršej" disciplíny, no nezriedka sa im pripisuje istá obmedzenosť. Zistenia dialektológie však neraz prinášajú relevantné odpovede aj na základné otázky sociolingvistických výskumov. Pri práci s informátormi v teréne sa vždy kladie dôraz na komplexný výskum jazykovej situácie: zisťuje sa, kto hovorí (vek a pohlavie informátora, jeho vzdelanie, pracovné zaradenie a pod.), ako hovorí (akým nárečím, ako je prejav ovplyvňovaný inými existenčnými formami národného jazyka), v akom čase (kedy), na akom mieste, s kým a o čom hovorí atď. Aj tzv. klasické slovenské dialektologické opisy prinášajú (aspoň čiastočné) odpovede na tieto otázky, hoci sa, prirodzene, nepoužívala súčasná sociolingvistická terminológia.

1.4. Materiálový prínos dialektológie pre poznanie vývinu i súčasného stavu jazyka je nesporný a vždy sa príslušne akcentuje. Úvahy o vzájomnom vzťahu dialektológie a sociolingvistiky by sme chceli využiť aj na prezentáciu niektorých menej známych teoreticko-metodologických východísk nárečových výskumov. Pri ich dlhodobom kultivovaní a overovaní v terénnej praxi sa vytvorila istá tradícia; jej pozitívne zložky by bolo užitočné akceptovať aj v súčasnej modernej sociolingvistike.

2. Každá veda skúma svoj objekt (t. j. tú časť prírodnej či prírodno-spoločenskej reality, ktorú človek zapojil do systému svojej prakticko-poznávacej činnosti) predovšetkým tak, že berie na vedomie isté vlastnosti tohto objektu. Dialektológia pracuje s materiálom, ktorý sa získava v teréne od nositeľov informácie (informátorov) rozličnými metódami (postupmi), a to priamym kontaktom, skrytým (utajeným) kontaktom a tzv. sprostredkovaným kontaktom (dotazníkovou metódou). Pri spracúvaní rôznorodého materiálu treba konfrontovať novozistené empi-

rické fakty s platnými vedeckými teóriami. Empirický fakt ako prakticky overený a teoreticky zdôvodnený poznatok nemožno vyvrátiť ako niečo nepravdivé; môže sa však ukázať, že je neúplne pravdivý. Jeden a ten istý empirický fakt môže mať aj rozličné, na seba nadväzujúce interpretácie, v ktorých sa odráža vývin vedeckého poznania prechádzajúceho všetkými fázami reprodukčného cyklu. Empirické poznanie v dialektológii je nepopierateľne predpokladom i výsledkom teoretického poznania vyjadreného v teoretických zákonoch: na základe tohto sprostredkovania dochádza v jej vývine k rozšírenej reprodukcii pôvodných cyklov (Ripka, 1984, s. 159).

2.1. Pri plánovaní dialektologického výskumu sa musí každý ukazovateľ odôvodniť z logicko-teoretického i empirického hľadiska. Pod empirickou odôvodnenosťou sa rozumie možnosť získať pre daný ukazovateľ (skúmaný jav) vysokokvalitnú informáciu. Použitie opytovania na získanie relevantnej informácie — pričom opytovanie má závažnú úlohu najmä pri priamom a sprostredkovanom kontakte informátora a explorátora — prináša so sebou aj niektoré problémy, a preto dialektológ empirik pri nárečovom výskume v teréne musí predpokladať, poznať a eliminovať všetky možné faktory ovplyvňujúce kvalitu získavanej informácie. V praxi, ktorá vyčerpávajúco overuje objektívnu pravdivosť empirického poznania, sa ukazuje, že použitie najspoľahlivejšej metódy hodnotenia kvality získaných výsledkov a poznatkov — zopakovanie toho istého výskumu tým istým dialektológom (alebo kolektívom dialektológov) u toho istého respondenta (respondentov) — je fakticky a realizačne nemožné. Objekt výskumu — nárečie — sa vyvíja a mení; nemožno zopakovať absolútne tú istú východiskovú situáciu pri zapisovaní alebo nahrávaní odpovedí či súvislého rozprávania. Zopakovať možno len analýzu či segmentovanie nahratých odpovedí informátora, ale takéto opakovanie nemožno úplne stotožniť s opakovaním experimentu (t. j. istej mimojazykovej predmetno-nástrojovej činnosti) v prírodných vedách (napr. vo fyzike, chémii, biológii), kde podobný postup je základnou podmienkou začlenenia pri výskume získaných poznatkov do vedy. V dialektológii možno skúmať buď priamo v teréne urobený zápis istého nárečového javu, ktorého vyčerpávajúca verifikácia je zložitá, alebo študovať prepis odpovede informátora vyhotovený z megnetofónového záznamu (pôvodnú zvukovú realizáciu možno sledovať opakovane), no ani jeden z týchto postupov nemôže dokázať absolútnu konštantnosť a petrifikovanosť objektu poznávania, t. j. nárečia.

3. Je všeobecne známe, že kvalita v teréne získanej informácie nie je konštantná; „kolísanie" úrovne odpovedí detreminuje viac faktorov. Kvalita dialektologickej informácie je určovaná parametrami objektívneho, subjektívneho alebo hodnotového charakteru. Objektívne parametre informácie sú invariantné vo vzťahu k prijímateľovi informácie a charakterizujú tie vlastnosti, ktoré sú spojené s jej podstatou, s jej schopnosťou odrážať skutočnosť. Hodnotové parametre informácie

závisia od cieľa, pre ktorý sa informácia získavala (odtiaľ rozličná užitočnosť informácie), a aj od stupňa doterajšieho vedeckého poznania. Subjektívne parametre odrážajú osobné predpoklady a dispozície informátora i explorátora.

Základnými vlastnosťami, charakterizujúcimi kvalitu v teréne získanej informácie, sú spoľahlivosť, stabilita a reprezentatívnosť. Sú to spojité (nie diskrétne) vlastnosti, a preto sa pri analýze (spracúvaní) získaných informácií dá zistiť ich intenzita. Spoľahlivosť informácie sa definuje ako vlastnosť charakterizujúca stupeň adekvátneho odrazu zvláštností a typických čŕt skúmaného nárečia. Stabilita je vlastnosť informácie zachovať si svoju použiteľnosť v priebehu istého časového obdobia. Reprezentatívnosť získaného materiálu (informácií) sa charakterizuje ako jeho schopnosť predstaviť podstatné (základné) črty skúmaného nárečia v širších (konfrontačných) kontextoch. A získanie takéhoto materiálu predpokladá vyspelú dialektologickú heuristiku.

3.1. Skúmanie jazykovej stavby nárečí pri priamom výskume v teréne je spojené s viacerými problémami. Pri každom výskume (získavaní údajov od informátora) je prítomná osobitná kombinácia faktorov pôsobiacich na spoľahlivosť a stabilitu výpovede informátora. Základným predpokladom úspechu dialektologickej heuristiky je, aby zaznamenávané nárečové texty (ktoré možno optimálne využiť pri štúdiu všetkých jazykových rovín) boli bezprostrednými živými prejavmi spoľahlivého informátora. Spontánne prejavy však vznikajú iba pri dokonalej „súhre" informátora a explorátora, pri vytvorení podmienok na ich primeraný kontakt. Použitie postupu priameho kontaktu predpokladá bezprostrednú spoluprácu explorátora a informátora (nositeľa informácie) priamo v teréne. Mimoriadne cenné výsledky prináša postup spontánnej reakcie, ktorý však možno uplatniť iba v príslušnom čase a priestore. Odborne pripravený a ľudsky „kontaktový" (informátorom napr. po dlhšom pobyte v teréne už akceptovaný) explorátor navodzuje v rozhovore rozličné situácie, v ktorých rozprávač reaguje spontánne a neštylizovane. Takéto nárečové prejavy sa môžu zapísať, no výhodnejšie je využívať moderrnú techniku (magnetofónové nahrávky). Tento postup možno využiť najmä pri priamom a neutajenom kontakte.

3.2. Postup skrytého (utajeného) kontaktu spočíva v tom, že nárečový prejav sa zaznamenáva bez toho, aby jeho pôvodca (rozprávač) o tom vedel. Takto získané materiály (zapisované „utajeným" explorátorom alebo skrytým magnetofónom) sú zaiste vhodné na skúmanie kreatívnej a štylistickej stránky nárečového prejavu, no ich získavanie v teréne nie je jednoduché. Informátori niekedy nie sú ochotní súhlasiť so zaznamenávaním ich prejavu; ak hovoria do mikrofónu, často sú „vykoľajení" a štylizovaní. Prípadné objavenie „utajeného" prístroja by určite znamenalo stratu dôvery a koniec výskumu.

3.3. Z postupov sprostredkúvaných kontaktov sa pri terénnych nárečových výskumoch (najmä pri areálových výskumoch diferencovaných javov pre kartogra-

fické ciele) využíva dotazníková metóda. Zostaveniu nárečových dotazníkov, ktoré zásadným spôsobom ovplyvňujú kvalitu informácií získaných pri opytovaní sa, treba venovať v prípravnom štádiu mimoriadnu pozornosť. Otázky musia byť formulované stručne a jednoznačne, majú byť zoskupené podľa pevných kritérií vychádzajúcich zo súčasného stavu teoretického poznania. Úroveň získaného materiálu ovplyvňuje aj rozsah dotazníka. Tento v zásade kvantitatívny faktor (rozsah dotazníka určuje čas, potrebný na jeho vyplnenie) má viaceré filiácie, ovplyvňujúce kvalitu získanej informácie. Nájsť informátora, ktorý by bol ochotný venovať v plnom sústredení dva týždne nárečovému výskumu (napr. na vyplnenie dotazníka pre Slovanský jazykový atlas, obsahujúceho vyše 3200 náročných otázok, je takýto čas nevyhnutný), nie je jednoduché, pričom zmena informátorov sa môže negatívne prejaviť na úrovni získaného materiálu.

4. Dialektologická terénna prax dokazuje, že pri výbere vhodného informátora treba mať na zreteli viaceré okolnosti, ktoré môžu ovplyvniť empirickú fázu procesu poznania. Je evidentné, že rozhoduje fyzický vek, pohlavie (poznatok, že vyjadrovacie prostriedky tradičného dialektu používa v súčasnosti najmä ženská časť staršieho dedinského obyvateľstva, našiel svoj odraz aj v teórii a metodológii nárečového výskumu), školské vzdelanie, pobyt informátora v cudzom prostredí a viaceré iné okolnosti. Generačné rozdiely cítiť najmä pri výskume lexiky. Najstaršia generácia (nad 65 rokov) pozná mnohé zanikajúce reálie z vlastnej a priamej skúsenosti; ich pomenovania používa síce zriedkavo, ale spoľahlivo vysvetľuje význam týchto slov. Stredná generácia (40—65 rokov) zachováva ešte v istom stupni gramatickú štruktúru nárečia, no do jej slovnej zásoby prenikajú nové slová. Najmladšia generácia, ktorá vyrastá v nových podmienkach, nepozná už starú výrobnú techniku, reálie ani výrobné činnosti. Používa naopak mnoho nových slov, prenikajúcich z iných existenčných foriem národného jazyka.

4.1. Informátorom môže byť v zásade každý nositeľ nárečia, ktorý a) je schopný komunikovať (chápe otázku a vie na ňu odpovedať), b) pozná (vlastní) informáciu (údaj), ktorá sa skúma, c) je ochotný podať (vydať) informáciu.

Schopnosť informátora rozumieť otázkam explorátora a vedieť na ne odpovedať, ako aj jeho pripravenosť dať spoľahlivú, stabilnú a reprezentatívnu odpoveď je určovaná radom psychologických a sociálno-psychologických zvláštností ľudskej osobnosti. Osobitný význam má najmä schopnosť rozumieť otázkam rozličného stupňa konkrétnosti (v dialektológii výnimočne aj abstraktnosti) a vedieť na ne odpovedať, dávať kvantitatívne určené odpovede, odpovedať na otázky týkajúce sa udalostí časove vzdialených od momentu opytovania. Dôležitá je, prirodzene, aj spôsobilosť správne pozorovať a hodnotiť javy vlastnej psychickej činnosti, vnímať vplyvy faktorov prestížneho charakteru a najmä ochota nájsť si čas na rozhovor.

4.2. Hlavným faktorom, ktorý zabezpečuje pozitívny vzťah informátora k výskumu, jeho súhlas na výskum či zaznamenávanie odpovede (prejavov), ochotu

venovať dostatočný čas na rozhovor, je stupeň záujmu respondentov o prácu explorátora a výskum nárečia vôbec. Dialektológ sa najbezpečnejšie pohybuje v teréne, ktorý pozná z autopsie (v autochtónnom regióne); v „cudzom" prostredí nadväzuje nevyhnutné kontakty ťažšie. Ak chýbajú príbuzní, ochotní sami podať informácie alebo sprostredkovať stretnutie s vyhovujúcim objektom, musí explorátor využívať služby orgánov štátnej správy. Pracovníci miestnych orgánov odporúčajú informátorov najmä pri krátkodobých pobytoch dialektológov v skúmanej lokalite. Pri kontrolných výskumoch pre Atlas slovenského jazyka bolo napr. potrebné navštíviť v priebehu jedného dňa niekoľko obcí. Informátori zvyčajne odpovedali na otázky nesústredene a nepresvedčivo; v explorátorovi, sprevádznom funkcionárom obce (navyše pohybujúcom sa v obci v služobnom aute), videli oficiálnu osobu, ktorá by im prípadne mohla pomôcť pri riešení rozličných (sociálnych) problémov. Ich prejavy boli tematicky orientované týmto smerom. Tento spôsob kontrolného výskumu navyše neposkytoval čas a priestor na vznik potrebných väzieb medzi informátorom a explorátorom, ktorý v takejto situácii mohol ťažko zatajiť, že sa ponáhľa. A v takýchto prípadoch aktivita a záujem informátora klesá.

4.2.1. Istá neochota nositeľa nárečia poskytnúť dialektológovi žiadanú informáciu má spravidla dve príčiny. Jedna z nich súvisí s úlohou hodnotových faktorov (najmä s prestížou), druhá s nebezpečenstvom, že odpovede budú využité v neprospech respondenta. (Tento faktor je zreteľný pri odmietaní zaznamenávania prejavu na magnetofón.) Vplyv prestížneho faktora súvisí s úsilím informátora uchovať si (niekedy i zvýšiť) sebahodnotenie, ako aj hodnotenie svojej osoby v dedinskom kolektíve.

4.3. Záujem informátora o výskum v značnej miere závisí od prvého kontaktu, od začiatku rozhovoru. Pod jeho vplyvom sa formuje postoj, ktorý sa v priebehu ďalších výskumov len ťažko mení. V tejto súvislosti má najmä u informátorov starej generácie mobilizujúci účinok „odobrenie" konania (t. j. poskytovanie informácií) cirkevnou vrchnosťou (miestnym farárom). Prejavený záujem o výskum jazyka (nárečia) nebýva totiž vždy a všade prijímaný s pochopením; zmysel a význam otázok treba príslušne vysvetliť. Záujem o štúdium predmetov hmotnej kultúry (dedinské stavby, poľnohospodárske nástroje, ľudové kroje a pod.) pokladajú informátori za prirodzenejší. Skúsenosti z terénnych výskumov v slovenských lokalitách toto konštatovanie J. Chloupka (1986, s. 24) v značnej miere potvrdzujú.

5. Nemalý význam pri terénnych dialektologických výskumoch má aj voľba času na výskum. Nesprávny výber času na rozhovor, vyplňovanie dotazníka alebo záznam súvislého rozprávania (napr. v časovej tiesni motivovanej rozličnými okolnosťami a z nej vychodiacej nekoncentrovanosti informátora) patrí do kategórie tzv. situačných chýb explorátora (Šľapentoch, 1976, s. 162). Sociologický aspekt v tejto zložke terénnych výskumov nemožno nerešpektovať; aj starí (neza-

mestnaní) dedinskí ľudia citlivo reagujú na požiadavku explorátora byť k dispozícii v každom čase. Výskum možno robiť vo voľnom čase (pri absolútnej pracovnej nečinnosti) informátorov, keď sa sústreďujú iba na rozhovor s explorátorom, no dobré výsledky možno dosiahnuť aj inokedy. Ženy rady odpovedajú napr. pri „zautomatizovaných" činnostiach prípravy jedál, muži pri domácom remeselníčení a pod.

5.1. Na spoľahlivosť získavaných informácií, analyzovaných neskôr v empirickej a syntetizovaných v teoretickej fáze procesu poznania, negatívne pôsobia aj ďalšie s časom (dobou, trvaním) výskumu súvisiace faktory. Patrí medzi ne aj únava či nesústredenosť obidvoch partnerov terénneho výskumu, t. j. informátora (rozprávača) aj explorátora (zapisovateľa). Niekedy sa totiž stáva, že explorátor (najmä ak ide o neskúseného príležitostného externého explorátora vypĺňajúceho náročný dotazník s otázkami formulovanými v cudzom jazyku, napr. v ruštine) sa pri vypätom konfrontovaní empírie a teórie unaví rýchlejšie ako rozprávač. Okrem toho pri dlhších výskumoch vzniká fenomén „selektívneho počúvania", ktorý pôsobí tak, že explorátor nezaznamenáva vlastne skutočné odpovede informátorov, ale zapisuje „očakávané" odpovede, t. j. podoby, ktoré by podľa jeho vedomia mal rozprávač používať. Tu niekde treba hľadať vysvetlenie vzniku zložitých otázok, týkajúcich sa kvality nárečových zápisov najmä z aspektu ich porovnávania s predpokladanou podobou príslušného javu.

5.2. Terénne výskumy sa realizujú na rozličných miestach. Miesto rozhovoru si explorátor má (môže) vybrať podľa viacerých kritérií; vždy musí mať na zreteli úlohy a ciele konkrétneho výskumu. Pri overovacích výskumoch niekoľkých javov napr. z hláskoslovia možno príslušný súpis otázok vyplniť aj mimo uzavretého priestoru (niekde na ceste, na poli a pod.); pri dlhšietrvajúcich pobytoch v skúmanej lokalite, počas ktorých sa vykonáva komplexný výskum nárečia (získavajú sa súvislé nárečové prejavy), treba, prirodzene, zvoliť iné miesto na rozhovor a spoluprácu informátora a explorátora. Výskum vykonávaný na „oficiálnej pôde" obecného úradu ťažšie zabezpečuje žiaducu spontaneitu, výskum (s mužským informátorom) v priestoroch miestneho pohostinstva sa zasa nevyhne účasti širšieho pléna prítomných (často v úlohe priebeh rozhovoru narúšajúcich „kibicov"). Najlepšie podmienky na výskum (aj z hľadiska technických predpokladov) vytvára domácnosť informátora.

5.2.1. Na kvalitu odpovedí respondentov môžu okrem formulácie otázok, osobnosti a správania sa explorátora vplývať ešte aj niektoré iné faktory vonkajšieho prostredia. Dôležitý je tzv. efekt tretích osôb, prítomných pri rozhovore, pričom tento faktor treba vidieť v priamej súvislosti s pôsobením miesta rozhovoru na kvalitu získavanej informácie. Ak nie je výskum koncipovaný už v prípravnej fáze ako mnohostranný dialóg so skupinou informátorov (napr. zisťovanie dynamiky v prejavoch príslušníkov rozličných generácií), treba prítomnosť tretích (cudzích)

osôb pri rozhovore podľa možnosti eliminovať. Tretie osoby („aktívne" najmä pri nižšej intelektuálnej úrovni informátora) sa často miešajú do rozhovoru, opravujú informátora, usvedčujú ho, že neodpovedá správne a pod. Niekedy „tretie osoby" vytvárajú ironizujúcu atmosféru, nabádajú informátora na neseriózne odpovede. Na druhej strane sami informátori sa často obracajú k prítomným, žiadajú ich o pomoc, ak si na niečo nevedia spomenúť a pod. Intenzita vplyvu tretích osôb pri rozhovore závisí od obsahu otázky. Z tohto hľadiska sú niektoré korektúry obsahu i formy výpovede treťou osobou (napr. manžel dopĺňa informácie manželky či naopak) akceptovateľné. Medzi poznatkami členov rodiny, ktoré chce explorátor získať, existuje značná korelácia.

6. Spoľahlivosť odpovedí informátora zreteľne ovplyvňuje i jeho pamäť. V dialektológii sa často skúmajú názvy (pomenovania) reálií, ktoré sa dnes už nepoužívajú, resp. sa pripomínajú dávnejšie používané slová a zisťuje sa ich sémantická štruktúra. Medzi prostriedky pripomínania patria i rozličné varianty tzv. zatvorených otázok, ktoré kladú na pamäť informátora oveľa menšie nároky než otvorené otázky. V dialektologických dotazníkoch, ktoré skúmajú slovnú zásobu zväčša len na dvoch tradičných rovinách, a to „od významu k slovu" a „od slova k významu", sa metóda pripomínania využíva často. Reálne možnosti pamäti informátora nemožno ignorovať, a preto zatvorené otázky majú pri výskume svoje miesto.

6.1. Ani používanie zatvorených otázok nie je však bezproblémové; pri pripomínaní explorátor neraz imputuje respondentovi nesprávnu odpoveď. Časté sú prípady, keď sa pri vypĺňaní dotazníka v odpovedi zaznamenáva slovo, ktoré sa uvádzalo len ako príklad na lepšie pochopenie otázky pre externého skúmateľa (a prípadne aj informátora). Jeho výskyt (i zapísaná fonetická podoba) je v skúmanej lokalite podľa súčasného stavu poznania neúnosný a neprimeraný. Tak napr. v Dotazníku pre (?) výskum slovenských nárečí II sa v otázke 728 skúma pomenovanie odkrojeného kúska chleba z kraja (ilustruje sa „pripomínajúcim" príkladom *krajec*), v otázke 729 názov odkrojeného kúska chleba z vnútra chleba (*smidka*). Lexéma *krajec* sa vo význame „odkrojený kúsok chleba z kraja" (popri nej sú doložené lexémy *janko, vrchnák, okolko, kromka* a i.) vyskytuje na menšej oblasti, než vychodí z informácií zistených pomocou dotazníkov; informátori „podľahli" zapisovateľom ponúknutému pripomínaniu a odpovedali nesprávne. Niektoré takto zapísané doklady prenikli až do Atlasu slovenského jazyka IV.

7. Tradičné teritoriálne dialekty v súčasnosti strácajú svoju sociálnu bázu; reštrukturácia sociolingvistického archisystému jazyka stavia do pozície dominujúcej existenčnej formy spisovný jazyk. Nárečové prvky však z konkrétnych komunikačných (aj nadnárečových) aktov nevymizli; v istých funkciách sú stále nezastupiteľné. Výskum slovenských nárečí a ich úloh v komunikácii bude pokračovať. Doterajšie poznatky z terénnych výskumov svedčia o tom, že dialektológia nezanedbáva sociolingvistické aspekty, ovplyvňujúce úroveň (hodnotu) získanej infor-

mácie. Skúsenosti získané v teréne sú invenčné a inštruktívne; možno a treba ich využiť aj pri širšie koncipovaných výskumoch súčasnej jazykovej situácie. Profilujúca sa slovenská sociolingvistika nepochybne nájde v dialektologických prácach viaceré pozitívne a inšpirujúce impulzy či podnety.

Literatúra

BUZÁSSYOVÁ, K.: Sociolingvistická orientácia výskumnej úlohy Slovenčina v súčasnej komunikácii. Jazykovedný časopis, *40*, 1989, s. 111—122.

HORECKÝ, J. a kol.: Slovenčina v súčasnej komunikácii. Jazykovedný časopis, *40*, 1989, s. 105—110.

CHLOUPEK, J.: Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1986. 132 s.

KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.

ONDREJOVIČ, S.: K sociolingvistike na Slovensku. In: Studia Academica Slovaca. 20. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1991, s. 177—191.

RIPKA, I.: Teoretické a empirické poznanie v dialektológii. Jazykovedný časopis, *35*, 1984, s. 158—163.

ŠĽAPENTOCH, V. G.: Problémy spoľahlivosti informácie v sociologických výskumoch. Bratislava, Výskumný ústav kultúry 1976. 166 s.

Ferdinand Buffa

KONFRONTÁCIA SEVEROŠARIŠSKÝCH A SPISOVNÝCH FRAZÉM, TÝKAJÚCICH SA MEDZIĽUDSKÝCH VZŤAHOV

1. Človek je spoločenský tvor, takže v jeho živote veľmi dôležitú úlohu hrajú vzťahy medzi ním a ostatnými členmi spoločnosti. Jednotliví ľudia sú však nesmierne diferencovaní, navzájom sa odlišujú množstvom znakov a to všetko sa premieta aj do ich vzájomných vzťahov, ktoré sú veľmi pestré: od najužších, najsrdečnejších až po najnevraživejšie, najnepriateľskejšie. Všetky tieto fakty sa, prirodzene, odzrkadľujú aj v jazyku, najmä v jeho expresívnej oblasti, ktorej charakteristickú časť tvoria frazémy.

Podrobnejší výskum nárečí dokazuje, že ani v oblasti frazeológie nárečia v ničom nezaostávajú za spisovným jazykom. Vzhľadom na veľkú prepojenosť ná-

rečovej a spisovnej frazeológie sa ukazuje ako podnetné skúmať nárečovú frazeológiu porovnávaním s frazeológiou spisovného jazyka. A tak v konfrontácii so spisovným jazykom sú v nárečiach popri frazémach zhodných v nárečiach aj v spisovnom jazyku aj frazémy čiastočne alebo úplne odlišné od ich ekvivalentov v spisovnom jazyku a nakoniec sa vyskytujú aj také svojské nárečové frazémy, ku ktorým nenachádzame spisovné frazeologické náprotivky. Za nárečové frazémy sa pokladajú iba také, ktoré sa odlišujú od ekvivalentných frazém v spisovnom jazyku (Mlacek, 1988, s. 120), preto aj v našom príspevku venujeme práve takýmto frazémam najväčšiu pozornosť.

Vo frazémach ako v druhotných, odvodených jazykových jednotkách sa odráža dlhodobé ľudové aktívne až tvorivé narábanie s jazykom, vychádzajúce z každodennej skúsenosti, preto sú nárečové frazémy vzácnym dôkazom ľudovej tvorivosti. Z toho hľadiska každá, najmä svojská frazéma by si zaslúžila samostatný komentár predovšetkým k otázke jej pravdepodobného vzniku, pričom objasniť jej motiváciu sa nám v mnohých prípadoch darí už len dohadom.

1.2. Náš príspevok zo severošarišskej, presnejšie dlholúckej farzeológie z oblasti medziľudských vzťahov voľne nadväzuje na podobnú stať týkajúcu sa reči (Buffa, 1993). O rozmanitosti medziľudských vzťahov sme sa už zmienili, a tak ako niet dvoch rovnakých ľudí, rozmanité sú aj vzťahy medzi ľuďmi, čo sa odráža i v jednotlivých frazémach. Je príznačné, že tak ako v spomínanom príspevku týkajúcom sa reči, aj v tejto štúdii o medziľudských vzťahoch prevažujú frazémy o javoch, ktoré bežne hodnotíme ako negatívne, a to vo veľmi vysokom pomere 5:1.

Z formálneho hľadiska prevažujú v našom materiáli frazémy so slovesnou vetnou konštrukciou; voľne k nim priraďujeme ustálené prirovnania ako svojský druh frazeologických zvratov. V teoretických otázkach pri klasifikácii materiálu vychádzame zo základného diela o slovenskej frazeológii od J. Mlacka (1984). Materiál máme z rodnej severošarišskej obce Dlhá Lúka, dnes časť Bardejova. Nárečové frazémy nepodávame v dôsledne fonetickom zápise, ale sa pridržiavame tzv. čitateľského úzu a uvádzame ich na prvom mieste, teda pred spisovnými ekvivalentmi.

2. Svojské severošarišské frazémy. — Za svojské pokladáme také severošarišské (sšar.) frazémy (fr.), ku ktorým nenachádzame v spisovnom jazyku primerané ekvivalentné frazémy (chýba nám väčší frazeologický slovník). Je dosť možné, že k viacerým takýmto sšar. fr. by sa v spisovnom jazyku našli významovo blízke frazeologické jednotky (napr. pre prekladateľské potreby), no z lexikografického hľadiska ich nepovažujeme za plnohodnotné ekvivalenty.

2.1. Pokiaľ ide o oblasť medziľudských vzťahov, všimneme si najprv, čo hovoria frazémy súvisiace s manželstvom ako s najmenším spoločenstvom ľudí.

Manželstvo je cieľom i vyvrcholením zbližovania sa dvoch ľudí, takže nečudo, že sa naň vzťahuje hodne pozoruhodných frazém.

Ako prvý predpoklad na ženbu alebo vydaj je „trafiť sa, naskytnúť sa" (o možnosti nájsť si partnera), čo vyjadrujú silno obrazné fr. *mac/prisc na zub* vo vetách typu *Prišol ji na zub, te śe vidala* alebo *Ňimal na zub, te śe ňeožeňil*. (Spisovné spojenie *mať pod zub* má celkom iný význam.) Treba uznať, že vyjadrenie významu „môcť uspokojiť si chuť na ženbu alebo na vydaj" pomocou „mať niečo pod/na zub" je priam majstrovské. Význam „vziať si niekoho za ženu" vyjadruje až drasticky vtipná silno expresívna fr. *spratac (dzifku) z drahi*, čo možno chápať asi v tom zmysle, aby dievka ako slobodná nezavadzala. To, že sa niekto ulakomil na majetok a vzal si niekoho pre peniaze, pomenúva fr. *Zlašil śe ňe na Haňičku, ale na ladičku*, pričom nemožno tejto frazéme uprieť istý stupeň až poetickej obraznosti: *ladička* ako „majetok" (*ladička* je skrinka, v ktorej sa držali peniaze a iné cennosti; *zlašic śe* = ulakomiť sa). Význam „v žiadnom prípade si ju nevezme" vyjadruje až naturalisticky opisná fr. *Ňeveźňe ju, choc bi śe mu na nohu uvadzila*, čo je zrejme vzaté z roľníckeho prostredia. Ten istý význam má aj fr. *Ňeveźňe ju, choc bi śe na ňi pošpotnul*, čo predstavuje absolútny nezáujem niekoho (ako nás nezaujíma napr. kameň, o ktorý sme sa *pošpotľi*, t. j. potkli). Analogický obraz je aj pri blízkom význame „prišla mu do cesty, ale si ju nevšimol", ktorý vyjadruje značne opisná fr. *Teľo śe na ňi ňepošpotnul* (doslova: *len-len že sa na nej nepotkol*). Ako z uvedených dokladov vidieť, nájsť si partnera, s ktorým by bolo možné uzavrieť sobáš, nebola taká jednoduchá vec.

Zdá sa, že aj po uzavretí sobáša to nebolo medzi manželmi vždy jednoduché, ako to predstavujú viaceré frazémy. Tak napr. o žene, ktorá sa veľmi dobre vydala, hovorí obrazná frazéma *Na dobreho koňa sebe śedla* (porov. spis. hovor. *osedlať niekoho*, pravda, v inom význame). Ani netreba vari dodávať, že kôň, a k tomu ešte dobrý, má mimoriadne vysokú hodnotu, takže pre manžela je to veľký kompliment a pre jeho manželku mimoriadne šťastie. A takéhoto manžela bolo hodno ovládnuť, podmaniť si ho, ako to predstavujú frazémy *obracic dakeho na svoju ruku* alebo *vihiac/vikresac dakeho na svojo koľeno*. Zaujímavá je tu voľba slovies, vyjadrujúcich isté činnosti, smerujúce k zmene pôvodného stavu na iný; nie menej pozoruhodné je tu aj vyjadrenie okolnosti súvisiacej s činnosťou pomocou spojenia *na svoju ruku* (porov. spojenia *mať poruke, byť poruke* „byť k dispozícii") alebo *na svojo koľeno* (porov. spis. *robiť na kolene*). Fakt, že skoro celú domácnosť má na starosti žena, obrazne vyjadruje fr. *Žena trime tri uhli a chlop jeden*, čo je zrejme odpozorované zo štruktúry uhlov zrubových dreveníc (porov. spis. *podopierať uhly*, ale s odlišným významom „zaháľať"). O tom, že žena má byť stále s mužom, pri mužovi, výstižne hovorí fr. *Dze motika, tam i porisko*, svojou obraznosťou iste veľmi blízka dedinskému človekovi. V podobnom duchu sa nesie aj vyjadrenie významu „do smrti budú spolu", ktorý má fr. *Už jich ňerozdvoji/ňichto jich ňerozluči ľem riľ a motika*, čo pripomína kopanie hrobu (porov. spis. *láska až po hrob*).

2.2. O širšom, všeobecnejšom vzťahu medzi akýmikoľvek ľuďmi, teda nielen medzi mužom a ženou, hovoria ďalšie svojské sšar. frazémy, vzťahujúce sa na žičlivé, ohľaduplné medziľudksé vzťahy alebo aspoň na pokusy o takéto vzťahy.

Tak napr. to, že niekto nechcel dakoho uraziť, vyjadruje fr. *Ňechcel mu lasku zlamac*. A ďalšia fr. so slovom *laska*, ktoré tu má význam „milosť", je fr. *Ja na tvoji lasce ňežiju* alebo *Ja z tvoji laski ňežiju* vo význame „nie som odkázaný na tvoju milosť". Originálne (vzhľadom na slovo *paroľa*) vyjadruje význam „sú veľkí kamaráti" fr. *Oňi už paroľa*. (Slovo *paroľa* sa používa iba v spojení *daj mi paroľu* vo význame „pleskni mi svojou dlaňou na moju dlaň".) Sympatickú výzvu na vzájomnú pomoc vyjadruje výstižná fr. mennej povahy *šak ľudze s ľudzami*, čo je elipsa namiesto predpokladaného alebo

domysleného plného vyjadrenia „veď ľudia s ľuďmi musia žiť a preto sa majú navzájom znášať a pomáhať si". Význam „žičím mu, aby ešte požil" alebo „nežičím mu nič zlého" obrazne vyjadruje fr. *Ňech tam žije, šak moju doľinu ňezaľehňe* (takýto človek si do môjho hrobu neľahne a tak nemám dôvod mu priať niečo zlé).

2.3. Vzťahy medzi ľuďmi bývajú aj menej harmonické, teda napäté až nepriateľské, takže viaceré sšar. frazémy vyjadrujú rozličné, menej priaznivé situácie alebo stavy, resp. ich zmeny v súvislosti so vzájomnými vzťahmi ľudí.

Pekná obraznosť je vo fr. *spuščac šeľčekac na dačij falatek chľeba* (porov. spis. *jesť cudzí chlieb* alebo *žiť na cudzom chlebe*) alebo v menej obraznej fr. *spuščac šeľpatrac na cudze ruki* s významom „spoliehať sa na pomoc niekoho iného"; v prvej fr. ide o obraz predstavujúci pomoc ako *falatek chľeba* „kúsok chleba", v druhej fr. sa už konkrétnejšie predstavuje pomáhanie pomocou cudzích rúk. Frazéma *dac dakemu po nośe* vo význame „zahanbiť niekoho" súvisí zrejme s faktom, že nos je u človeka citlivá časť tela a udieranie človeka po nose značí jeho ponižovanie (porov. rozličné *frčky do nosa, vodenie za nos, nedať si popod nos brnkať* a pod.). Fr. *Ja ci na hlave ňešedzu* má význam „neprekážam ti", je drastická vzhľadom na predstavu, že niekto sedí niekomu na hlave. Triezvo opisná fr. *Un ňezna aňi o tricatim, co ona robi* znamená „nemá ani poňatia, máločo vie, len niečo vie, čo ona robí" a vzhľadom na číselný údaj — ide o tridsatinu — je to naozaj veľmi málo. Originálna fr. (vzhľadom na slovo *napasc*, známe iba v tejto fr.) *Lapiła śe mi napasc* znamená „niekto začal do mňa dobiedzať, otravovať ma". Na obťažovanie niekoho poukazuje aj fr. *zadavac dakemu bidu* „byť niekomu na ťarchu" (slovo *bida* je tu vo význame „trápenie, obťažovanie"). Odradiť niekoho od niečoho, odobrať mu chuť od niečoho je to isté čo *fantu zbic dakemu*. O obviňovaní niekoho z niečoho, o zvaľovaní viny na niekoho hovorí fr. *zhaňac vinu na dakeho*. Značnou obraznosťou sa vyznačujú fr. *Skadzi ci dam, šak ci z nosa ňevišankam* alebo *Šak ci ňezlupiu z chripta* a značia „nemôžem ti dať, lebo nemám"; obraz *višankac daco z nosa* je značne expresívny, vyjadrenie *zlupic z chripta* je dosť drastické. Obrazná fr. *pasc psi s dakim* šťavnato vyjadruje význam „dopúšťať sa nevery"; silno ironizujúcim obrazom *pásť psy* sa vlastne tento skutok morálne odsudzuje. Frazémy *viludzic od dakeho ostatňu korunu* alebo *vicicac od dakeho ostatňi grajcar* majú význam „vylákať, vymámiť od niekoho všetky peniaze".

2.4. Viaceré frazémy sa používajú ako výstraha alebo výzva na niečo.

Sú to fr. typu *Ked mi ňeprebačiš, ta ci zahiňe* (lebo nebudeš mať nijakú zásluhu na vykonaní niečoho dobrého), čiže „obanuješ, keď mi neodpustíš"; fr. *Ja sebe ja a ti sebe ti* originálne vyjadruje význam „ja som niečo celkom iné ako ty, daj mi pokoj, nemiešaj sa do mňa". Podobný význam má fr. *Mores ci ode mňe* „daj mi pokoj", „mňa nebudeš otravovať". Veľmi výrečná fr. *Pujdzima z uč do uč* značí toľko, že „pôjdeme na konfrontáciu, čiže povieme si to z očí do očí a vyjasníme si to" (pričom nemožno nevidieť príbuznosť spojení sšar. *z uč do uč* a spis. *zoči-voči*). Frazéma *V pekľe budzeš za mňe horec* alebo *Z pekla ňigda ňevidzeš za mňe* vyjadruje „zaslúžiš si trest za to, že mi ubližuješ, za to ťa čaká peklo". Výzvu „daj si pozor, ľahko môžeš dostať výprask" vyjadruje obrazná fr. *Bľiskoś tarhu, kupiš, ňepredaš* čiže „si na dosah ruky, môžeš vyfasovať bitku".

2.5. Niektoré frazémy vyjadrujú sťažnosť na ťažký život pri niekom (obyčajne v rámci manželstva).

Sú to fr. typu *mac Petra pri dakemu* (so záhadnou motiváciou; podobná fr. je aj v poľštine) alebo vzletné spojenie *Horke moje tri dňi* (porov. spis. *horký žiaľ, život*). Jednoduchá fr. *Ňimam na tebe su-*

meňe je to isté čo „veľmi ti zazlievam" (čo je významový opak fr. *maj sumeňe* „zľutuj sa, uznaj"; *sumeňe* = svedomie). Opisná fr. *Ňimam pri ňemu veri* vyjadruje význam „nedôveruje mi". Význam „veľmi niekomu ublížiť, utrápiť, zničiť niekoho" má fr. *ostatňu krev dakemu vicicac* (môžeme ju pokladať za paralelnú k spis. *piť niekomu krv* „trápiť niekoho"), ale aj značne ostrejšie *vipic dakemu muzg z hlavi.*

2.6. Iné svojské sšar fr. z oblasti ľudských vzťahov súvisia s ich jazykovými prejavmi ako s kontaktnými prostriedkami medzi ľuďmi.

Tak napr. význam „každého si uctiť" vyjadruje opisná fr. *dac každemu krasne slovo.* Význam „podchytávať niekoho v reči" značne obrazne vyjadruje fr. *zarucac na dakeho kľučki* (*kľučka* = slučka, do ktorej sa chytávajú zvieratá). O podrobení niekoho vyšetrovaniu, výsluchu hovorí fr. *vibirac kvizencije z dakeho,* majúca príchuť odborného až učeného vyjadrovania sa najmä pre slovo *kvizencije,* známe iba v tomto spojení. To isté čo „zapárať, zabŕdať, zadrapovať sa" znamená obrazná fr. *zavadzac do dakeho zubi.* Význam „nadávať niekomu, papuľovať" vyjadruje fr. *brušic na dakim pisk* (porov. spis. *brúsiť si zuby na niekoho,* pravda, s iným významom); „ostro, škaredo a veľmi niekomu vynadať" vyjadruje opisná fr. *Naklasc dakemu, co mu až pujdze poza uši.*

2.7. Medziľudských vzťahov sa týkajú aj niektoré prirovnania, opisujúce najčastejšie isté stavy, v ktorých sa ľudia (často muž a žena) nachádzajú.

Tak napr. fr. *bic ľem taki jak otrok pri dakemu* znamená „žiť s niekým za veľmi ťažkých podmienok" (spis. fr. *robiť ako otrok* má užší význam, týka sa iba práce). Prirovnanie *bic pri dakemu jak na zatraceni varce* hovorí o tom, že niekto má s dakým ťažký život. Frazéma *zachodzic kolo dakeho jak lašička* značí „líškať sa niekomu" (porov. spis. *líškať sa ako mačka*). *Muž se ženu jak dzeci pod scenu* znamená, že raz sa hádajú, hneď zas žartujú, teda tak ako deti, ktoré sa najmä na dedine hrajú pod stenou čiže pri dome. *Tote dvojo jak hluška s koľeru* vyjadruje, že títo dvaja sa vôbec k sebe nehodia (slovo *hluška* je názov nejakej starodávnej choroby). Prirovnanie *otrisc śe dakeho jak fšilaveho kožucha* značí „zbaviť, striasť sa niekoho", čo je motivované asi tým, že zavšivavený kožuch býva už nepoužiteľný, teda je na zahodenie. Prirovnanie *Tak o ňu stoji jak pes o pijatu nohu* hovorí, že vôbec o ňu nestojí, lebo ju nepotrebuje (porov. spis. *niečo niekomu pristane ako psovi piata noha*). Opačný význam „rýchlo, rozhodne si ju vzal za ženu" má fr. *Tak ju schvacil jak ďabul hrišnu dušu.* O silnom nadávaní, papuľovaní hovorí prirovnanie *brechac/sočic na dakeho jak na psa* (slovo *sočic* sa mimo tohto spojenia nepoužíva).

3. Rozdielne severošarišské a spisovné frazémy. — Sem zaraďujeme také frazémy, ktoré v sšar. nárečí a v spisovnom jazyku popri spoločnom význame a spravidla aj popri blízkom štylistickom zaradení majú rozdielne lexikálne zloženie (t. j. používajú sa v nich lexémy s rozdielnym významom), súvisiace spravidla s odlišnou motiváciou alebo obraznosťou; s tým je často spojený aj rozdiel v stupni expresívnosti aj ich odlišné štruktúrne ustrojenie. Pritom stupeň rozdielnosti pri jednotlivých frazémach býva nerovnaký, takže niektoré menej rozdielne frazémy by sme mohli zaradiť aj medzi súbežné sšar. a spis. frazémy, lebo hranica medzi rozdielnymi a súbežnými frazémami je plynulá.

3.1. Pri rozdielnych sšar. a spis. frazémach týkajúcich sa medziľudských vzťahov nachádzame viac somatizmov, vyjadrujúcich rozličné, spravidla odmietavé stanoviská k niekomu, založené často na negatívnom hodnotení ľudí.

Význam „prekážať niekomu" má fr. *bic dakemu veľki v očach* (a tým sa mu akoby nanucovať) a obraznejšie spis. fr. *byť niekomu tŕňom v oku*. Význam „neuznávam ho" vyjadruje obrazná fr. *Ňima u mňe oka* (porov. spis. *mať u niekoho dobré, zlé oko* „byť v priazni, nepriazni niekoho") a opisná spis. fr. *Nechcem ho na oči*. Význam vyjadrujúci výhrady voči niekomu má aj silno obrazná fr. *Ja ho aňi pod petu ňetrimam* oproti spis. fr. *Nemám ho za nič* (aj sšar. *Netrimam ho za ňič*). Podobný význam „nechcem ťa vidieť" majú motivačne dosť blízke fr. *Bodaj ce moje oči ňevidzeľi — Neukazuj sa, nechoď mi na oči*. Ak niekto nemá u niekoho nijakú šancu, vyjadruje to veľmi obrazná a silno expresívna fr. *Utri sebe nos od dakeho* (výzva na utretie nosa, adresovaná dospelému, pôsobí veľmi zhadzovačsky); spis. jazyk tu má bežne obraznú fr. *Vyhoď si ho z hlavy* (porov. aj sšar. *virucic sebe dakeho z hlavi*). Význam „nikto si ju nevšimne", „nikomu sa nepáči" má silno obrazná fr. *Aňi ňichto o ňu nohu ňeoptre* oproti opisnej spis. fr. *Nik sa za ňou neobzrie*.

3.2. Niektoré somatizmy hovoria o istom, obyčajne deštruktívnom zásahu niekoho do života iného človeka.

Napr. význam „nadobudnúť prevahu, zvíťaziť nad niekým" má obrazná fr. *stupic dakemu na kark;* podobný význam má aj opisná spis. fr. *položiť niekoho na lopatky*. Blízky význam „veľmi uškodiť niekomu" majú aj nasledujúce rozlične motivované fr. *podrezac dakemu harlo*, spis. *podraziť niekomu nohy*. Podobný význam má silno expresívna fr. *skrucic dakemu hlavu ku zatku*, chápaná ako žartovná vyhrážka (pričom na expresívnosti tejto fr. sa najviac podieľa časť tela, ku ktorej smeruje skrúcaná hlava) a podobne expresívna spis. fr. *odkrútiť niekomu hlavu* (známa aj v sšar. nárečí). Význam „otravovať, unúvať niekoho" vyjadruje obrazná fr. *spijac dakemu muzg* (pričom už aj samotné slovo *spijac dakeho* znamená „otravovať niekoho") — spis. *zavracať niekomu hlavu* (aj v sšar. nár. je *zavracac dakemu hlavu*). Význam „jasne, jednoznačne niečo povedať" obsahuje fr. *povedac daco dakemu na rozum* — spis. *povedať niečo niekomu po lopate*. Význam „stále sa niekomu venovať" majú silno obrazné fr. *s pirkem dakemu kolo zatku mascic* — spis. *krútiť sa niekomu okolo zadku*. Na vysvetlenie expresívnosti sšar. fr. treba povedať, že pierkom sa mastilo napr. cesto pri pečení.

3.3. V niektorých rozdielnych sšar. a spis. frazémach sa vyskytujú rozličné abstraktné pomenovania.

O veľkej žičlivosti hovoria fr. *Z radni duši bi mu dal* — spis. *Dal by mu i tú dušu* s významom „veľmi rád, ochotne by mu pomohol". Uistenie o pravdivosti niečoho vyjadruje fr. *Vir moji (hrišni) duši* — spis. *namojdušu* (zaverenie *namojdušu* je známe aj v sšar. nár.). Výzvu na neotravovanie, neobťažovanie vyjadrujú fr. *Ňespijaj moju dušu — Daj mi pokoj* (známe aj v sšar. nár.), podobne aj *Mores ci ode mňe*. Zaručenie sa za niečo obsahujú fr. *Vir mojemu sumeňu* (*sumeňe* = svedomie) — *čestné slovo* alebo *na moju česť*. Význam „zazlievať niekomu niečo" vyjadruje fr. *ňimac na dakeho sumeňe — mať na niekoho ťažké srdce* (spis. fr. *nemať toho svedomia* znamená „nemôcť niečo vykonať"). Na zaliečanie alebo na podlizovanie sa niekomu je fr. *lasku dakemu pasc* a opisnejšie *zachodzic dakemu za lasku* oproti silne expresívnej fr. *pchať sa niekomu do zadku*. (K spojeniu *lasku pasc dakemu* porov. spis. *pásť oči na niekom;* sšar. *zachodzic okolo dakeho* znamená „zaliečať sa niekomu".) O úmysle zba-

viť niekoho cti hovoria pomerne opisné fr. *odbirac dakemu pocľivosc — siahať niekomu na česť*. Nevraživý, nenávistný vzťah k niekomu vyjadrujú fr. *mac na dakeho pik* (slovo *pik* sa používa len v tomto spojení; porov. však sloveso *zapisc, zapikac dakemu* „podkúriť, podkurovať niekomu") — spis. *mať zlosť na niekoho, prechovávať voči niekomu zlosť*. To, že niekto je veľmi kritický na každé moje slovo, vyjadrujú fr. *Na každe slovo me prišida — Chytá ma za slovo*, pričom sšar. fr. je značne expresívnejšia ako spis. fr. (*prišidac* = chytať). Význam „vyzvedať sa" má opisná fr. *vikusovac od dakeho slova* (slovo *vikusovac — kusac* „hrýzť" dodáva tejto fr. význam takej činnosti, ktorú nemožno hodnotiť príliš pozitívne) — spis. *ťahať z niekoho rozumy/tajomstvá*. Význam „neublíži ti" (pri stretnutí, rozprávaní sa a pod.) má výrazná fr. *Šak ku tebe řeprirošňe* a ešte účinnejšia spis. fr. *Veď ťa nezje* (pričom aj v sšar. je fr. *Šak ce řezi*). O človeku, ktorý sa niekomu ani zďaleka nevyrovná, povieme, že *Un řemože/řehodzen aňi tam stanuc, dze ona napľuje* — spis. *Nesiaha jej ani po členky*.

3.4. V ďalších rozdielnych sšar. a spis. frazémach sa vyskytujú názvy konkrétnych predmetov.

Napr. význam „veľmi ju chráni" má obrazná fr. *Ňeda na řu aňi muchi šednuc* a spis. prirovnanie *Stráži ju ako oko v hlave*. O nevhodnom pozorovaní niekoho pri jedení hovorí veľmi obrazná fr. *liški dakemu rachovac* (teda sledovať, koľko toho zje; *liška* = lyžica) oproti spis. fr. *dívať sa niekomu do úst*. To isté čo „využívať niekoho na všetko" vyjadrujú fr. *trimac dakeho za take pometlo* (*pometlo* je handra na všetko, najmä na utieranie) — spis. *mať niekoho za sluhu*. Sťažnosť „chceli by ma zničiť" vyjadrujú dosť blízke, ale obrazne odlišné fr. *Na mňe bi ohňa nasipaľi* — spis. *Zaživa by ma upiekli*. Frazémy *vihnac dakemu peňeži z kešeňi* alebo vtipne obrazná fr. *vipľec dakeho z peňeži* znamenajú „pripraviť niekoho o peniaze" (oproti expresívnej spis. fr. *pustiť niekomu žilu*). Fakt, že „je to s nami rovnaké", vyjadruje fr. *Ta to na jedni draže mi* (čiže čaká nás rovnaká cesta, rovnaký osud) a spis. fr. *Sme na jednej lodi*. O nečestnom spolčovaní sa, o držaní spolu hovoria fr. *bandu bic* — spis. *dúchať s niekým do jedného vreca*. Medzi fr. tohto druhu možno zahrnúť i fr. *Tak ho rad vidzi jak psi dzada* (*dzad* = žobrák) — spis. *Má ho rád ako koza nôž* vo význame „vôbec ho nemá rád". O človekovi s nízkym charakterom sa v sšar. nárečí hovorí, že *Aňi ho za tu šlinu ňetrimam, co na žim napľuju* — spis. *Nemám ho za nič*.

4. Súbežné severošarišské a spisovné frazémy. — Sem zaraďujeme také frazémy, ktoré majú v sšar. nárečí i v spis. jazyku rovnaký význam a spravidla aj rovnaké štylistické zaradenie, často aj rovnakú alebo podobnú konštrukciu a blízku motiváciu, ale medzi ktorými nachádzame isté rozdiely v lexikálnom zložení (ide o použitie lexém s rozdielnym významom), pričom sa obe frazémy zakladajú na blízkej alebo podobnej obraznosti. Aj tu skoro úplne prevažujú frazémy so slovesnou vetnou konštrukciou, pričom sa takéto súbežné frazémy často od seba líšia vo svojej slovesnej zložke. Hodne sú tu zastúpené somatizmy.

4.1. Ak chceme vyjadriť, že „máme pokoj od niekoho", môžeme na to použiť fr. *Hlava mi ochladla od dakeho* — spis. *Mám tichú hlavu od niekoho* (známa aj v sšar. nár.). O obťažovaní, otravovaní hovorí fr. *zavracac dakemu hlavu* a obraznejšia spis. fr. *píliť niekomu hlavu*. Hocičo si voči niekomu dovoľovať je *skakac dakemu po hlave* — spis. *tancovať/chodiť niekomu po hlave*. Vybabrať s niekým znamená *vičisčic zubi dakemu* — spis. *vytrieť niekomu zuby*. Vyčítovať niekomu niečo je to isté čo *cukac do uč* (*cukac* = podpichovať) — spis. *vyhadzovať niečo niekomu na oči*. O oklamaní hovoria fr. *zašle-*

pic dakemu oči — spis. *vytrieť niekomu oči/zrak*. To isté čo „choď preč odo mňa" znamenajú fr. *Sprataj śe mi z uč* — spis. *Choď mi z očí*. O ustavičnom pripomínaní, dobiedzaní hovoria fr. *skučec/škamrac dakemu poza uši* — spis. *húsť niekomu za ušami*. O tom, že niekto povie niečo skôr, ako chcel iný, hovoria fr. *virvac dakemu slovo z gembi* — spis. *vziať niekomu slovo z úst*. Význam „robiť niekomu veľké starosti" vyjadrujú fr. *cicac dakemu krev* — spis. *piť niekomu krv*. To, že treba urobiť niečo za niekoho, namiesto niekoho, vyjadrujú fr. *prejac dakemu ruki* — spis. *odmeniť niekomu ruky* (známe aj v sšar. nár.).

4.2. Viaceré súbežné sšar. a spis. frazémy o medziľudských vzťahoch s rozdielmi v ich slovesnej zložke sú stavané na abstraktných pojmoch, ojedinele aj na názvoch osôb alebo konkrétnych predmetov.

To, že niekto vášnivo túži za dakým, pomenúvajú fr. *Duša ho boľi za dakim* a expresívnejšia spis. fr. *Duša mu piští za niekým*. O hanení cti niekoho sú fr. *naodrivac śe dakemu pocľivosci* — spis. *utŕhať niekomu na cti*. „Zlostiť niekoho" je *prinośic dakeho do zlosci* — spis. *naháňať zlosť do niekoho*. *Dojsc konca dakemu* spis. *urobiť s niekým koniec* znamená „zničiť niekoho". Význam „vyhodiť niekoho" vyjadrujú fr. *otvoric dzvire dakemu* — spis. *ukázať niekomu dvere*. „Utrápiť niekoho na smrť" je *vňisc dakeho do hrobu* — spis. *priviesť niekoho do hrobu*. „Nevážiť si niekoho" je to isté čo *ňetrimac dakeho za ňič* — spis. *nemať niekoho za nič*. Ak niekto niekoho nenávidí, neznáša, povieme, že *Ňemože ho vistac* — spis. *Nemôže ho ani cítiť*. Význam „hnevať sa na niekoho" vyjadrujú fr. *krivo na dakeho požirac* (*požirac* = zazerať) — spis. *pozerať na niekoho krivým okom*.

4.3. Na konkrétne predmety, ale najmä na názvy zvierat sa viažu viaceré prirovnania.

Napr. *chraňic śe dakeho jak ohňa/jak ďabla* — spis. *stániť sa niekoho ako ohňa*. „Tuho, silno niekoho chytiť" vyjadrujú fr. *scisnuc dakeho jak do kľiśči* — spis. *zvierať niekoho ako v kliešťach*. Keď sa niekto húževnato niekoho drží, povieme, že *Ulapila śe ho jak pijafka* — spis. *Drží sa ho ako pijavica*. „Veľmi zle zaobchádzať s niekým" je *ňetrimac dakeho aňi za psa* alebo *bic na dakeho jak na psa* — spis. *zaobchádzať s niekým ako so psom*.

4.4. Ďalšiu väčšiu skupinu súbežných sšar. a spis. frazém so slovesnou vetnou konštrukciou tvoria frazémy, ktoré sa líšia vo svojej mennej časti. Často sú stavané na abstraktných substantívach a vyjadrujú rozličné vzťahy medzi ľuďmi. Ide najmä o pomenovania rozličných stavov alebo ich zmien.

Ak niekto banuje za niekým, povieme, že *Boľi ho duša za dakim* — spis. *Bolí ho srdce za niekým*. „Byť zodpovedný za niekoho" je *vźac sebe dakeho na dušu* — spis. *vziať si niekoho na svedomie*. „Prísne s niekým zaobchádzať" je *trimac dakeho v rapšagu* — spis. *držať niekoho na uzde/na reťazi*. *Vźac dakeho do rašpagu* — spis. *vziať niekoho do parády* znamená „vyhrešiť niekoho". „Znepokojiť, nahnevať niekoho" je *viňisc dakeho z cerpeźlivosci* — spis. *vyniesť/vyviesť niekoho z rovnováhy*. To, že žiť s niekým je veľké trápenie, vyjadrujú fr. *Pri ňemu už ostatňa škola* — spis. *Pri ňom je hotové peklo*. To, že si ťažkám na niekoho, vyjadrujú fr. *Mam na ňeho ceške sumeňe* — spis. *Mám naňho ťažké srdce*. Ak má niekto s niekým veľké ťažkosti, môže to vyjadriť fr. *To už publíka s ňim* — spis. *Je s ním kríž*

(známe aj v sšar. nár.; slovo *publ'ika* sa mimo tejto frazémy nepoužíva). „Prevýšiť niekoho" je *dac dakemu fleka* — spis. *dať niekomu tromfa* (v bežnej reči slovo *fl'ek* = škvrna).

4.5. Názvami konkrétnych predmetov, ojedinele aj ľudí alebo zvierat operujú niektoré súbežné sšar. a spis. frazémy so slovesnou vetnou konštrukciou, opisujúce rozličné, zväčša negatívne vzťahy medzi ľuďmi.

„Spolčiť sa s niekým" je *duc dijament s dakim* — spis. *kameň duť s niekým*. „Veľmi sa vyhýbať niekomu" je *obejsc dakeho na sto mil'e* — spis. *obísť niekoho na hony/na sto honov/na sto krokov*. „Bezohľadne obrať, okradnúť niekoho" je *zedrec z dakeho i ostatňu košuľu* — spis. *zodrať z niekoho (deviatu) kožu*. Vyhrážku tomu, kto niekoho nahneval, vyjadrujú fr. *rospučic dakeho na džamu* — spis. *rozpučiť niekoho ako žabu/voš/muchu/chrústa*. „Veľmi niekoho zbiť" je *zbic dakeho na blato* — spis. *zbiť niekoho ako hada* (známe aj sšar. nár.). „Vyniknúť nad niekoho" je to isté čo *šturic/skric dakeho do zatku* — *strčiť/vopchať niekoho do vačku/do kapsy*. O tom, že niekde niekoho nenávidia, hovorí fr. *Na rożence bi ho upekľi* (*rożenka* = ražeň) — spis. *Za živa by ho upiekli*. Často bývať u cudzích ľudí je *chodzic po ľudzach* — spis. *chodiť po návštevách/po domoch*. O intenzívnom sledovaní niekoho je prirovnanie *strehnuc na dakeho jak jastrab na kurče* — spis. *striehnuť ako mačka na myš*.

4.6. Pozoruhodné sú tu také dvojice sšar. a spis. súbežných frazém, ktoré sa líšia aj v slovesnej, aj v ich mennej časti. Zaraďujeme ich však medzi súbežné (a nie rozdielne) frazémy preto, lebo sú si motivačne značne blízke a majú rovnakú štruktúru.

Tak napr. to, že niekto by pre niekoho všetko urobil, vyjadrujú fr. *Slonka bi ji prichiľil* — spis. *Zniesol by jej modré z neba*. To isté čo „všetko pokorne znášať" vyjadrujú fr. *dac na sebe koli kresac* — spis. *dať na sebe drevo rúbať*. Ako výraz opovrhnutia niekým sa používajú fr. *zacharkac/zapľuc dakemu oči* — spis. *napľuť niekomu do tváre* (*zacharkac* = zapľuť). „Utrápiť niekoho na smrť" je *za živa do źemi vňisc dakeho* — spis. *priviesť niekoho do hrobu*.

5. Zhodné severošarišské a spisovné frazémy. — Sem sme zaradili také sšar. fr. týkajúce sa medziľudských vzťahov, ktoré majú nielen významovo, ale aj z hľadiska svojej motivácie i obraznosti zhodné pendanty v spis. jazyku, pričom neberieme do úvahy hláskoslovné, gramatické, slovotvorné, príp. aj lexikálne rozdiely, pravda, pri zachovaní významovej identity jednotlivých zložiek, takže za zhodné pokladáme aj také frazémy, ako napr. *šturic dakeho do kešeňi* — spis. *strčiť niekoho do vačku* a pod., pretože *šturic* = strčiť a *kešeň* = vačok. Podľa vzťahu týchto frazém k ich jednotlivým zložkám rozlišujeme niekoľko skupín takýchto frazém. I keď táto skupina je v našom materiáli najpočetnejšia, nie je však až taká atraktívna, takže (aj s ohľadom na úsporu miesta) ju nedokladujeme v takom rozsahu ako predchádzajúce skupiny.

5.1. Frazeologické zrasty sú také frazémy, ktorých význam nevyplýva z významov ich zložiek.

Situáciu, keď každý hovorí o inom, vyjadruje fr. *Ja o voźe, ti o koźe* — spis. *Ja o koze, ty o voze* (s pozoruhodným, hoci nie podstatným nerovnakým poradím ich zložiek). „Byť k niekomu úprimný" je *viložic dakemu dušu na dlaň* — spis. *dušu vyložiť na dlaň*. „Rozumieť si s niekým, byť s niekým veľmi zadobre" je *bic s dakim jedna ruka* — spis. *byť s niekým jedna ruka*.

5.2. Frazeologické celky sú také frazémy, ktorých význam do istej miery súvisí s významom niektorej zo zložiek spojenia. Časté sú tu somatizmy (najmä so slovom *oko*).

Napr. „byť v prítomnosti, v dohľade niekoho" je *bic dakemu na očach* — spis. *byť niekomu na očiach*. Význam „podmaniť si niekoho, ovládnuť niekoho" má fr. *okrucic sebe dakeho okolo paľca* — spis. *okrútiť si niekoho okolo prsta/malíčka*. „Klamať, zavádzať niekoho" je *vodzic dakeho za nos* — spis. *vodiť niekoho za nos*. Na abstraktných pojmoch sú založené viaceré fr. typu *dac na slova dakeho* — spis. *dať na slová niekoho* vo význame „vážiť si názor niekoho". „Poradiť si s niekým, naučiť niekoho disciplíne" je *zrobic poradek s dakim* — spis. *urobiť poriadok s niekým*. Názvy konkrétnych predmetov obsahujú fr. *viplacic dakeho s drobnima* — spis. *vyplatiť niekoho drobnými* vo význame „veľmi slabo sa niekomu odmeniť". Ak niekoho na všetko využijú, zneužijú ho, povieme, že *Šicke kuti s ňim povimitaja* — *Každý kút s ním vymetú*.

5.3. Frazeologické spojenia sú také frazémy, v ktorých iba jedna zložka má frazeologizovaný význam. Pri frazémach so slovesnou vetnou konštrukciou sú najčastejšie frazémy s mennou frazeologizovanou zložkou.

Napr., ak sa musíme o niekoho starať, povieme, že *Prišol mi na kark* — spis. *Prišiel mi na krk*. „Úplne sa s niekým pohnevať" je *na śmerc śe pohňivac s dakim* — spis. *na smrť sa s niekým pohnevať*. V iných frazeologických spojeniach je frazeologizovaná slovesná zložka, napr. „prejaviť zlosť voči niekomu, vyvŕšiť sa na niekom" je *viľac sebe zlosc na dakim* — spis. *vyliať si zlosť na niekom*.

5.4. Frazeologické združeniny sú frazémy, ktoré sa vyskytujú aj v doslovnom význame. Časté sú tu somatizmy.

Napr. „umlčať niekoho" je *zatkac dakemu gembu* — spis. *zapchať niekomu ústa;* „pomôcť niekomu" je *postavic dakeho na nohi* — spis. *postaviť niekoho na nohy*. Zo zhodných sšar. a spis. prirovnaní možno uviesť napr. fr. o zbytočnom napomínaní niekoho: *Tak jak kebi na scenu hrach šmaral* — spis. *Akoby na stenu hrach hádzal*. „Veľmi sa niekoho báť" je *bac śe dakeho jak čert śveceni vodi* — spis. *báť sa niekoho ako čert svätenej vody* a pod.

6. Z nášho doterajšieho výskumu vychodí, že nárečové frazémy v ničom nezaostávajú za frazémami v spisovnom jazyku. Súvisí to zrejme s faktom, že nárečia sa realizujú skoro výlučne len v hovorenej podobe a — ako je známe — pre túto podobu jazyka je charakteristický práve bohatý výskyt frazeológie (a expresívnych prvkov vôbec). Primeranú bohatosť nárečovej frazeológie dokumentujú aj nárečové frazémy týkajúce sa jazykového prehovoru (Buffa, 1993) a ešte vari vý-

rečnejšie o tom hovoria frazémy z oblasti medziľudských vzťahov, ktorým sme venovali tento príspevok.

Za najpozoruhodnejšiu pokladáme skupinu svojských sšar. frazém, t. j. takých, ku ktorým sme nenašli adekvátny spisovný ekvivalent. Nie menej zaujímavé sú aj rozdielne sšar. a spis. frazémy čiže také, medzi ktorými nie je zrejmá súvislosť (a tak v istom zmysle sú tiež svojské). Nie bez zaujímavosti sú aj tzv. súbežné sšar. a spis. frazémy čiže také, v ktorých popri menších rozdieloch sú aj viaceré spoločné znaky. Poslednú skupinu tvoria síce menej zaujímavé, no pre hlbšie poznanie nárečia rovnako dôležité dvojice sšar. a spis. frazém zhodných nielen významovo, ale aj z hľadiska ich motivácie i obraznosti.

Celkove sa sšar. frazémy z oblasti medziľudských vzťahov často týkajú takých stavov, zriedkavejšie aj vlastností alebo dejov, ktoré sa všeobecne hodnotia ako negatívne. Vysvetľujeme si to tak, že negatívne javy nás obyčajne viac upútavajú a aj silnejšie a trvalejšie na nás pôsobia ako javy pozitívne alebo neutrálne, ktoré berieme ako samozrejmosť. Z formálneho hľadiska skúmané frazémy najčastejšie mávajú slovesnú vetnú konštrukciu; skromnejšie sú tu zastúpené frazémy menného charakteru a prirovnania (najmä v skupine svojských a zhodných frazém). Za zmienku stojí aj výskyt takých slovných zložiek skúmaných frazém, ktoré sa dnes používajú iba v týchto spojeniach.

Zaujímavé je pomerné zastúpenie frazém v jednotlivých skupinách nášho členenia: z celkového počtu vyše 260 frazém je asi štvrtina svojských frazém, asi iba osmina je rozdielnych, niečo vyše pätiny je súbežných frazém a viac ako tretinu tvoria zhodné sšar. a spis. frazémy. Súhrnne možno povedať, že na jednej strane sú dvojice frazém s prevažujúcimi rozdielmi medzi nimi (ide o svojské a rozdielne fr.) s približne 40 %, na druhej strane sú dvojice s prevažujúcou alebo úplnou zhodou medzi nimi (sú to súbežné ako čiastočne zhodné a úplne zhodné fr.) s približne 60 % z celkového počtu. Podobný pomer nám vychodí aj z porovnania frazém týkajúcich sa reči. Môžeme teda konštatovať, že nárečových frazém, spoločných alebo blízkych s frazémami v spisovnom jazyku, je viac ako frazém, v ktorých sa nárečia a spisovný jazyk od seba výraznejšie odlišujú. Aj v tejto oblasti jazyka sa teda ukazuje, že je viac toho, čo nárečia so spisovným jazykom spája, ako toho, čo tieto formy národného jazyka od seba rozdeľuje.

Našu prezentáciu značného bohatstva nárečovej frazeológie chápeme aj ako upozornenie na to, odkiaľ môže spisovný jazyk čerpať nové podnety na osvieženie vyjadrovacích prostriedkov, tak ako pestované rastliny sa napríklad často regenerujú návratom k svojim predkom, divo rastúcim v prírode, pretože vo vzťahu spisovného jazyka a nárečí a pestovaných rastlín a divo rastúcich rastlín možno nájsť viacero paralel.

Literatúra

BUFFA, F.: Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953. 247 s.

BUFFA, F.: Zo severošarišských frazém o reči. Slovenská reč, *58*, 1993, s. 343—351.

MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 158 s.

MLACEK, J.: Nárečová frazeológia a štandardizácia v slovenčine. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. 4. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź, Wydawnictwo PAN 1988, s. 113—124.

Ladislav Dvonč

POUŽÍVANIE SLOV **ÚNIA, ZDRUŽENIE, ZVÄZ, SPOLOK, ALIANCIA** A **SPOLOČENSTVO** V SÚČASNEJ SLOVENČINE

Slovo *únia* je cudzieho pôvodu. Latinské slovo *unio* sa do slovenčiny prevzalo ako podstatné meno ženského rodu so zakončením na *-a*, podobne ako napr. slovo *legio* (v slovenčine *légia*). Slovo *únia* si zachovalo rod pôvodného latinského slova a skloňuje sa podľa vzoru *ulica*.

Podľa Slovníka slovenského jazyka (SSJ) slovo *únia* má dva významy: 1. združenie, zväz: *colná ú.* združenie niekoľkých štátov na základe dohody v otázkach cla; *Juhoafrická ú.* zväz juhoafrických štátov; 2. zjednotenie: *únia evanjelikov s kalvínmi* (Škult.); polit. *personálna ú.* spojenie dvoch štátov osobou spoločného panovníka. Stručnejšie je spracovanie tohto slova v Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ): spojenie organizácií alebo štátov; takto vzniknutý útvar, zväz: *odborová ú.; colná ú., Severoamerická únia USA*. Slovník cudzích slov (SCS) pri slove *únia* uvádza dva významy: 1. zväz, združenie, spolok (najmä organizácií, inštitúcií, štátov a pod.), 2. organizácia, celok, ktorý takto vznikol (napr. Spojené štáty).

K spracovaniu slova *únia* v týchto slovníkoch možno uviesť niekoľko poznámok. V SSJ aj v KSSJ sa ako príklad na používanie slova *únia* uvádza združené pomenovanie *colná únia*. U nás sa dnes najčastejšie používa od podpísania dohody medzi SR a ČR o colnej únii. Slovo *únia* SSJ zaznamenáva v názve *Juhoafrická únia*, ktorý je dnes už historický. V SSJ sa vhodne spomína aj politický termín *personálna únia*, hoci je dnes menej známy a menej používaný, čo súvisí s dneš-

nou politickou situáciou vo svete. KSSJ zaznamenáva združené pomenovanie *odborová únia*. Toto spojenie sa dnes u nás menej používa. KSSJ spomína aj názov *Severoamerická únia* ako ďalšie pomenovanie Spojených štátov amerických (USA). Tento názov sa bežne nepoužíva a ani nemáme nijaký doklad na jeho používanie (zdá sa, že tento názov sa utvoril na základe používania slova *únia* vo vyjadrení *správa o stave únie*).

Slovo *únia* sa používa v ďalších spojeniach, ktoré sa v citovaných slovníkoch nespomínajú, ale časť z nich by sa prípadne mohla využiť pri spracovaní novších slovníkov spisovnej slovenčiny. Popri združenom pomenovaní *personálna únia* je známe aj spojenie *reálna únia*, ktoré sa zaznamenáva v SSJ v hesle *reálny* s významom „spojenie štátov osobou panovníkovou s jednotným vedením niektorých záležitostí". Možno uviesť spoločný poľsko-litovský štát z r. 1569 so spoločným panovníkom, spoločným snemom a spoločnou zahraničnou politikou. Podľa miesta podpisu o utvorení tohto spoločného štátu sa tento štátny útvar označuje ako *lublinská únia*. Příruční slovník naučný (PNS) uvádza pomenovanie *lublinská unie* 1569. V tomto prípade však podľa nášho názoru ide o vlastné meno, písané *Lublinská únia*, lebo pomenovania dohôd, zmlúv a pod. a rovnako pomenovania štátov sa chápu ako vlastné mená a píšu sa s veľkým začiatočným písmenom.

Slovo *únia* sa ďalej používa v súvislosti s úsilím katolíckej cirkvi o zjednotenie s príslušníkmi iných cirkví. V Encyklopédii Slovenska (ES) sa v hesle *gréckokatolícka cirkev* spomína *brestská únia*; bola to dohoda časti pravoslávneho duchovenstva v bývalom poľsko-litovskom štáte s rímskokatolíckou cirkvou. Takto vznikla gréckokatolícka cirkev, ktorá tak ako rímskokatolícka cirkev uznáva primát pápeža, na rozdiel od nej si však zachováva obradnú reč východnej, t. j. gréckej alebo pravoslávnej (ortodoxnej) cirkvi. Nazdávame sa, že v spisovnej slovenčine treba používať podobu *Brestská únia* ako vlastné meno. V ES sa v hesle *gréckokatolícka cirkev* spomína aj *albajúlska únia* z r. 1698, resp. 1700 o pripojení sedmohradských Rumunov, ako aj *užhorodská únia* z r. 1640, ktorou sa k rímskokatolíckej cirkvi pripojilo pravoslávne obyvateľstvo Zakarpatskej Ukrajiny, východného Slovenska a severovýchodného Maďarska (pravoslávni Ukrajinci, Slováci a Maďari). Podľa našej mienky nejde tu o všeobecné pomenovania *albajúlska únia* a *užhorodská únia*, ale o názvy (vlastné mená) *Albajúlska únia* a *Užhorodská únia*. V našich slovníkoch by bolo vhodné uvádzať názov *Brestská únia*, ktorý je najznámejší, ako aj názov *Užhorodská únia*, ktorý sa týka Slovenska. V hesle *uniatstvo* sa v ES spomínajú *lyonská únia, florentská únia, brestská, albajúlska* a *užhorodská únia*; podľa toho, čo sme povedali, nejde o spojenia *lyonská únia* a *florentská únia*, ale o názvy *Lyonská únia* a *Florentská únia*, ale tieto pomenovania sú málo známe a v histórii nemali väčší význam.

Všimnime si teraz niektoré ďalšie vlastné mená, v ktorých sa používa slovo *únia*.

V súčasnosti sa slovo *únia* začína využívať aj v názvoch inštitúcií a organizácií na Slovensku, teda domácich inštitúcií a organizácií. Tak napr. bývalá Verejnosť proti násiliu bola neskôr premenovaná na *Občiansku demokratickú úniu* (medzitým už zanikla, takže názov *Občianska demokratická únia* je už historický). Bývalé Slovenské kresťanskodemokratické hnutie má teraz názov *Kresťanská sociálna únia*. Názvy so slovom *únia* dostávajú aj niektoré záujmové organizácie, napr. *Slovenská výtvarná únia*.

V SSJ, KSSJ a SCS sa pri osvetľovaní významu alebo významov slov *únia* používa slovo *združenie*. V Malom synonymickom slovníku (MSS) od M. Pisárčikovej a Š. Michalusa sa slovo *únia* osvetľuje synonymnými výrazmi *zväz, združenie* a *spolok*. Pri slove *združenie* sa však v SSJ výraz *únia* ako synonymum neuvádza, rovnako je to aj v KSSJ. V SSJ sa ako príklady na spojenie so slovom *združenie* uvádzajú spojenia *združenie rodičov a priateľov školy*, názov *Združenie slovenských jazykovedcov*, ako aj *združenie malovýrobcov, obchodníkov, veľkopriemyselníkov*. Slovo *združenie* sa v ES spomína aj v pomenovaní *združenie okresných stavebných podnikov* a ďalej vo viacerých názvoch: *Združenie hornouhorských ťažiarov, Združenie katolíckych duchovných Pacem in terris, Združenie slovenských umelcov*. Názov *Združenie slovenských jazykovedcov* a ďalšie názvy, ktoré spomína ES, patria už minulosti. Slovo *združenie* sa dnes využíva v nových názvoch organizácií, inštitúcií a pod., napr. *Združenie technických a športových činností Slovenskej republiky*. Toto slovo sa niekedy využíva aj pri tvorení slovenských ekvivalentov (prekladov) cudzích názvov so slovom *union*, ktoré korešponduje s naším slovom *únia*, napr. názov francúzskej politickej strany *Union des démocrates pour la république* sa u nás používa v podobe *Združenie demokratov pre republiku* (častejšie však *Zväz demokratov pre republiku*). Známy je aj názov *Európske združenie voľného obchodu* (so skratkou EZVO). Vcelku však možno povedať, že slovo *združenie* sa v súčasnej spisovnej slovenčine používa pomerne málo, a to v názvoch inštutúcií a organizácií, ktoré predstavujú domáce (slovenské) ekvivalenty cudzích názvov.

Ďalším synonymom slova *únia* je domáce slovo *zväz*. V SSJ sa uvádzajú slová *zväz*[1] a *zväz*[2] (v SSJ sa ešte podľa starého pravopisu píšu so začiatočným písmenom *s*). Homonymum *zväz*[1] má podľa SSJ význam „spolok, združenie, spoločenstvo, druh istej organizácie". Homonymum *zväz*[2] má podľa SSJ dva významy: 1. zastar. čo slúži na spájanie rozličných častí, väzivo, sval, 2. kniž. zried. vnútorné spojivo, puto, súdržnosť. V našom prípade v tomto slovníku prichádza do úvahy slovo *zväz*[1]. Podrobne je slovo *zväz* spracované aj v KSSJ, pričom sa tu uvádza iba jedno heslo *zväz* s dvoma významami: 1. organizácia, združenie vzniknuté spojením osôb, čiastkových organizácií na základe spoločných záujmov, cieľov ap., spolok, spoločenstvo; 2. vyšší bojový útvar: *bojový z., z. bombardovacích lietadiel*. V obidvoch slovníkoch sa vhodne spomínajú viaceré združené pomenovania,

napr. *odborový zväz*, resp. *odborové zväzy, futbalový zväz* atď., ako aj viaceré vlastné mená. Ani v SSJ, ani v KSSJ sa pri slove *zväz* nespomína slovo *únia* ako synonymný výraz. Veľký počet názvov so slovom *zväz* sa uvádza v jednotlivých zväzkoch ES. Slovo *zväz* sa používa aj v niektorých iných ekvivalentoch cudzích názvov inštitúcií, organizácií a pod., a to neraz aj v prípade, keď v cudzom názve je výraz *union*. To znamená, že v cudzích názvoch so slovom *union* sa za toto slovo vždy v príslušných slovenských ekvivalentoch nedosadzuje slovo *únia*. Vyššie sme spomínali, že názvu francúzskej politickej strany *Union des démocrates pour la république* zodpovedá slovenský názov *Združenie demokratov pre republiku* so slovom *združenie*, ale častejšie sa používa názov *Zväz demokratov pre republiku*. Podobne napr. názvu *Union internationale des étudiants* zodpovedá slovenský názov *Medzinárodný zväz študentstva*.

Pri slove *únia* sa v MSS ako synonymum uvádza aj slovo *spolok*. Slovo *spolok* má podľa SSJ dva významy: 1. organizované združenie viacerých osôb s istým cieľom, určením podľa úradne schválených stanov (dnes obyč. *spoločnosť, zväz, združenie* a pod.). V druhom význame sa uvádza, že slovo *spolok* sa zvyčajne používa v množnom čísle a označuje spolčovanie, obyčajne nie čestné, styky. Pri prvom význame sa v SSJ ako príklady uvádzajú názvy *Spolok pre chov drobného hospodárskeho zvieratstva* a *Spolok sv. Vojtecha*, okrem toho ako zastarané združené pomenovania *čitateľské, spevácke, divadelné, literárne, študentské, telocvičné, samovzdelávacie spolky*. Z významového hľadiska je podrobnejšie spracované heslo *spolok* v KSSJ. Podľa tohto slovníka slovo *spolok* má tri významy: 1. organizované záujmové združenie viecerých osôb: *rybársky s., stanovy s-u, rozpustiť s.* 2. obyč. mn. č. expr. (tajné, nečestné) styky: *mať s niekým s-y.* 3. spojenecký zväz: *vystúpiť z obranného spolku.*

Slovo *spolok* sa používa vo viacerých vlastných menách, z ktorých sa niektoré spomínajú v SSJ, ani jeden sa však nespomína v KSSJ. Ďalšie názvy so slovom *spolok* sa zachytávajú v ES, napr. *Spolok Bazila Veľkého, Spolok 24 spišských miest* (zmenený neskôr na *Zväz 11 spišských miest), Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej, Spolok pre chemickú a hutnú výrobu, Spolok pre zveľaďovanie domácej výroby, Spolok rodákov z Československa, Spolok slovenských spisovateľov, Spolok slovenských umelcov* atď. Najviac používané a najznámejšie sú názvy *Spolok svätého Vojtecha*, pôvodne *Spolok svätého Adalberta* (Vojtecha) a *Spolok slovenských spisovateľov*. Viaceré pomenovania so slovom *spolok* sú zastarané, ako to správne konštatuje SSJ. Spomína sa tu napr. aj spojenie *rybársky spolok*. Slovo *spolok* v treťom význame, ktorý sa uvádza v KSSJ, je známe aj z niektorých názvov obranných zväzov v starovekom Grécku, napr. *Délsky spolok, Aténsky spolok, Peloponézsky spolok*. V tejto súvislosti treba uviesť, že je rozdiel medzi spolkom štátov čiže konfederáciou a spolkovým štátom čiže federáciou, hoci slovo *spolkový* je odvodené od slova *spolok* (porov. v PSN heslo *spolkový štát*). Čo sa

týka slova *konfederácia* ako synonyma pomenovania *spolok štátov*, treba uviesť, že používanie slova *konfederácia* vo vlastnom mene ešte nedokazuje, že skutočne ide o takýto štátny útvar. Štát na území Švajčiarska má úradný názov *Švajčiarska konfederácia*, v nemčine *Schweizerische Eidgenossenschaft*, vo francúzštine *Confédération Suisse*, v taliančine *Confederazione Svizzera*. Švajčiarsko bolo konfederáciou čiže spolkom štátov v minulom storočí v r. 1815—1848, teraz je to federácia čiže spolkový štát. V SSJ sa pri výklade druhého významu slova *konfederácia*, ktorý sa týka štátneho zriadenia, používa vo výklade slovo *zväz:* zväz suverénnych štátov, slovo *spolok* sa tu nespomína. V KSSJ sa pri hesle *konfederácia* uvádza: zväzok alebo združenie štátov alebo organizácií: *švajčiarska konfederácia*. Použitie pomenovania *švajčiarska konfederácia* nie je tu nesprávne (môžeme hovoriť o švajčiarskej alebo napr. nemeckej konfederácii atď.), mohlo by sa však použiť aj oficiálne pomenovanie, teda vlastné meno *Švajčiarska konfederácia* ako ekvivalent nemeckého, francúzskeho alebo talianskeho názvu.

Ďalej sa zmienime o slove *asociácia*. Podľa SSJ druhý význam tohto slova je „spolok, zväz, organizácia". Podľa KSSJ slovo *asociácia* má prvý význam „združovanie, združenie". MSS slovo *asociácia* neuvádza, čiže ho berie ako výraz, ktorý nemá synonymá.

Blízko k slovám, o ktorých tu hovoríme, stojí aj slovo *aliancia*, ktoré podľa SSJ má význam „politické spojenectvo", napr. *agresívna, obranná aliancia, uzavrieť alianciu,* hist. *svätá aliancia* spojenectvo Ruska, Pruska a Rakúska (r. 1815). Slovo *aliancia* je blízke slovu *spolok* alebo *zväz* najmä v prípade spojenia *obranná aliancia*. Namiesto apelatívneho spojenia *svätá aliancia* je náležité vlastné meno *Svätá aliancia*, pretože ide o pomenovanie jedinečného spojenectva. Slovo *aliancia* býva aj v iných vlastných menách, napr. v názve politickej strany, ktorá už zanikla, *Aliancia demokratov Slovenskej republiky*; popri názve *Severoatlantický pakt* sa stretávame s podobou *Severoatlantická aliancia*. V KSSJ sa pri slove *aliancia* uvádza výklad „spojenectvo, spojenecká zmluva": *vojenská* a.; v SCS je výklad: „spojenectvo, obyčajne politické, spojenecká zmluva" (príklady na vlastné mená so slovom *aliancia* sa tu neuvádzajú). Zdá sa, že slovo *aliancia* je dnes v móde najmä v názvoch politických strán.

Slovo *spoločenstvo* má podľa SSJ viac významov. Základný je význam „organizované spojenie väčšieho počtu osôb, príp. inštitúcií s rovnakým cieľom, so spoločnými záujmami, zväzok, spolok". V KSSJ sa pri výklade významu slova *spoločenstvo* uvádza aj slovo *zväzok*. V SSJ sa hneď za výkladom významu uvádza názov *Európske hospodárske spoločenstvo* so skratkou *EHS* ako „zoskupenie niektorých kapitalistických európskych štátov", KSSJ uvádza príklad *štáty socialistického spoločenstva* (tu však nejde o vlastné meno). Slovo *spoločenstvo* sa používa aj v iných názvoch. Najznámejšie je azda jeho použitie v názve *Britské spoločenstvo národov* a v jeho stručnejšej podobe *Spoločenstvo národov*. Ide o slo-

venský ekvivalent anglických názvov so slovom *commonwealth (British Commonwealth of Nations, Commonwealth of Nations)*. Za pomenovanie *commonwealth* sa nie vždy používa slovo *spoločenstvo*. Názvu *Commonwealth of Australia* (resp. *The Commonwealth of Australia*) zodpovedá v slovenčine názov so slovom *zväz (Austrálsky zväz)*, čo ukazuje na synonymitu pomenovaní *spoločenstvo* a *zväz* v tomto konkrétnom prípade. Poznamenávame, že v češtine sa namiesto slova *commonwealth* v tomto prípade nepoužíva slovo *svaz*, ale *společenství* podobne ako v názvoch *Britské společenství národů* a *Společenství národů*. Pomenovanie *spoločenstvo* sa najnovšie používa u nás v názve *Spoločenstvo nezávislých štátov*, ktoré predstavuje veľmi voľné spojenie niektorých členských štátov bývalého Zväzu sovietskych socialistických republík po jeho rozpade (patria sem napr. Rusko, Bielorusko, Kazachstan, nie však napr. baltské štáty). Názov *Spoločenstvo nezávislých štátov* vznikol zrejme podľa názvu *Britské spoločenstvo národov* alebo *Spoločenstvo národov*. Možno konštatovať, že používanie pomenovania *spoločenstvo* vo vlastných menách štátov sa rozširuje.

Na záver môžeme konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa slovo *únia* začína používať vo väčšej miere ako v minulosti. Rozširuje sa jeho používanie vo vlastných menách, najmä v názvoch domácich politických strán a v názvoch niektorých záujmových organizácií, ako aj v slovenských názvoch ako ekvivalentoch cudzích názvov so slovom *union*. Slovu *únia* zodpovedajú niektoré synonymné výrazy. V minulosti sa z týchto synoným vo väčšej miere používalo slovo *zväz*, a to nielen v pomenovaniach inštitúcií, organizácií a pod. z nášho prostredia, ale aj v slovenských ekvivalentoch cudzích názvov, a to neraz aj v ekvivalentoch a či prekladoch cudzích názvov so slovom *union*, hoci by sa na prvý pohľad mohlo zdať ako najprirodzenejšie také riešenie, že namiesto slova *union* sa bude vždy používať slovo *únia* ako jeho pendant v slovenčine. Obmedzuje sa aj používanie slova *spolok*, ktoré sa drží v dávnejšie utvorených názvoch, napr. *Spolok sv. Vojtecha, Spolok slovenských spisovateľov*. V súčasnosti sa vo väčšej miere začína používať aj slovo *aliancia*, takže všeobecnejšie možno povedať, že v týchto prípadoch sa rozširuje používanie slov cudzieho pôvodu a obmedzuje používanie domácich slov. Rozširuje sa aj používanie pomenovania *spoločenstvo*.

Literatúra

Encyklopédia Slovenska. Red. V. Hajko a kol. 1. vyd. Bratislava, Veda 1977—1982. 6. zv.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

PISÁRČIKOVÁ, M. — MICHALUS, Š.: Malý synonymický slovník. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 320 s.
Příruční slovník naučný. Red. V. Procházka a kol. Praha, Academia 1962—1967. 4. zv.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

Ján Lazar

ÚSKALIA PARONYMIE V DEKLINÁCII SUBSTANTÍV

1. Termín paronymia patrí z hľadiska frekvencie používania k veľmi málo frekventovaným výrazom. V niektorých (aj obsiahlejších) slovníkoch sa vôbec nevyskytuje a aj jeho sémantika sa vykladá rozličným spôsobom: a) štylistická figúra; tvorenie slov zvukovo podobných a etymologicky rozličných (Enciklopedija, 1969, s. 55); b) štylistická figúra, spočíva v tvorení slov odvodených od prvotného koreňa (Lexikon, 1974, s. 735); c) slová rozličné z hľadiska významu, ale zvukovo podobné. Paronymá sú slová, ktoré sa často používajú v kalambúroch (Sovetskij enciklopedičeskij slovar, 1983, s. 968); d) slová odvodené, napr. *choditi, přicházet — od „chod"* (Ottův slovník náučný, 1902, s. 269); e) slová odvodené, ktoré spoločným koreňom poukazujú na základné slovo, napr. *sláva, slavnost, slaviti* (Masarykův slovník náučný, 1931, s. 536); f) slová foneticky a sémanticky súvisiace s inými slovami (*vytříbit se — vysříbřit se*); niekedy len zdanlivo v chybnom použití, napr. *adaptovat — adoptovat* i zámerne ako štylistická figúra: *sláva Slávův* (Malá československá encyklopedie, 1986, s. 800); g) jazykový jav, pri ktorom sa od zhodného, rovnakého základu tvorí viac slov, napr. *biedit' — bedač — bedárit'* (Ivanová-Šalingová — Maníková, 1979, s. 658); h) chápe sa tak, že ide o významovo rozdielne slová, ktoré sa odlišujú hláskou alebo morfémou (Mistrík, 1988, s. 98); ch) slová s podobným znením, zhodnou gramatickou príslušnosťou, ale odlišným obsahom. Paronymiu možno chápať ako formálnu príbuznosť slov, ktorá pri vnímaní textov pôsobí rušivo. Šumy vznikajú najmä vtedy, keď významy paronymných slov nie sú veľmi vzdialené, napr. *delo — dielo, mesto — miesto* (Mistrík, 1985, s. 131); i) slová zvukovo a gramaticky navzájom podobné, no svojím významom rozdielne (napr. *antinómia — antonymia — autonómia*). Zámena týchto slov vzniká spontánne v rýchlych hovorených prejavoch. V umeleckej literatúre sa používa na vyvolanie rôznych asociácií (Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 316).

Uvedené výklady svedčia o dvoch rôznych chápaniach pojmu paronymia. V prvom prípade sa paronymia chápe ako momentálny jazykový stav, pri ktorom

sa dve významovo odlišné jednotky z lexikálneho systému vyraďujú ako formálne, foneticky podobné. Z morfologického hľadiska ide zväčša o substantíva v nominatíve. Môžu sa nimi stať dokonca i slová *filagória — filharmónia* (Mistrík, 1985, s. 131). V druhom prípade sa paronymiou rozumie akési obohacovanie slovnej zásoby, keď sa od primárneho základového slova deriváciou tvoria nové lexémy v ďalších častiach reči. Podľa niektorých autorov sa na označenie slov rozličného slovného druhu so zhodnou koreňovou morfémou používa pomenovanie paronomázia. V zásade sa ako paronymá nechápu tvary v paradigme slova.

Obidve hľadiská vzniku paronymie, statické i dynamické, a to zo synchrónneho i diachrónneho pohľadu, spája definícia Š. Ondruša — J. Sabola (1987, s. 219): „Paronymá môžu vzniknúť tak, že sa od toho istého slovotvorného základu inými afixmi utvoria významovo súvzťažné slová, ale aj tak, že sa od pôvodu odlišné slová hláskovo zblížia, a to môže viesť aj k ich významovému zbližovaniu."

Už v citovanom preklade hesla *paronymia* (Sovetskij enciklopedičeskij slovar, 1983) je zmienka o možných chybách v reči pri tomto jazykovom jave. J. Mistrík (1985) hovorí o „šumoch v texte", J. Dolník (1986, s. 114) popri jazykových paronymách ako systémovom jave diferencuje i rečové paronymá, ktoré sú „výsledkom zámerného sémantického usúvzťažnenia významovo vzdialených, ale formálne príbuzných slov v istom kontexte".

2. Tejto problematike sa chceme podrobnejšie venovať v nasledujúcej časti nášho príspevku. Na rozdiel od citovaných slovenských autorov predmetom nášho záujmu nebude štylistické čiže zámerné uplatňovanie „šumov" v texte s estetizujúcim efektom. Pôjde nám o sledovanie morfologických dôsledkov spontánneho zamieňania formálne blízkych výrazov vo výpovediach v bežnej komunikácii. Chyby, o ktorých bude reč, spočívajú v krížení skloňovacích vzorov slov z paronymickej dvojice pri ich veľmi blízkej formálnej podobnosti (napr. *roľa/rola*).

Množinu paroným obmedzíme na paronymické dvojice substantív. Ďalšia podstatná redukcia je podmienená voľbou typu paronymických dvojíc. Sústredíme sa len na také paronymické dvojice, pri ktorých môže pri deklinácii dôjsť k zámene tvrdého skloňovacieho vzoru za mäkký. Výnimkou budú slová, ktorých tvaroslovné formanty sa v nominatíve nebudú líšiť mäkkosťou, ale ináč, napr. *-0/-a* v paronymickej dvojici *rad/rada*. Treba však hneď poznamenať, že počet paroným po uplatnení týchto kritérií je v slovenčine veľmi malý, a z nich je ešte menší počet tých, pri ktorých skutočne k zámene dochádza. Sú to najmä slová z paronymických dvojíc, ktoré majú rovnaký rod: *roľa/rola, koža/koza, uhoľ/uhol, hruď/hruda, čaša/čata, plášť/plást, tabuľa/tabula*.

Paronymá s odlišným rodom: *prsť/prst, ľan/laň, meď/med, niť/nit, osľa/osla, pláň/plán, blizňa/blizna, rada/rad*.

Paronymá s odlišnou životnosťou: *tesť/test, sleď/sled*.

Pri deklinácii paroným s odlišným rodom nemôže dôjsť k zámene, napr. *med*, gen. *medu* — *meď*, gen. *medi*; *ľan*, gen. *ľanu* — *laň*, gen. *lane*; *prst*, gen. *prsta* — *prsť*, gen. *prsti*; *nit*, gen. *nitu* — *niť*, gen. *nite*; *plán*, gen. *plánu* — *pláň*, gen. *pláne*; *osla*, gen. *osly* — *osľa*, gen. *osľaťa*; *blizna*, gen. *blizny* — *blizňa*, gen. *blizňaťa*; v genitíve slova *rad* však dochádza k zámene s genitívom slova *rada*, i keď sú rôzneho rodu.

V paronymách, ktoré sa odlišujú životnosťou, často dochádza k zámene genitívu, napr. od slova *sled* s genitívom slova *sleď*.

3. Po starostlivom uvážení a zohľadnení všetkých ostatných súvislostí sme z uvedených dvojíc na detailnejšie skúmanie vybrali tieto: *roľa/rola, koža/koza, čaša/čata, hruď/hruda, rada/rad, sleď/sled* a *uhoľ/uhol*.

3.1. *roľa/rola*: slovo *roľa* je jasne slovo domáceho pôvodu. *Rola* je cudzie slovo, postupne prevzaté z nem. *Rolle*, fr. *rôle* a rus. *roľ*. Ide teda o druhý spôsob vzniku paronymie.

3.2. *koza/koža*: slovo *koza* je tiež evidentne domáce. Je pravdepodobné, že slovo *koža* je odvodené od základu *koz-* príponou *-ja*. Dnešná podoba paronymie je teda zapríčinená deriváciou jedného slova — *koza*.

3.3. *uhol/uhoľ*: slovo *uhol* je prapríbuzné s latinským *angulus*, pritom porovnania s gréc., prasl., lit., véd. a perzskými variantmi slova *uhoľ* svedčia o ich spoločnom praeurópskom pôvode (porov. Ondruš — Sabol, 1987; Mlacek, 1957).

Spôsob vzniku paronymie nič nemení na tom, že pri deklinácii jednotlivých slov z paronymických dvojíc často dochádza k chybám, ktoré, ako sme už uviedli, vznikajú zámenou skloňovacieho vzoru, prechodom „tvrdého" slova k „mäkkému" vo vedomí. Chyby však môžu byť spôsobené i použitím tvaroslovia niektorých nárečí; napr. v juhozápadoslovenských nárečiach sa slová zakončené na *-ra, -sa, -za* skloňujú podľa vzoru *ulica*: *kosa* — (gen.) *kose, koza — koze, kára — káre*. Z tohto dôvodu sa v týchto regiónoch nesprávne skloňujú aj niektoré cudzie slová, napr. *kríza* — (lok.) *v krízi, báza — v bázi, burza — v burzi, koza — o kozi, túra* — (gen.) *túre* a pod. (Palkovič, 1981; Pauliny 1990). Preto pri skúmaní deklinácie paroným treba brať ohľad aj na tieto poznatky.

4. Čo nás však oprávňuje tvrdiť, že vyskytujúce sa chyby pri deklinácii paronymických substantív sú zapríčinené výlučne samou podstatou paronymie? Nie je na vine používateľ jazyka, resp. jeho nedostatočná dorozumievacia schopnosť?

Jazykové vedomie definujeme ako viac alebo menej vyvinutú schopnosť uvažovať o jazyku, vedome používať a hodnotiť jazykové výrazové prostriedky (Techtmeier, 1987). Je to teda niečo spontánne, vnútorné, nefalšované a v určitom zmysle neuvedomované. Dorozumievacia schopnosť je naproti tomu súhrn všetkých poznatkov, ktorý privádza jednotlivých komunikantov do situácie tvoriť výpovede, resp. rozumieť im. Jazykové vedomie je teda v rozličnej miere a rozličným spôsobom reflex dorozumievacej schopnosti. Táto rozličná miera je vždy medzi

dvoma mantinelmi: medzi jazykovým citom ako relatívne nepresným, nekontrolovaným uvedomovaním si jednotlivých aspektov dorozumievacej schopnosti a vedeckým jazykovým vedomím ako metodicky a teoreticky vypracovaným reflexom dorozumievacej schopnosti (porov. Techtmeier, 1987). Čím hlbšie prenikol používateľ jazyka do poznania noriem jazyka, tým viac sa jeho jazykové vedomie blíži k vedeckému jazykovému vedomiu, ktoré je fakticky odôvodnenou hypotézou o pravidlách dorozumievacej schopnosti . Naproti tomu jazykové vedomie komunikanta v rovine jazykového citu vykazuje iba isté javy gramatickokomunikatívnych pravidiel, ktoré sa však nedajú vzťahovať na pravidlá dorozumievacej schopnosti. Bežné vedomie si volí strednú cestu. Ťažko povedať, akú konkrétnu úlohu hrá jazykové vedomie pri správnom používaní jazyka a teda aj pri správnej deklinácii problematických paronymických substantív. Domnievame sa však, že predsa len bude hlavným základom jej správnosti či nesprávnosti.

Aby sa pri niektorých paronymách intuitívny pocit možnej častejšej chyby v deklinácii zmenil na exaktnejší poznatok, bolo potrebné zistiť, akú reakciu vyvolávajú tieto problémy v jazykovom vedomí širšieho obyvateľstva, resp. v jazykovom vedomí rôznej miery dorozumievacej schopnosti. To bol podnet na menší sociolingvistický prieskum, ktorým sme chceli zistiť skutočné, spontánne jazykové vedomie, reakciu na neuralgické body vo vedomí, ktorými v prípade našej ankety boli do textu zaradené slová z paronymických dvojíc. Text bol zostavený tak, aby v ňom boli v problémových pádoch zachytené všetky paronymá, ktoré sme vybrali. Zaradené boli v nesprávnych i v správnych pádoch. Okrem týchto úmyselných chýb boli do textu zaradené aj dve substantíva v chybných pádoch, ktoré s paronymiou nesúvisia. Dôvody ich umiestnenia do textu vysvetlíme neskôr. Každý zo 60 respondentov dostal anketový lístok, na ktorom bol tento text (s pokynom „Ak treba, opravte!"):

Tí, ktorí sa postavia do rady na vstupenky pred bratislavskú Novú scénu a chcú si kúpiť lístky na rockovú operu Evanjelium o Márii, musia vlastné kožy vystaviť opätovnému sklamaniu z vypredaného predstavenia. Nejeden pár z domácej kuchyni vylákali chýry o perfektne zvládnutej roli Ježiša v podaní M. Ďurindu či o dramatickom sledi okamihov striedajúcich motívy biblické so súčasnými. Dej nie je podaný klasicky podľa evanjelistov, ale dôraz je v role Márie ako matky hlavného trpiteľa. Veľmi dobre je zvládnutá i scéna. Z pivnici javiska je aktivované otáčacie pódium, ktoré spojené s v každom okamihu bezchybnom uhli osvetľovacieho zariadenia vytvára jedinečný zážitok. Azda každý divák pocíti zachvenie svojej hrudi pri mimoriadne sugestívnom závere. Od čašy horkosti, ktorú museli Ježiš i Mária vypiť je súčasný človek svojím konaním zväčša nedohľadne vzdialený. Príbeh v režijnom podaní J. Bednárika nám však mnohé z toho pripomína. A sú i takí, čo sa do radu postavia aj druhýkrát.

Na tomto anketovom lístku bol i priestor na vyznačenie sociálnych údajov respondenta.

Do súvislého textu boli postupne zaradené slová z paronymických dvojíc v týchto pádoch:

P. č. v texte	slovo	vysvetlivky
1.	*do rady*	(správne *do radu*) — par. dvojica *rada/rad*
2.	*kožy*	(správne *kože*) — par. dvojica *koža/koza*
3.	*z kuchyni*	(správne *z kuchyne*) — prvé zo spomínaných dvoch chybných subst.
4.	*o roli*	(správne *o role*) — par. dvojica *roľa/rola*
5.	*o sledi*	(správne *o slede*) — par. dvojica *sleď/sled*
6.	*v role*	(správne) — par. dvojica *roľa/rola*
7.	*z pivnici*	(správne *z pivnice*) — druhé chybné subst.
8.	*v uhli*	(správne *v uhle*) — par. dvojica *uhoľ/uhol*
9.	*od hrudi*	(správne *od hrude*) — par. dvojica *hruď/hruda*
10.	*od čašy*	(správne *od čaše*) — par. dvojica *čaša/čata*
11.	*do radu*	(správne) — par. dvojica *rada/rad*

(Táto tabuľka bude okrem iného aj vo funkcii vysvetliviek v ďalšom texte, napr. chyba číslo 4 bude znamenať chybu v slove *o roli* a pod.)

Respondent po opravení textu vyplnil svoje sociálne údaje (vek, vzdelanie, profesia; porov. Šikra, 1991), ktoré boli relevantné pre približné zistenie miery dorozumievacej schopnosti jazykového vedomia. Do kolónky „nárečie" sa vpisovalo miesto, odkiaľ respondent pochádza. Bolo to potrebné vzhľadom na uvedené súvislosti s tvaroslovím niektorých nárečí. Posledným údajom bol „postoj k ankete", ktorým sa zisťovala miera zaujatosti pri analýze textu. Respondenti tvorili tieto kategórie:

1. VEK:
   1. do 14 rokov
   2. 15—18 rokov
   3. 19—24 rokov
   4. 25—30 rokov
   5. 31—40 rokov
   6. 41—50 rokov
   7. 51—60 rokov
   8. 61 a viac rokov

2. VZDELANIE:
   1. základné
   2. stredoškolské
   3. učňovské (bez maturity)
   4. vysokoškolské — humanitné
   5. vysokoškolské — nehumanitné

3. PROFESIA:
   1. žiak, učeň
   2. stredoškolský študent
   3. vysokoškolský študent
   4. robotník
   5. pracovník v — poľnohospodárstve
   6. — vede
   7. — kultúre
   8. učiteľ
   9. úradník

4. NÁREČIE: (miesto, odkiaľ pochádzal respondent)

5. POSTOJ K ANKETE:
   1. Vypĺňal som podľa vlastného jazykového citu bez ohľadu na spisovné tvary.
   2. Vypĺňal som spontánne.
   3. Usiloval som sa vybrať spisovné tvary.

(Aj tieto údaje budú vo funkcii vysvetliviek ďalšieho textu, napr. veková kategória č. 5 bude značiť, že vek respondenta bol v rozpätí 31—40 rokov a pod.)

Prieskum sme robili v auguste 1992 v troch lokalitách Slovenska: 1. severný región makroareálu západoslovenských nárečí (Považská Bystrica, Púchov, Žilina, Bytča) — 20 respondentov; 2. severozápadný región makroareálu stredoslovenských nárečí (Zvolen, Očová, Detva, Sliač, Banská Bystrica, Brezno, Martin, Liptovský Mikuláš) — 20 respondentov; 3. južný región makroareálu západoslovenských nárečí (Trenčín, Nové Mesto nad Váhom, Galanta, Topoľčany, Trnava, Bratislava, Hrachovište, Drietoma, Dolné Sŕnie a Kubrá) — 20 respondentov.

Vyhodnotenie ankety

A. Údaje o respondentoch

1. Účasť vekových kategórií v ankete v %

1. — 0,00
2. — 6,67
3. — 11,67
4. — 15,00
5. — 36,67
6. — 13,33
7. — 10,00
8. — 6,67

2. Účasť vzdelanostných kategórií v ankete v %

1. — 11,67
2. — 43,33
3. — 16,67
4. — 3,33
5. — 25,00

3. Účasť profesijných kategórií v ankete v %

1. — 1,67
2. — 6,67
3. — 6,67
4. — 23,33
5. — 15,00
6. — 13,33
7. — 1,67
8. — 6,67
9. — 25,00

4. Kategórie postoja k ankete v %

1. — 23,33
2. — 36,67
3. — 40,00

Ako z vyhodnotenia vidieť, na ankete sa zúčastnilo najviac 31—40-ročných respondentov (36,67 %), stredoškolsky vzdelaných (43,33 %), úradníkov (25,00 %) a lístky vypĺňali tak, že sa v texte snažili vybrať spisovné tvary (40,00 %).

B. Údaje o počtoch nesprávne opravených, resp. neopravených pádoch paronymických substantív

por. číslo chyby	paronymia, resp. chybné substantívum	počet chýb v %			
		spolu	osobitne nárečia		
			1. lokalita	2. lokalita	3. lokalita
1.	*rada/rad*	61,67	75,00	55,0	55,00
2.	*kožа/koza*	16,67	5,00	25,00	20,00
3.	*kuchyňa*	40,00	35,00	50,00	40,00
4.	*roľa/rola*	78,33	75,00	75,00	90,00
5.	*sleď/sled*	25,00	20,00	20,00	35,00
6.	*roľa/rola*	65,00	55,00	70,00	75,00
7.	*pivnica*	33,33	15,00	50,00	35,00
8.	*uhoľ/uhol*	41,67	35,00	45,00	50,00
9.	*hruď/hruda*	53,33	60,00	45,00	60,00
10.	*čaša/čata*	36,67	35,00	25,00	50,00
11.	*rada/rad*	0,00	0,00	0,00	0,00

Najskôr sa budeme venovať chybám v prvej kolónke, t. j. chybám bez ohľadu na nárečie. Ako vidieť z priloženého grafu č. 1, najviac používateľov jazyka (až 78,33 %) robí chybu v tvare lokálu singuláru slova *rola* (č. chyby 4), ktoré prechádza v ich jazykovom vedomí k mäkkému vzoru *roľa* (*ulica*); tvar *o roli* pokladajú za správny. Približne 10 % respondentov nevenovalo textu dôkladnú pozornosť, pretože počet tých, ktorí nesprávne opravili tvar *v role* (č. 6) na „mäkký" *v roli* bol menší — 65 %, ale aj tak to bola druhá najčastejšia chyba.

Hneď za touto chybou nasleduje v poradí „úspešnosti" tvar genitívu singuláru slova *rad* (č. 1). Až 61,67 % respondentov ho priradilo k ženskému rodu hlavne

v dôsledku neznalosti tvaru nominatívu singuláru a skloňovalo ho podľa jeho paronymického náprotivku — *rada*. Je prekvapujúce, že rovnaký počet respondentov, ktorí pokladali tvar *do rady* za správny, neopravil do tohto tvaru ani správny variant *do radu* (č. 11). Ten respondenti neopravovali. Za týmito chybami nasledujú (ako vidieť z grafu č. 1) v poradí tvar *od hrudi* (neopravilo 53,33 % respondentov), *v uhli* (41,67 %), *od čašy* (36,67 %), *v sledi* (25,00 %) a predposledným (pred spomínaným tvarom *do radu* s 0,00 %) je chybný tvar nominatívu plurálu *kožy*, ktorý neopravilo 16,67 % respondentov.

Vzhľadom na bizarnú podobu (tvrdé *y* po postalveolárnom *š*) tvaru *od čašy* je počet respondentov, ktorí tento tvar neopravili na správny *od čaše* (36,67 %), prekvapujúco vysoký. Nasledujúce dva grafy, č. 2 a č. 3, ukazujú závislosť počtu chýb od predpokladanej rôznosti jazykového vedomia. Na x-ovej osi prvého grafu sú zachytené všetky zúčastnené vekové kategórie (2.—8.) a na y-ovej priemerné počty chýb, pripadajúce na jednotlivé vekové kategórie. Výsledná krivka ukazuje, že najviac chýb urobili respondenti šiestej vekovej kategórie a najmenej štvrtej. Zaujímavá je klesavá tendencia pri starších vekových kategóriách (od 6. vyššie).

Graf č. 3 pozostáva z dvoch kriviek. Prvá ukazuje závislosť počtu chýb od vzdelania a druhá veľkosť účasti jednotlivých vzdelanostných kategórií. Bola potrebná vzhľadom na miernu nevyváženosť účasti respondentov jednotlivých vzdelanostných kategórií v ankete, i keď to do určitej miery odráža stav v spoločnosti. Z krivky vidíme predpokladaný stav — klesajúci počet chýb (os y) s úrovňou vzdelania (os x). Najmenej chýb sme zaregistrovali u respondentov s humanitným vysokoškolským vzdelaním, ktorých jazykové vedomie je najbližšie k vedeckému jazykovému vedomiu. Naproti tomu najbližšie k tzv. jazykovému citu je jazykové vedomie respondentov so základným a učňovským vzdelaním.

Veľmi dôležitý, ba kľúčový je graf č. 4. Je v ňom zachytený počet chýb každého respondenta. Na x-ovej osi sú poradové čísla respondentov od 1 do 60 (prvých 20 prvá, druhých 20 druhá a tretích 20 tretia nárečová oblasť). Na y-ovej osi je počet chýb (pri paronymách nikto nespravil viac ako sedem). Prvá krivka, ktorá je dole označená ako „Chyby 1", ukazuje počet chýb v problematických tvaroch paronymických substantív u každého jednotlivého respondenta. Druhá krivka, „Chyby 2", ukazuje počet chýb, resp. počet neopravených zámerne chybných tvarov slov *kuchyňa* a *pivnica*. Tým sa aj dostávame k vysvetleniu dôvodov zaradenia týchto slov do textu. Z grafu jasne vidieť, že u respondentov, ktorí spravili chybu v obidvoch slovách, ktoré paronymami nie sú, je oveľa vyšší aj počet chýb v tvaroch paronymických substantív! Teda chyby, ktoré vznikajú v dôsledku prítomnosti paronymie, nie sú zapríčinené, ako sme už poznamenali, samou podstatou paronymie, ale malou mierou dorozumievacej schopnosti používateľa jazyka! Možno namietať, že neopravené tvary *z kuchyni* a *z pivnici* sú typickými znakmi severozápadného regiónu makroareálu stredoslovenských nárečí (druhých 20 res-

pondentov) a že práve tam sa prejavuje aj zvýšená miera výskytu chýb v týchto tvaroch. Práve tu sa však prejavuje aj zvýšená miera výskytu chýb tvarov paronymických substantív a tie v tomto prípade s nárečím nesúvisia.

Akceptovať môžeme zvýšenú mieru chýb pri paronymickej dvojici *koža/koza* (25 % respondentov) s takým formálnym koncom slova, ktorý môže zvádzať na osobitné tvaroslovie slov zakončených na *-za* v týchto regiónoch, ale popri celkovo druhej najnižšej miere výskytu tejto chyby (16,67 %) je aj to irelevantné.

Okrem toho tu však existuje ešte jedna podstatná súvislosť: priemerné jazykové vedomie určite nie je v prvom rade ovplyvňované vedeckým jazykovým vedomím, ale je skôr bližšie k jazykovému citu. A normy dorozumievacej schopnosti v podstatnej miere závisia od úsudkov spoločenstva. Skúsme preto získané výsledky porovnať s predpokladaným vývinom deklinácie substantív pomocou Dynamiky slovenskej morfológie (Dvonč, 1984) a kodifikovanými podobami tvarov substantív.

Najskôr prechody slov zo vzoru *žena* k vzoru *ulica*, t. j. paronymá *rola/roľa, koza/koža* a *čata/čaša*. Okrem systémového *-e* aj kodifikácia pripúšťa v datíve a lokáli sg. sekundárnu príponu *-i*, ale len v prípadoch, keď ide o cudzie slovo formálne zakončené na *-ea*, napr. *idea — idei*. Základné postavenie prípony *-e* zvyšuje mieru pravidelnosti pri skloňovaní subst. vzoru *žena*.

Ďalej si všimneme prechody medzi vzormi *dlaň* (*hruď*) a *žena* (*hruda*). Niektoré slová vzoru *dlaň* majú v sg. prípony podľa vzoru *dlaň* i *kosť*, napr. *hneď — hned-e/hned-i*. Vzor *dlaň* vznikol tak, že v niektorých substantívach, ktoré pôvodne patrili k vzoru *duša*, sa stráca koncovka nom. a akuz. sg. a v tom sa tieto substantíva podobajú vzoru *kosť*. Patria sem slová, ako *obec, posteľ, kasáreň, kúdeľ* a pod., teda v našom prípade nie je tvar *od hrudi*, vyskloňovaný podľa vzoru *kosť*, pozostatkom skloňovania niektorých slov vzoru *dlaň* vzorom *kosť*, ale chybou.

Nasleduje paronymia *rad/rada* a vzory *dub* a *žena*. Sú to paronymá rôzneho rodu. Podľa L. Dvonča (1984) sú pádové prípony gen. sg. *-a* a *-u* v komplementárnej distribúcii. Dnes sa pri určovaní prípony v tomto páde dáva prednosť významovému kritériu. Dôležité je však i formálne hľadisko, t. j. rozčlenenie mužského skloňovania na životné a neživotné. Toto rozčlenenie je už formálne dokončené napr. v dat. a akuz. sg., ale v gen. sg. je ešte stále dynamické. Teda na prospech tohto členenia sa prípona *-u* javí ako perspektívna. Spojenie *do radu* ju už má v kodifikovanej podobe.

Ďalej sa pozrime na paronymiu *sled/slęď* so vzormi *dub* a *chlap*. V lok. sg. sa variantná prípona *-i* zo vzoru *stroj* používa len pri substantívach na *-r* a *-l* ako tzv. tvrdých konsonantoch. Prípona *-i* sa často používa viac, ako to pripúšťa kodifikácia spisovnej slovenčiny, napr. *Prior — v Priori*.

Poslednou paronymickou dvojicou je *uhol/uhoľ*. Nesprávny tvar lok. sg. *v uhli* taktiež nemôžeme akceptovať, i keď TB má koncovku *-l*. Pred ňou by totiž musela byť *a*-ová alebo *e*-ová samohláska. V našom prípade je to vokál *o*.

GRAF č.1

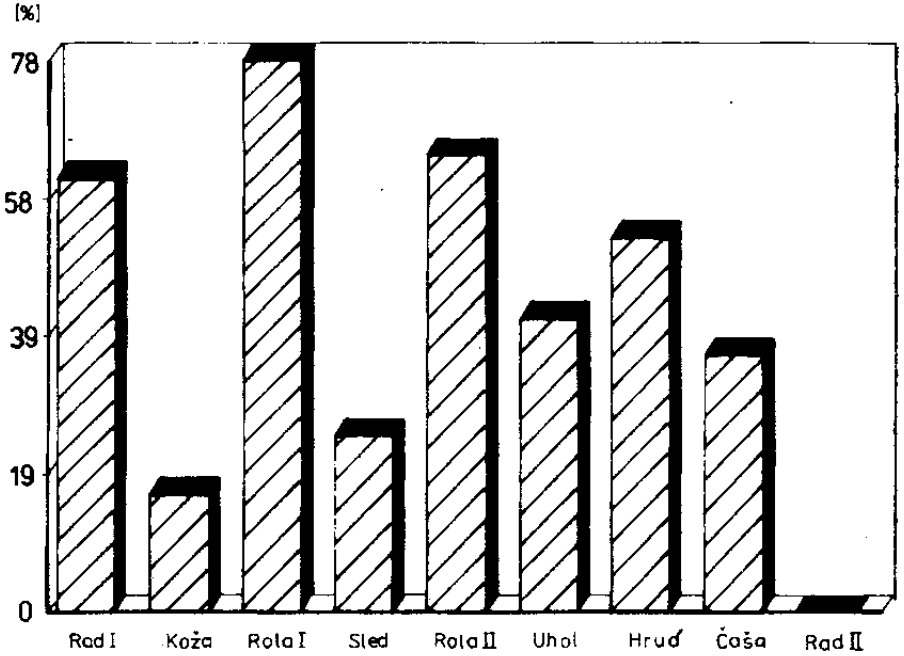

GRAF č. 2

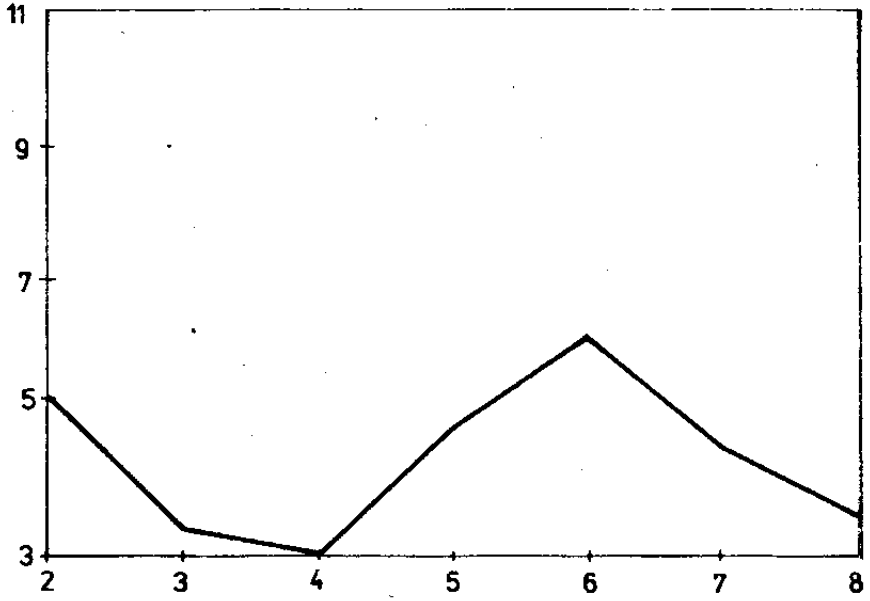

GRAF č.3

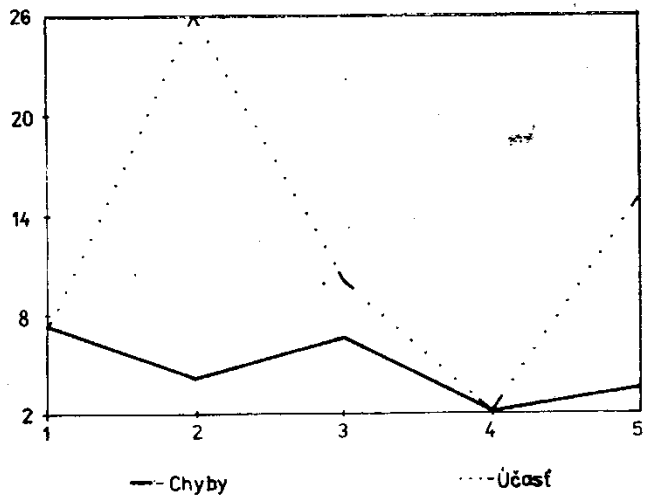

GRAF č.4

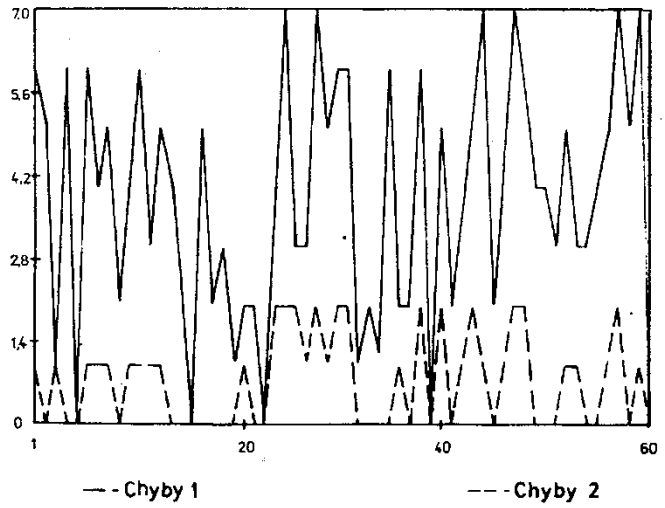

Vidíme teda, že žiadna z chýb v deklinácii paroným, ktoré sme vyhodnocovali, nie je v súčasnej morfológii slovenčiny dynamizujúcim prvkom. Sú to všetko chyby i vzhľadom na kodifikáciu, i vzhľadom na dynamizujúce tendencie.

5. Na záver sa zamyslíme nad príčinami veľkého počtu chýb v deklinácii paronymických substantív. Ako výskum dokázal, chyby sú spôsobené menšou mierou dorozumievacej schopnosti (prehľadne to vidieť na grafoch). Menšou mierou preto, že jazykové vedomie väčšiny používateľov jazyka nepreniklo k hlbšiemu poznaniu noriem spisovného dorozumievania, resp. k normám skloňovania, najmä však k rozdielom medzi „tvrdými" a „mäkkými" vzormi. Problematické tvary paroným im túto neistotu ešte zvyšujú a riadia sa teda len svojím vnútorným citom. Verzií, prečo sa napr. pri dvojici *rola/ roľa* vo väčšine rozhodli nesprávne, je niekoľko. Sú to však len naše hypotézy. Môžu vyplývať z vyššej frekvencie slova *roľa* v porovnaní so slovom *rola* a popri ich veľkej formálnej príbuznosti sa mohli tvary prvého slova stotožniť v jazykovom vedomí s tvarmi druhého slova. Pre zaujímavosť uvedieme relatívne frekvencie jednotlivých slov paronymických dvojíc podľa Mistríkovej práce Frekvencia slov v slovenčine (1969): *roľa* — 18, *rola* — nedostalo sa medzi 21 823 najpoužívanejších slov!, *koza* — 5, *koža* — 38, *čaša* — 9, *čata* — 10, *hruď* — 23, *hruda* — 5, *rad* — 151, *rada* — 77, *sled* — 3, *sleď* — taktiež sa nedostalo do slovníka, *uhol* — 11 a *uhoľ* — 3. „Frekvenčnú" teóriu pri paronymii *rola/roľa* ešte podporuje známa a častá ortoepická chyba nesprávneho artikulovania alveopalatálneho *ľ* (porov. Kráľ, 1988). Jeho artikulácia veľmi často skĺza k prealveolárnemu *l*. To by podporovalo teóriu stotožnenia tvarov slova *rola* s tvarmi slova *roľa* na percepčnej fonetickej rovine.

Pri ostatných paronymách je takýchto dôvodov menej a aj s menšou relevantnosťou. V zásade ide vždy o neznalosť normy.

Literatúra

DOLNÍK, J.: Paronymá v slovenčine a ich štylistické využitie. In: Studia Academica Slovaca. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1986, s. 103—116.

DVONČ, L.: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava, Veda 1984. 121 s.

Enciklopedija. Zv. 5. Zostavil M. Krleža s kolektívom autorov. Zagreb, JLZ 1969, s. 55.

Encyklopédia jazykovedy. Zostavil J. Mistrík s kolektívom autorov. Bratislava, Obzor 1993, s. 316—317.

IVANOVÁ-ŠALIGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979, s. 658.

KRÁĽ, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 626 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 587 s.

Lexikon. Zostavil M. Krleža s kolektívom autorov. Zagreb, JLZ 1974, s. 735.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957. 627 s.
Malá československá encyklopedie. Zv. 4. Zostavil J. Říman s kolektívom autorov. Praha, Akademie 1986, s. 800.
Masarykův slovník náučný. Zv. 5. Red. Z. V. Tobolka. Praha, Československý kompas 1931, s. 536.
MISTRÍK, J.: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 726 s.
MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 582 s.
MISTRÍK, J.: Moderná slovenčina. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 253 s.
MISTRÍK, J.: Vektory komunikácie. Skriptum. Bratislava, Filozofická fakulta UK 1990. 84 s.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 859 s.
ONDRUŠ, Š. — SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987, s. 219.
Ottův slovník náučný. Zv. 19. Red. F. Studnička. Praha, J. Otto 1902, s. 269.
PALKOVIČ, K.: Slovenské nárečia. Banská Bystrica, Krajské osvetové stredisko 1981. 141 s.
PAULINY, E.: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1990, s. 68—70.
Sovetskij enciklopedičeskij slovar. Zostavil A. Prochorov s kolektívom autorov. Moskva, Sovetskaja enciklopedija 1993, s. 968.
ŠIKRA, J.: Sociologický výskum jazykového vedomia. Slovenská reč, *56*, 1991, s. 257—262.
TECHTMEIER, B. a kol.: Tézy o jazykovej kultúre. Slovenská reč, *52*, s. 3—15.

Konštantín Palkovič

ARCHÍVNE MATERIÁLY O HORNOTRENČIANSKYCH NÁREČIACH

Hornotrenčianske nárečia ostali akosi mimo záujmu slovenských dialektológov. Nemáme totiž o nich nijakú monografiu. Okrem kysuckej oblasti nebol publikovaný podrobnejší opis nijakej lokality. Pokladáme však za potrebné informovať o výskume týchto nárečí, ktorý svojou dotazníkovou akciou koncom minulého storočia organizoval moravský jazykovedec František Pastrnek. Aj pri dobre uváženom výskumnom projekte sa však F. Pastrnkovi zámer nepodaril, lebo predovšetkým mal málo informátorov. Jozef Škultéty mu síce poslal zoznam adries slovenských vzdelancov, istí spolupracovníci sa mu hlásili na jeho výzvu v časopisoch a novinách aj sami, ale dobrých znalcov a vytrvalých informátorov bolo málo. F. Pastrnek získaval informátorov aj prostredníctvom svojich spolupracovníkov. Niektorí sa mu prihlásili sami alebo na výzvu svojich priateľov. V jeho nárečovom materiáli sa našiel zoznam adries, v ktorom je 11 údajných znalcov hornotrenčianskych nárečí. Z nich iba troch nachádzame medzi Pastrnkovými spolupracovníkmi.

V našom príspevku uverejňujeme prehľad informátorov a ich písomných správ o hláskových, gramatických i lexikálnych znakoch hornotrenčianskych nárečí.

Na väčšinu informácií o nárečiach F. Pastrnek reagoval v Slovenských pohľadoch, 1893—1897 (v rubrike Študovanie slovenčiny), a uverejňoval ukážky zo získaného materiálu.

Z Čierneho pri Čadci sa F. Pastrnkovi ohlásil tamojší kaplán Jozef Opatovský listom z 28. 4. 1895 a súvislým nárečovým textom, ktorý mu porozprával Jakub Najdek o svojej ženbe. J. Opatovský v liste navrhuje, aby sa pri nárečovom výskume nepozorovane sledoval a značil rozhovor ľudí, ktorí sa nechajú voľne rozprávať. Pri výskume dotazníkovou metódou sa ľudia zväčša pridržajú slov otázok. S týmto bystrým názorom na metódu nárečového výskumu musel súhlasiť aj sám F. Pastrnek.

O goralskom nárečí Skalitého a 4 okolitých obcí na horných Kysuciach F. Pastrnka informoval Jozef Badík, miestny farár, rodák z Bytče. Poslal mu vyplnený dotazník s krátkym opisom kroja a list (15. 3. 1893), v ktorom poukazuje na blízkosť tunajšieho nárečia s poľštinou. Uvádza aj niekoľko slov s reflexmi za nosovky.

Mikušovce a okolité obce Vršatecké Podhradie, Krivoklát a i. pri Púchove skúmal Anton Daniel Svoboda, rodák z Vršateckého Podhradia, učiteľ v Břeclavi na Morave. F. Pastrnkovi napísal 5 listov (24. 4. a 16. 9. 1893 z Břeclavi, 17. 8. 1893 z Mikušoviec, 14. 1. a 25. 2. z Břeclavi), vyplnil dotazník, prepísal do nárečia rozprávky *Hvezdár*... a *Divotvorný lovec*, poslal mu nákres mužského a ženského mikušovského kroja, súvislý nárečový text (rozhovor, uverejnený v Národných novinách) a poskytol mu veľa užitočných informácií o hláskových a tvaroslovných osobitostiach, ako aj bohatý súpis špecifických nárečových slov a frazeologizmov. Informoval ho aj o nárečí obce Kálnica (listom 25. 2. 1895). F. Pastrnek vysoko hodnotil Svobodov príspevok k výskumu nárečí, uverejnil niektoré nárečové výrazy a typické znaky nárečia.

Zo Záriečia pri Púchove mal F. Pastrnek viac informátorov. Miestny farár Pavel Zoch, rodák z Jasenovej na Orave, poslal vyplnený dotazník s opisom kroja. Žigmund Križan, farár v Horných Ozorovciach, poslal informáciu o rozdiele medzi nárečím Záriečia a Žiliny (list z 23. 1. 1894) a pripojil nárečím písaný triapolstranový list od Jozefa Muchu z Brna do Záriečia. Božena Križanová tiež vyplnila dotazník s krátkym opisom kroja, poslala texty 7 ľudových piesní písaných nárečím a ukážku súvislého nárečového textu. Milutin Križko sa ozval listom 25. 7. 1893 z Viedne.

O nárečí Bytče informoval farár Jozef Badík. F. Pastrnek uverejnil v Slovenských pohľadoch jeho veľmi všeobecný a nepresný údaj, že v Trenčianskej župe sú tri nárečia: okolo Trenčína, kde je sloveso *dať*, okolo Žiliny, kde je sloveso *dac*, a na Kysuciach, kde je sloveso *dač*. A. Mamatej, strojník v Pešti, rodák z Turca,

poslal vyplnený dotazník podľa podania rodáka z V. Bytče. F. Pastrnek si na dotazník poznačil, že ho dostal 15. 5. 1893 a že zaň ďakoval.

Z Rovného-Makova pri Bytči boli dvaja Pastrnkovi spolupracovníci. Leona Hoffmanová, židovka, ako si sama uvádza, prepísala do tamojšieho nárečia rozprávku *Hvezdár...* a právnik Michal Ďulík (Gyulík), ktorý 10. 9. 1896 poslal prepis rozprávky *Dzivostvorny strelec* a 3. 10. 1896 informácie o nárečí Rovného so slovníčkom špeciálnych výrazov a potom ďalší list a charakteristiku nárečia i lexikálne zaujímavosti. Pripojil nárečím písanú vtipnú rozprávku *Cigánova smerc* (7 s.) podľa rozprávania Jozefa Ďulíka (Gyulíka).

V Stránskom bol usilovným Pastrnkovým spolupracovníkom tamojší rodák učiteľ Jozef B. Ďurjan. Poslal Pastrnkovi tri listy: prvý 13. 4. 1893, druhý s vyplneným dotazníkom, informáciami o nárečí, opisom kroja a nárečovým textom *Rozhovor medzi Stráňanom a Kameno-Porubcom* (4 s.) 23. 4. 1893 a tretí 18. 6. 1893: Reaguje v ňom na Pastrnkove poznámky uverejnené v Slovenských pohľadoch. Pripája ďalšie poznámky o študovaní slovenčiny.

Rajec je v Pastrnkovom materiáli zastúpený údajmi od dvoch informátorov. Jedným bol tamojší rodák Ondrej Černiansky, účtovník a redaktor. Od neho pochádza vyplnený dotazník s ukážkou pozdravov, súvislého nárečového textu i opisom histórie obce. F. Pastrnek ho nazval bystrým pozorovateľom a uverejnil niektoré znaky tamojšieho dialektu. Druhým informátorom bol František Šujanský. Poslal rajecký nárečový text *Dve smrcki* (1 s.), rozprávku *Hvezdár, feľčiar a hodzinár na dzedziňe* a vysvetlivky neznámych slov. Okrem toho F. Pastrnkovi v česky písanom liste poskytol *Dodatky o hornotrenčínském nářečí*, v ktorých uviedol hlavné znaky rajeckého dialektu. F. Pastrnek niektoré z týchto znakov uverejnil.

Zachované materiály z výskumu hornotrenčianskych nárečí v archíve Matice slovenskej (sign. 997) môžu poslúžiť budúcim bádateľom, dialektológom a národopiscom, v oblasti tohto severozápadného slovenského regiónu. Bola by škoda, keby sme výskumný materiál spred sto rokov nechali v archíve nevyužitý.

DISKUSIE

František Kočiš

SLOVÁ **MIESTO, NAMIESTO** AKO PREDLOŽKY A SPOJKY

1. Keď ide o súčasnú spisovnú slovenčinu, podľa nám dostupných prameňov sa slová *miesto, namiesto* slovnodruhovo hodnotia už napr. v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940 ako predložky a ako príslovky (porov. s. 253: *miesto* — predl. s genitívom: *miesto neho* a pod.; prísl.: *išiel na prechádzku miesto školy*; s. 265: *namiesto* — prísl. i predl. s gen.). A. Zauner (1966) slovo *miesto* v tomto slovnodruhovom začlenení neuvádza, slovo *namiesto* hodnotí ako predložku s gen. (*namiesto mňa*), ale ako spojku hodnotí toto slovo iba v spojení *namiesto aby*, čiže spojenie *namiesto aby* pokladá za jednu spojku (vo vydaní z r. 1973 je do hesla už vsunutá spojka *namiesto toho, aby* — porov. s. 295). Chronologicky najbližšia kodifikačná príručka sú Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953. Tu sa slovo *miesto* hodnotí ako predložka s gen. a komplex *miesto aby* ako spojka (porov. s. 224); rovnako sa kvalifikuje aj slovo *namiesto* (porov. s. 234). To značí, že slová *miesto, namiesto* sa nepokladajú za samostatné spojky. Z kodifikačných príručiek treba ešte spomenúť Príručku slovenského pravopisu pre školy J. Oravca — V. Lacu (1973). Slovo *miesto* nezaznamenáva, ale slovo *namiesto* áno, a to ako dve homonymá: *namiesto*[1] ako predložku s gen., *namiesto*[2] ako spojku.

V Slovníku slovenského jazyka (SSJ) II (1960, s. 144) už možno nájsť podrobnejší lexikologicko-lexikografický výklad obidvoch slov. V hesle *miesto*[2] sa toto slovo zo slovnodruhovej stránky hodnotí ako spojka a ako predložka. Ako spojka sa člení na dva významy, ale iba preto, že raz sa ako spojka berie iba samotný výraz *miesto* (s výkladom „vyjadruje náhradu očakávanej okolnosti inou okolnosťou, v ktorej sa dej uskutoční"), a to s takouto exemplifikáciou: *Miesto do Ameriky pôjdme my zajtra pozrieť pod Kopičiu hlavu* (Kal.); v druhom význame sa slovo *miesto* uvádza v spojovacích výrazoch *miesto aby; miesto toho, aby; miesto toho, že by*. Uvádzajú sa tu viaceré doklady z literatúry, napr. *Miesto aby sa tešili, žičili — závidia ti každú handričku.* (Kuk.) — *...keby ti nevesta ráno miesto toho, aby šla na trávu, zastala pred zrkadlom hlavu naprávať?* (Tim.)

Ako predložka s gen. sa vykladá významom „výmenou, náhradou za niekoho, za niečo", namiesto: *Choď ty miesto otca!* (Vaj.)

V hesle *namiesto* (s. 256) sa toto slovo tiež hodnotí ako spojka i ako predložka. Ako spojka sa však člení na priraďovaciu s významom „vyjadruje náhradu, výmenu, zámenu jednej okolnosti inou": *Namiesto domov vybral sa do Pekárov.* (Kuk.) — *Namiesto do stolice pánov zaviezli do hory.* (Kal.) a podraďovaciu, ktorá sa podľa SSJ II používa v spojovacích výrazoch *namiesto toho, aby; namiesto aby* a vyjadruje „náhradu deja vedľajšej vety", napr. *Dal som si už prať bielizeň, namiesto toho, aby som si ju sám vypral.* (Jes.) — *Mať, namiesto aby sa tešila, dá sa usedavo nariekať.* (Hečko.)

Slovo *namiesto* ako predložka s gen. sa vykladá rovnako ako slovo *miesto* s týmto príkladom: *Vojak odpovedal namiesto neho.* (Jégé)

Trocha iný výklad analyzovaných slov obsahuje Morfológia slovenského jazyka (MSJ) z r. 1966. Všetok výklad je uvedený pod spojkou *miesto toho, aby.* MSJ túto spojku a všetky jej dublety pokladá za podraďovacie (hypotaktické) a pripisuje im prípustkový význam, ako aj to, že syntakticky uvádzajú očakávané, ale neuskutočnené deje. MSJ uvádza tieto varianty alebo dublety: *miesto toho, aby; miesto toho, žeby; namiesto toho, aby; miesto aby; namiesto aby.* Je zaujímavé, že MSJ základný variant hodnotí ako hypotaktickú a vetnú spojku, varianty *miesto toho, žeby; miesto toho, čo (by)* už označuje za synonymný spojovací výraz (tu treba pripomenúť, že v SSJ II sa variant *miesto toho, žeby* na rozdiel od MSJ uvádza v podobe *miesto toho, že by,* teda *že by* oddelene, čo je podľa nás nenáležité).

MSJ ďalej konštatuje, že veľmi zriedkavo sa používa aj členská spojka *miesto, namiesto* s tým istým významom, napr. *Miesto domov zahol do uličky* (Kuk.) — *Hrable namiesto o Chrchútku otrepe o plot.* (Hečko)

Pre úplnosť treba ešte uviesť, že MSJ slová *miesto, namiesto* nemá medzi predložkami.

Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ) z r. 1987 slovo *miesto* (s. 199) na prvom mieste kvalifikuje ako predložku s gen. (*miesto vody pije víno, prišiel miesto mňa),* na druhom mieste ako podraďovaciu spojku, ktorá vyjadruje prípustkový vzťah (teda podľa MSJ). Rovnako je spracované slovo *namiesto* (s. 218), pričom pri predložke *namiesto* sa uvádza i jej význam „vyjadruje vzťah zástupnosti, v zastúpení za" s touto exemplifikáciou: *recitoval namiesto mňa, namiesto domu kúpil záhradu.*

2. Nejednotnosť lexikograficko-lexikologického, morfologického i syntaktického spracovania slov *miesto, namiesto* v slovenských kodifikačných i normatívnych príručkách je zrejmá, preto nás zaujímalo aj spracovanie týchto výrazov v niektorých českých jazykových príručkách či gramatikách. Tak napr. M. Grepl — P. Karlík (1986, s. 108) sa o predložke *místo* s gen. zmieňujú v súvislosti s hypotaktickou formou vyjadrenia priraďovacieho vzťahu, pričom tomuto predložkovému spojeniu pripisujú odporovací (popierací) význam: *Píše hlouposti místo*

úlohy = Píše hlouposti, a ne úlohu.— *Jel do Tater místo do Krkonoš* = Nejel do Krkonoš, ale do Tater. Tieto vety predstavujú nepravé priraďovanie v rámci viacnásobného člena čiže členského priradenia.

O hypotaktickom vyjadrovaní priraďovacieho vzťahu v týchto konštrukciách sa hovorí aj v Mluvnici češtiny III (1987, s. 396). Slovo *miesto (místo)* sa tu však nehodnotí ako predložka ani ako spojka, ale ako príslovka: Při spojování členů je to pouze příslovce *místo*: *Místo do Děčína jel do Chomutova*. Z hľadiska sémantického vzťahu medzi korelovanými členmi sa v Mluvnici potvrdzuje odporovací vzťah touto transformáciou: *Nejel do Děčína, ale (jel) do Chomutova*. Podľa Mluvnice III iba táto konštrukcia má čisto koordinatívnu platnosť. Ďalej sa tu hovorí, že iná známa syntagma, ktorá sa hodnotí ako hypotaktická a významovo ako koordinatívna, je syntagma s predložkou *s* (napr.. *otec s matkou)*. Ostatné syntagmy s predložkami *kromě, mimo, vedle* a pod. sú podľa Mluvnice češtiny blízke koordinácii, ale o koordináciu vo vlastnom zmysle už v nich nejde. Tento výklad je o niečo odchodnejší od spomínaného výkladu M. Grepla — P. Karlíka, podľa ktorých výrazy *místo, kromě, mimo, vedle* sú predložkami, ale aj do týchto konštrukcií viac alebo menej preniká podraďovací vzťah, podporovaný predložkovými výrazmi. Tieto výrazy dávajú podľa autorov členom syntagmy, pri ktorých stojí táto predložka, charakter nerovnorodého vetného člena. Autori Skladby spisovnej češtiny tu o výrazoch *místo, kromě, mimo, vedle* explicitne hovoria ako o predložkách, v Mluvnici češtiny sa tieto výrazy vymedzujú nejednoznačne a nehovorí sa o nich ako o predložkách.

3. Rôznorodosť výkladov o význame a syntaktickej funkcii slov *miesto, namiesto* ponúka príležitosť na ich isté prehodnotenie, resp. overenie správnosti týchto názorov a výkladov.

3.1. Predovšetkým treba z uvažovania o týchto slovách vylúčiť ich hodnotenie ako prísloviek. Príslovky sa syntagmaticky primárne viažu na sloveso. Táto možnosť je tu však vylúčená. V súčasných jazykových príručkách sa už takéto slovnodruhové zaradenie príslušných slov neuvádza.

3.2. Iné spomínané pramene slová *miesto, namiesto* jednoznačne kvalifikujú ako predložky s genitívom. Táto kvalifikácia je náležitá, ak sa výrazy *miesto, namiesto* vyskytujú v spojení s jedným substantívom alebo iným príslušným menom, napr. *Išiel miesto otca*. *Hovoril namiesto neho*. Nenáležitá je však v konštrukciách, ktoré sa uvádzajú napr. v KSSJ: *namiesto domu kúpil záhradu, miesto vody pije víno*. Obidva výrazy *miesto, namiesto* sa tu síce spájajú so substantívom v gen., ale okrem toho sa celé spojenie syntagmaticky viaže na sloveso v prísudku a na ďalší vetný člen — predmet, a tak do úvahy treba brať celú syntagmatickú štruktúru vety. Tu obidve substantíva vstupujú do substitučno-adverzatívneho vzťahu a tým utvárajú osobitnú syntagmu, ktorú treba charakterizovať celostne: *Miesto vody pije víno* (miesto vody — víno), *Miesto domu kúpil záhradu* (miesto domu — záhra-

du). Obidve zložky vety plnia funkciu predmetu. Do substitučno-adverzatívneho vzťahu však v tejto vete vstupujú aj iné predložkové spojenia vo funkcii predmetu, napr. *Miesto o matke hovoril o sestre. — Miesto otcovi dal to matke. — Miesto po sláve túžil po samote* (pričom v tomto poslednom príklade možno miesto predložkového spojenia *po sláve* použiť aj tvar genitívu: *miesto slávy túžil po samote)*.

V tomto substitučnom vzťahu sa však najčastejšie vyskytujú príslušné predložkové spojenia, resp. príslovky ako príslovkové určenia: *Miesto do mesta šiel domov. — Miesto s otcom šiel s matkou. — Miesto do Tatier cestoval do Krkonôš. — Namiesto do stolice zaviezli ich do hory. — Hrable namiesto o Chrchútku otrepe o plot.*

V spojeniach *miesto do Tatier, miesto do mesta, miesto o matke, namiesto s otcom, miesto po sláve, miesto domov, namiesto o Chrchútku, namiesto do stolice* nemožno slovo *miesto (namiesto)* chápať ako predložku. Podľa nášho názoru v konštrukciách typu *Miesto (namiesto) vody pije víno* ide síce v spojení *miesto (namiesto) vody* o tvar substantíva v genitíve, ale toto spojenie je iba substitučný korelát akuzatívu *vodu — miesto (namiesto) vodu pije víno.* Vo vetách, kde je po slovese použité substantívum v inom bezpredložkovom páde (napr. *dal to sestre),* po slovách *miesto, namiesto* tiež stojí datív *(namiesto matke dal to sestre).* Výrazy *miesto, namiesto* sa totiž významovo nevzťahujú iba na tvar alebo predložkové spojenie, pri ktorých stoja, ale aj na ďalšiu časť vety, ktorá nasleduje za slovesom, a to na príslušný predmet alebo príslovkové určenie. Z toho vychádza, že výrazy *miesto, namiesto* treba zhodne s MSJ a SSJ II hodnotiť ako členskú priraďovaciu spojku, uvádzajúcu osobitnú substitučno-adverzatívnu koreláciu „nie to, ale iné", resp. „to, ale nie iné", implikujúcu istý stupeň negácie; ďalej sa ukazuje, že nejde o hypotaktické vyjadrenie koordinácie, ale o pravú parataxu.

Pre vety tohto typu je príznačný slovosled, v ktorom na začiatku vety stoja výrazy *miesto, namiesto* v spojení s neuskutočneným, ale žiadaným objektom alebo príslovkovým určením, na druhom mieste stojí sloveso v prísudku a na treťom mieste je člen, ktorý vyjadruje realizovaný náhradný predmet alebo realizované náhradné príslovkové určenie.

3.3. Neprijímame preto názor M. Grepla — P. Karlíka, že v tomto druhu konštrukcií ide o hypotaktické vyjadrenie odporovacieho spôsobu priraďovania čiže o nepravú vetnočlenskú parataxu. Podľa nášho názoru ide o osobitné vyjadrenie koordinácie odporovacím spôsobom: *Miesto domu kúpil záhradu.* Táto konštrukcia môže mať viac slovosledných, ale aj sémantických transformátov: *Nekúpil dom, ale záhradu > Kúpil záhradu, ale (a) nie dom > Nie dom kúpil, ale záhradu > Kúpil nie dom, ale záhradu > Nie dom, ale záhradu kúpil. Miesto s otcom hovoril s matkou > Nehovoril s otcom, ale s matkou > Hovoril nie s otcom, ale*

s matkou > Nie s otcom, ale s matkou hovoril > Hovoril s matkou, ale (a) nie s otcom.

Na overenie koordinácie s odporovacím spôsobom museli sme teda tieto vety upraviť slovosledne a slovesu dať v istých konštrukciách negatívnu formu, resp. sloveso v prísudku ponechať v kladnej forme a negáciu uplatniť v druhom člene viacnásobného vetného člena. Takéto transformovanie vety zreteľne poukazuje na to, že medzi zamýšľaným objektom alebo zamýšľanou okolnosťou a uskutočneným objektom alebo uskutočnenou okolnosťou je odporovací vzťah s odtienkom negácie, viažucej sa na sloveso alebo na vetný člen, vyjadrujúci zamýšľaný objekt alebo zamýšľanú okolnosť.

Treba ešte uviesť, že parataktické spojenie v týchto vetách je zreteľnejšie vtedy, keď sloveso je na začiatku vety, napr. *Šiel domov miesto do mesta. — Kúpil záhradu miesto domu. — Hovoril o otcovi namiesto o matke.* Keď je sloveso v strede vety čiže medzi dvoma korelovanými členmi, parataktický vzťah s koordinatívnou platnosťou medzi týmito členmi je slovosledne prerušený, ale nie zrušený, lebo sú sémanticky úzko korelované substitučným vzťahom, a, samozrejme, priraďovacím vzťahom. Pritom je zaujímavé, že viet tohto typu so slovesom medzi korelovanými členmi je oveľa viac ako ostatných, možno povedať, že je ich väčšina. Je to tiež jeden z dôkazov, že v priraďovacej syntagme nie je relevantné tzv. primkýnanie (porov. Oravec, 1982), že primkýnanie nie je znakom koordinácie.

Prikláňame sa preto k názoru, že ide o spojky, formálne s dosť nezvyčajnou podobou, lebo sa spájajú aj s menami v inom páde než v genitíve, ba čo viac — aj s predložkovými spojeniami.

Túto časť výkladu môžeme uzavrieť takto: 1. vo vetných konštrukciách typu *Miesto (namiesto) domu kúpil záhradu* je časť vety *miesto (namiesto)* priraďovacou spojkou, spájajúcou dva priradené rovnorodé vetné členy (podmet, predmet alebo príslovkové určenie, medzi ktorými je odporovací vzťah, spojený so vzťahom substitúcie). Prvý člen tejto koordinatívnej syntagmy stojí pri spojke *miesto (namiesto)* a z hľadiska významu vyjadruje očakávanú, ale nerealizovanú vec alebo okolnosť, druhý člen realizovanú vec alebo realizovanú okolnosť ako náhradu. Priradené vetné členy môžu vo vete zaujímať rozličné slovosledné pozície. Vyslovujeme názor, že nejde o nepravú parataxu (hypotaktické vyjadrenie koordinácie), ale o osobitný typ priraďovacej syntagmy s odporovaco-substitučným sémantickým vzťahom. Slová *miesto, namiesto* sú predložky iba v spojení s jedným (podstatným) menom, napr. *Šiel tam miesto (namiesto) otca.*

4. Spojky *miesto, namiesto* sú aj súčasťou viacslovných spájacích výrazov, a to: *miesto (namiesto) toho, aby; miesto (namiesto) toho, žeby; miesto aby.* MSJ (1966, s. 728—729) tieto spájacie výrazy označuje ako hypotaktické spojky alebo vetné spojky, resp. ako spojovacie výrazy. Za základnú spojku sa označuje spojka *miesto toho, aby; namiesto toho, aby,* za zriedkavý a synonymný spájací výraz

miesto (namiesto) toho, žeby. Za dublety sa označujú spojky *miesto aby, namiesto aby*. Podľa MSJ majú tieto spojky, resp. spájacie výrazy prípustkový význam a uvádzajú sa nimi očakávané, ale neuskutočnené deje. V SSJ II (1960, s. 144) sa v hesle *miesto*[2] v druhom význame hovorí o tom, že výraz *miesto* „v spojovacích výrazoch *miesto aby; miesto toho, že by* (!) vyjadruje náhradu deja vysloveného hlavnou vetou dejom vysloveným vedľajšou vetou". Z tohto výkladu významu vyplýva, že vedľajšiu vetu neuvádza celý spájací výraz, ale iba výraz *miesto*, čo však nepokladáme za náležité hodnotenie ani z významovej, ani zo syntaktickej stránky. V hesle navyše chýba bližšie určenie, o akú spojku ide — či o priraďovaciu, alebo podraďovaciu. Toto bližšie určenie však nechýba v hesle *namiesto* (SSJ, 1960, s 256): v prvom význame sa slovo *namiesto* hodnotí ako priraďovacia spojka, v druhom význame ako podraďovacia spojka v spojovacích výrazoch *namiesto toho, aby; namiesto aby* (opäť sa tieto spájacie výrazy nehodnotia celostne). Významový vzťah hlavnej a vedľajšej vety sa tu charakterizuje v tom zmysle, že táto podraďovacia spojka „vyjadruje náhradu deja vedľajšej vety dejom hlavnej vety". Iba táto charakteristika významového vzťahu medzi vetami je správna (v hesle *miesto*[2] sa vykladá opačne a nesprávne, že dej hlavnej vety sa nahrádza dejom vedľajšej vety).

Ako uvedieme nižšie, táto významová charakteristika nie je syntakticky ani sémanticky náležitá, lebo nejde tu iba o substitučný, ale aj o adverzatívny vzťah medzi dejmi obidvoch viet, tak ako to ukazuje aj vetnočlenská platnosť obidvoch spojok *miesto, namiesto* ako priraďovacích. Tento adverzatívny vzťah, ako sme už v úvode spomenuli, do istej miery signalizuje aj sémantický vzťah, ktorý vymedzuje MSJ aj KSSJ, že totiž spojka *miesto toho, aby* a jej varianty či dublety vyjadrujú prípustkový význam. Konverzný význam odporovania je totiž prípustkový. Substitučný typ odporovacieho vzťahu v týchto súvetiach vidí aj Mluvnice češtiny III (1987, s. 460—461); tento vzťah sa tu vysvetľuje ako „rozpor medzi reálnym, ale nežiaducim dejom a dejom žiaducim, ale neuskutočneným" a podľa Mluvnice sa vyjadruje hypotakticky spojkou *miesto aby* (spájacie výrazy *miesto toho, aby; miesto toho, žeby* táto príručka nespomína). Spojka *miesto aby* uvádza vetu s neuskutočneným, ale žiaducim dejom. Ďalej sa tu uvádza, že ide o vyjadrenie rozporu medzi tým, čo je, a tým, čo by malo byť.

V rámci súvetného vyjadrenia opaku k popieranému obsahu prvej vety v odporovacích súvetiach autori M. Grepl — P. Karlík (1986, s. 365) uvádzajú, že „hypotakticky sa daný typ odporovacieho spôsobu vyjadruje zloženou spojkou *místo aby*, resp. *místo co*. Podľa autorov sa tu okrem odporovacieho spôsobu priraďovania signalizuje, „aký dej sa uskutoční miesto náležitého, očakávaného deja, ktorý sa neuskutoční", napr. *Místo aby jí šel vstříc, zmizel za nejbližším rohem. — Místo co měl hledět do učebnice, díval se na učitelku.*

Českí autori tu teda hovoria iba o hypotaktickom vyjadrení odporovacieho vzťahu čiže o nepravej hypotaxe.

Tento typ súvetných konštrukcií zaraďuje medzi súvetia s nepravou hypotaxou, teda medzi nepravé podraďovacie súvetia aj J. Oravec (1988). V súvislosti s tým vysvetľuje, že z pôvodných podraďovacích spojok sa na vyjadrenie odporovacieho vzťahu využíva spojka *aby*, a to buď sama, alebo v spojení so substitučnou predložkou *namiesto, miesto (miesto aby, namiesto aby)*, napr. *Pľuha naničhodná, miesto aby sa ťahal hore komínom, rozťahuje sa po kuchyni (*Zúbek*)*. Podobne ako Mluvnice češtiny III ani J. Oravec sa nezmieňuje o spájacích výrazoch *miesto toho, aby (žeby); namiesto toho, aby (žeby)*. Z toho je zrejmé, že oproti týmto spájacím výrazom frekventovanejšie sú spojkové výrazy, resp. spojky *miesto aby, namiesto aby*, ktoré sa organickejšie a jednoduchšie (bez odkazovacieho zámena a čiarky) zapájajú do súvetnej konštrukcie (porov. napr. podobný spájací výraz *bez toho, aby; bez toho, žeby*, ktorý sa v súvetí čoraz častejšie začína celý uvádzať vo vedľajšej vete (napr. *Odišiel, bez toho aby sa rozlúčil)*.

Napokon sa ešte treba dotknúť otázky, či hypotaktické spájacie výrazy *miesto toho, aby (žeby); namiesto toho, aby (žeby)* uvádzajú vedľajšiu prípustkovú vetu. Citované súčasné syntaktické príručky týmto spájacím výrazom prípustkový význam nepripisujú (robí tak iba MSJ a KSSJ). Uviedli sme však, že konverzný význam odporovacieho vzťahu je prípustkový (porov. Pauliny — Ružička — Štolc, 1968; Grepl — Karlík, 1986, s. 394), a tak po príslušnej transformácii tohto typu súvetí najmä z modálnej stránky je možné nimi prípustkový význam vyjadriť. Ukážeme to na dvoch príkladoch z MSJ: *Miesto aby sa tešili — závidia každú tú handričku. — Ale môj kôň namiesto toho, aby sa rozutekal, zastal...* Tieto súvetia možno na súvetia s prípustkovou vedľajšou vetou transformovať tak, že do vedľajšej vety dosadíme prípustkovú podraďovaciu spojku *(hoci, napriek tomu, že* a i.) a prísudkovú časť vedľajšej vety obmeníme z hľadiska modálnosti (voluntatívna modálnosť plus kondicionál): *Hoci by sa mali tešiť — závidia každú tú handričku. — Hoci sa môj kôň mal rozutekať, zastal. — Napriek tomu, že by sa mali tešiť, závidia... — Napriek tomu, že môj kôň sa mal rozutekať, zastal.*

Táto transformácia je však z hľadiska prvotného znenia súvetí so spojkami *miesto (namiesto) aby; miesto (namiesto) toho, aby* vlastne až druhostupňovou (prvá je do podoby pravej parataxy s odporovacím vzťahom a so spojkou *ale*), a tak ju možno pokladať iba za konštrukt, ktorý pomáha identifikovať syntaktico-sémantický vzťah v súvetiach so spojkami *miesto aby, namiesto aby* a s hypotakticky vyjadreným priraďovacím vzťahom.

5. Z analýzy členského a súvetného fungovania spojok *miesto, namiesto* a spájacích výrazov *miesto aby, namiesto aby; miesto toho, aby (žeby); namiesto toho, aby (žeby)* vyplývajú isté závery pre spracovanie, resp. doplnenie a spresnenie príslušných výkladov v syntaxi slovenského jazyka v oblasti syntagmatiky, jednoduchej vety a podraďovacích súvetí. Spresnenie výkladov sa bude týkať aj slovnodruhovej povahy základných výrazov *miesto, namiesto* ako spojok (častí spojok) a predložiek.

Literatúra

GREPL, M. — KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny. Praha, Státní pedagogické nakladateství 1986. 474 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

Mluvnice češtiny. Zv. 3. Skladba. Red. J. Petr. Praha, Acadamia 1987. 748 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 728—729.

ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979, s. 340.

ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 202—203.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladaľstvo 1968, s. 405.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1940, s. 478.

Pravidlá slovenského pravopisu. 9. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967. 422 s.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 2. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960. 697 s.

Docent Ladislav Bartko šesťdesiatročný

1. júla 1994 sa dožíva 60 rokov doc. PhDr. Ladislav B a r t k o, CSc., člen katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove, zanietený pedagóg, propagátor slovenského slova a horlivý bádateľ rodného abovského nárečia. Táto vzácna príležitosť nám dáva možnosť bližšie si všimnúť jeho doterajší život a výsledky bádateľskej práce.

Jubilant je rodák obce Trstené pri Hornáde, okr. Košice-vidiek. Základnú školu vychodil v rodnej obci, pričom dva ročníky nižšej strednej „zmiešanej" školy absolvoval v susednej Ždani. Prvé štyri ročníky boli preňho osobitné v tom, že prebehli v maďarskej škole, lebo v rokoch 1938—1945 jeho obec patrila do horthyovského Maďarska. A on po maďarsky nevedel ani slovíčko... Azda tu treba hľadať korene jeho neskoršieho citového priľnutia k slovenskému slovu, literatúre, dejinám a vôbec k našej národnej problematike a k národnému jazyku. Hoci najskôr získal stredoškolské odborné vzdelanie na Zdravotníckej škole v Košiciach a rok pracoval ako zubný laborant, predsa sa rozhodol orientovať sa iným smerom. V rokoch 1954—1958 sa venoval štúdiu slovenského jazyka na vtedajšej Filologickej fakulte Vysokej školy pedagogickej v Prešove, kde rozhodný vplyv mal naňho dialektológ prof. Š. Tóbik.

Po absolvovaní vysokej školy prijal miesto stredoškolského profesora na Jedenásťročnej strednej škole v Brezne. Popri vyučovaní slovenčiny v škole sa aktívne zapájal do kultúrno-osvetovej práce v širšom prostredí mesta a jeho okolia. Inicioval založenie múzea (Horehronské múzeum vzniklo pred 33 rokmi a má za sebou peknú činnosť) a prehliadky výsledkov umeleckej tvorivosti učiteľov (Chalupkovo Brezno, uskutočnil sa už jeho 26. ročník). Mal významný podiel na organizovaní osláv 700. výročia prvej písomnej zmienky o Brezne a vedeckých konferencií venovaných význačným postavám breznianskych a slovenských dejín (F. Švantner, J. Chalupka, G. K. Zechenter-Laskomerský).

Tieto aktivity a ich širší ohlas mu azda priniesli ponuku vtedajšieho Ústavu slovenskej literatúry SAV začať s budovaním vysunutého pracoviska na východnom Slovensku, v Prešove (1970). Onedlho však (1971) prešiel na Filozofickú fakultu UPJŠ a zaujal miesto v dialektologickom kabinete katedry slovenského jazyka a literatúry. Odvtedy sa už L. Bartko orientuje na výskum a spracúvanie ná-

rečia rodného Abova, onomastického materiálu a materiálu k dejinám spisovnej slovenčiny. Titul PhDr. získal obhájením rigoróznej práce *Slovník a stručná charakteristika nárečia obce Trstené pri Hornáde v južnom Above* (1974), vedeckú hodnosť CSc. získal obhájením kandidátskej dizertačnej práce *Abovské nárečia, ich charakter a miesto medzi ostatnými východoslovenskými nárečiami* (1982). O dva roky neskôr bol vymenovaný za docenta slovenského jazyka.

L. Bartko ako vysokoškolský pedagóg je neobyčajne usilovný a tvorivý. Popri pedagogických povinnostiach sa venuje bádateľskej práci a výsledky publikuje v odborných časopisoch a zborníkoch (okolo 50 štúdií), zúčastňuje sa na vedeckých konferenciách doma i v zahraničí, venuje sa vedecko-organizátorskej činnosti (ako funkcionár pripravil 7 vedeckých konferencií), redakčnej práci (ako zostavovateľ alebo výkonný redaktor pracoval na ôsmich vedeckých zborníkoch). Úzko s tým súviselo aj jeho niekoľkoročné pôsobenie v redakčnej rade regionálneho zborníka Nové obzory (od č. 21 do konca vychádzania, teda do č. 32).

Za prirodzenú súčasť svojej pedagogickej práce L. Bartko vždy považoval vlastnú účasť na rozvoji kultúrno-výchovnej a kultúrno-osvetovej činnosti vo svojom najbližšom okolí: venuje sa výchove recitátorských talentov a súťažiacich v rétorike (viac rokov bol predsedom okresného a krajského poradného zboru pre umelecký prednes, pracoval v rôznych porotách vrátane celoslovenských súťaží Hviezdoslavov Kubín, Vansovej Lomnička, Chalupkovo Brezno, Akademický Prešov), prednáša a vedie semináre o tejto problematike.

Ako jazykovedec sa L. Bartko primerane venoval aj oblasti jazykovej kultúry. V rokoch 1975—1978 viedol jazykovú rubriku v miestnom orgáne Prešovské noviny, v rokoch 1989—1990 vo vtedajšom krajskom orgáne Východoslovenské noviny a v súčasnosti spolupracuje s jazykovou rubrikou novín Národná obroda. K činnosti tohto druhu sa priraďuje aj jeho spolupráca s folkloristami (pri vydávaní východoslovenských ľudových piesní) a kultúrno-umeleckými inštitúciami (napr. s divadlom — jazykové úpravy textov operiet i činoherných predstavení).

Širokej kultúrnej verejnosti je dobre známa aj činnosť L. Bartka v matičnom hnutí. Je aktívnym funkcionárom Miestneho odboru MS v Prešove a podpredsedom Jazykového odboru MS.

Náš jubilant má veľa tvorivých plánov. Osobitne mu záleží na dokončení monografie o abovských nárečiach. Nuž nech prijme želanie nás všetkých, aby v dobrom zdraví mohol svoju prácu dokončiť a prispel ňou k rozšíreniu poznania slovenských nárečí. Všetky dobré žičenia vyslovujeme aj do jeho ďalšej pedagogickej, vedeckej a organizačnej práce.

Ad multos annos!

Š. Lipták

Súpis prác doc. Ladislava Bartka za roky 1957—1993

Bibliografia jazykovedných prác L. Bartka je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov. Najprv sa v príslušnom roku uvádzajú vedecké štúdie v odborných jazykovedných a iných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) články, referáty, recenzie, drobné príspevky, správy a pod. V závere sa uvádza spolupráca a redakčná činnosť.

1957

Výslovnosť *Timrava* či *Ťimrava?* — Prešovský vysokoškolák, *2*, 1956/1957, s. 80.

1969

II. Chalupkovo Brezno. — Roľnícke noviny, 18. 2. 1969, s. 3 (odpoveď na otázku redakcie o súťaži v umeleckom prednese pripravovanej v roku 1969 v Brezne).

1973

Slovenčina v Užhorode. — Univerzita P. J. Šafárika. Spravodaj, *4*, 1973, č. 2, s. 7 (spoluautor S. Rakús).

1975

Slovenčina v praxi. — Prešovské noviny, 6. 6. 1975, s. 2. — Tamže: Podpisujeme sa správne? (18. 7., s. 3). — O názvoch ulíc (29. 8., s. 3). — „Muka" nie je „múka" (19. 9., s. 3). — O výslovnosti prevzatých slov (14. 11., s. 2). — O výslovnosti ruských mien (5. 12., s. 3). — Vianoce prichádzajú (12. 12., s. 2).

Dialektológovia rokovali. — Univerzita P. J. Šafárika. Spravodaj, *6*, 1975, č. 7—8, s. 11 (správa o 1. slovenskej dialektologickej konferencii, konanej v dňoch 17.—19. 4. 1975 v Prešove).

1976

Niektoré otázky odrazu maďarsko-slovenských jazykových kontaktov v chotárnych názvoch južného Abova. — In: VI. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1976, s. 165—170.

Nová kniha o umení prednesu. [Findra, J.: Umenie prednesu. Bratislava 1972.] — In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, *22*, 1975/1976, s. 214—217 (ref.).

Ako ďalej. — Prešovské noviny, 6. 2. 1976, s. 3. — Tamže: Nie „vany", ale *vane* (9. 4., s. 3). — Recitátor a spisovná výslovnosť (16. 4., s. 3) — Voľby a jazyková kultúra (8. 10., s. 3). — O výslovnosti niektorých značiek (5. 11., s. 2). — O pravopise sviatkov (17. 12, s. 3).

I. slovenská dialektologická konferencia v Prešove. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 18. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1976, s. 459—462 (správa o konferencii konanej v dňoch 17.—19. 4. 1975 v Prešove).

Život a dielo Jonáša Záborského. — Kultúra slova, *10*, 1976, s. 250—251 (správa o vedeckej konferencii o živote a diele J. Záborského, konanej v dňoch 22.—23. 1. 1976 v Martine).

1977

Mená postáv v literárnom diele G. K. Zechentera-Laskomerského. — In: G. K. Zechenter-Laskomerský. Život a dielo. 1824—1908. Red. L. Bartko. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1977, s. 151—158, rus. res. s. 227, nem. res. s. 232.

Na úvod. — In: G. K. Zechenter-Laskomerský. Život a dielo. 1824—1908. Red. L. Bartko. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1977, s. 5—7.

Ján Novák i *Novák Ján?* — Kultúra slova, *11*, 1977, s. 119—121.

Týždeň spisovnej slovenčiny. — Prešovské noviny, 27. 5. 1977, s. 3.

Vlastná tradícia i tvár. (Po XII. ročníku Vansovej Lomničky.) — Východoslovenské noviny, 2. 12. 1977, s. 4 (správa o celoslovenskej súťaži žien v umeleckom prednese, konanej dňa 24. 4. 1977 v Starej Ľubovni).

XXII. Hviezdoslavov Kubín. — Kultúra slova, *11*, 1977, s. 87—89 (správa o súťaži konanej v dňoch 6.—11. 10. 1976 v Dolnom Kubíne).

1978

Z tvaroslovia nárečia obce Trstená pri Hornáde v južnom Above. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 20. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1978, s. 337—353, rus. a nem. res. s. 354.

Záborského názory na spisovnú slovenčinu. — In: Biografické štúdie. 8. Red. S. Rakús. Martin, Matica slovenská 1978, s. 209—221.

Puškinov pamätník a Akademický Prešov. — In: XX. Puškinov pamätník. 1958—1978. Red. M. Filip et al. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1978, s. 89—95.

Jazykoveda. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 20. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1978, s. 38—46 (hodnotenie jazykovednej časti v predchádzajúcich zväzkoch zborníka).

Prvá oblastná monografia o východoslovenských nárečiach. [Buffa, F.: 1. Šarišské nárečia. 1. Úvod. Hláskoslovie. — In: Šarišské múzeum v Bardejove. 3. Red. A. Kokuľa. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1972, s. 87—244. — 2. Tvorenie slov. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 14. Red. M. Chmelárová. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1972, s. 169—289, rus. res. s. 256, nem. res. s. 256—257. — 3. Tvaroslovie. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 15. Red. M. Chmelárová. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1973, s. 313—391, rus. a nem. res. s. 392. — 4. Charakteristika a rozdelenie šarišských nárečí (s ilustračným textom). — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 16. Red. M. Chmelárová. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1974, s. 357—407, rus. res. s. 407, nem. res. s. 407—408.] — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 20. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1978, s. 458—461 (rec.).

Jednorazový, nie „jednorázový". — Prešovské noviny, 27. 1. 1978, s. 7.

Povzbudivé úspechy. — Prešovské noviny, 13. 10. 1978, s. 3 (správa o 24. ročníku Hviezdoslavovho Kubína, konanom v dňoch 4.—7. 10. 1978 v Dolnom Kubíne).

Netradičné výsledky. (Po Literárnom Kežmarku a Levočskom recitáli '78.) — Východoslovenské noviny, 21. 6. 1978, s. 4 (správa o krajských súťažiach Východoslovenského kraja v umeleckom prednese).

1979

Šarišská nárečová lexika v Jančovičovom slovníku z roku 1848. — In: Nové ob zory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 21. Red. I. Michno vič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1979, s. 219—239, rus. res s. 239—240, nem. res. s. 240.

XXIV. Hviezdoslavov Kubín. — Kultúra slova, *13*, 1979, s. 56—59 (správa o súťaži v hovorenor umeleckom slove, konanej v dňoch 4.—7. 10. 1978 v Dolnom Kubíne).

Recitátori súťažili. — Prešovské noviny, 27. 4. 1979, s. 4 (správa o okresnej súťaži v umeleckom pred nese, konanej dňa 24. 4. 1979 v Prešove).

IX. levočský recitál. — Javisko, *11*, 1979, s. 273—275 (správa o krajskej súťaži v umeleckom predne se, konanej v dňoch 14.—26. 5. 1979 v Levoči; spoluautor Ľ. Šárik).

Dobre reprezentovali. — Prešovské noviny, 19. 10. 1979, s. 3 (správa o 25. Hviezdoslavovom Kubíne konanom v dňoch 3.—6. 10. 1979 v Dolnom Kubíne).

1980

Ján Francisci-Rimavský a spisovná slovenčina. — In: Literárne postavy Gemera 3. Janko Francisci-Rimavský. Red. J. Bolfík. Martin, Osveta 1980, s. 156—164.

Miesto slov cudzieho pôvodu v nárečovom slovníku. — In: Dialektologický zbor ník. 1. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 5. 1979.) Red. L. Bartko et al. Bratislava, Slovenské pedagogické na kladateľstvo 1980, s. 89—93.

Odraz slovensko-maďarských jazykových kontaktov v antropononymii južného Abova. — In: Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská ono mastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 233—237.

Ešte raz o novoročných pozdravoch. — Kultúra slova, *14*, 1980, s. 219—221.

Opäť znelo slovo. — Prešovské noviny, 9. 5. 1980, s. 6 (správa o okresnej súťaži v umeleckom pred nese, konanej v dňoch 24.—25. 4. 1980 v Prešove).

1981

Abovské nárečia (ich charakter a miesto medzi ostatnými východoslovenským nárečiami). Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti kandidáta filologických vied. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Vedecké kolégium SAV pre jazykovedu a vedy o literatúre a umení 1981. 24 s.

Dve významné jazykovedné diela. [1. Novák, Ľ.: K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava 1980. — 2. Valiska, J.: Nemecké nárečia Dobšinej. Príspevok k výskumu zanikania nárečí enkláv Rimavská Sobota 1980.] — In: Východoslovenské noviny, 20. 3. 1981, príl., s. 2 (ref.).

Nová súťaž. — Prešovské noviny, 8. 5. 1981, s. 3 (správa o okresnej súťaži v záujmovej umeleckej činnosti pedagogických pracovníkov, konanej dňa 24. 4. 1981 v Prešove).

1982

Valiska, J.: Nemecké nárečie Dobšinej. Príspevok k výskumu zanikania nárečí enkláv. Rimavská Sobota 1980. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 24. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1982, s. 302—305 (rec.).

Monografia o nemeckých nárečiach na východnom Slovensku. [Valiska, J.: Nemecké reliktné nárečia horného Spiša. Stará Ľubovňa 1981. Opravené vydanie pod zmeneným názvom Nemecké nárečia horného Spiša. Príspevok k výskumu reliktných nárečí v pokročilom štádiu ich vývoja. Stará Ľubovňa 1982.] — In: Východoslovenské noviny, 28. 5. 1982, príl, s. 2 (ref.).

1983

K charakteristike abovských nárečí. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 25. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1983, s. 253—265, rus. res. s. 265—266, nem. res. s. 266.

Básnické začiatky Jána Bottu a štúrovská slovenčina. — In: Ján Botto — život a dielo. Red. J. Bolfík. Rimavská Sobota, Gemerská vlastivedná spoločnosť 1983, s. 235—248.

Účasť Sama Chalupku na vzniku a počiatočnom rozvoji štúrovskej slovenčiny. — In: Samo Chalupka. 1812—1883. Red. J. Borguľová. Bratislava, ERPO 1983, s. 237—250.

Mená literárnych postáv v prózach Ľudovíta Kubániho. — Slovenská reč, *48*, 1983, s. 76—84.

O hydronymii v povodí hornej Bodvy. — In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava — Banská Bystrica — Prešov, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV — Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici — Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika 1983, s. 174—185.

K problematike slovensko-maďarskej interferencie v abovských nárečiach. — Zápisník slovenského jazykovedca, 2, 1983, č. 1, s. 5—7 (tézy prednášky konanej dňa 3. 11. 1982 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

II. slovenská dialektologická konferencia. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 25. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1983, s. 309—311 (správa o konferencii konanej v dňoch 30. 9.—3. 10. 1981 na Zemplínskej šírave).

1984

O vývine pravopisu vlastných mien. — In: Sborník přednášek I. celostátního semináře Onomastika jako společenská věda ve výuce a školské praxi. Red. B. Demjek — R. Šrámek. Hradec Králové, Pedagogická fakulta 1984, s. 99—103.

Jubilujúce Nové obzory. [Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 25. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1983.] — In: Východoslovenské noviny, 20. 1. 1984, s. 5 (ref.).

Úspech na Chalupkovom Brezne. — Prešovské noviny, 22. 6. 1984, s. 3 (správa o súťaži konanej v dňoch 15.—16. 6. 1984 v Brezne).

1985

Pramene a charakter Masníkovej Zprávy písma slovenského. — In: Práce z dějin slavistiky. 10. Starší české, slovenské a slovanské mluvnice. Red. J. Porák Praha, Univerzita Karlova 1985, s. 167—177.

Slovo na úvod. — In: 20 rokov Akademického Prešova. (Príloha Spravodajcu AP '85.) Red. L. Bartko Prešov, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika 1985, s. 3—4.

Z diskusie na V. Literárnej Levoči. — In: Kronika Literárnej Levoče. 5. Red. E. Hleba. Spišská Nov Ves, Okresný národný výbor — odbor kultúry 1985, s. 34.

1986

Staršie dialektologické výskumy ako materiálová základňa Slovníka slovenských nárečí (Š. Mišík). — In: Dialektologický zborník. 2. Red. L. Bartko. Prešov Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika 1986, s. 181—188, rus. res s. 189, nem. res. s. 190.

Levočské rukopisné zábavníky a štúrovská slovenčina. — In: Kronika Literárnej Levoče. 6. Red. E. Hleba. Spišská Nová Ves, Okresný národný výbor — odbor kultúry 1986, s. 43—44.

Oprávnená požiadavka. — Učiteľské noviny, *36*, 1986, č. 22, s. 4 (o požiadavke poskytnúť učiteľom slovenčiny viac času na opravy písomných prác napríklad formou zníženia pedagogického úväzku).

Dvadsať rokov Akademického Prešova. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 28. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1986, s. 310—312.

Na úvod. — In: Dialektologický zborník. 2. Red. L. Bartko. Prešov, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika 1986, s. 3—6.

Pozitíva i možnosti. [Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 27. Red I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1985.] — In: Východoslovenské noviny 30. 4. 1986, s. 4 (ref.).

Koncepčne a inovačne do ďalších ročníkov Akademického Prešova. — Akademický Prešov '86. Spravodajca, 1986, č. 1, s. 4—5.

Ferdinand Buffa šesťdesiatročný. — Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska 28. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1986, s. 269—271. — Ďalší autorov jubilejný článok pri tej istej príležitosti: Nárečia jeho láska. K životnému jubileu Ferdinanda Buffu. — Východoslovenské noviny, 22. 1. 1986, s. 4.

1987

O pôvode a územnej diferenciácii slovnej zásoby abovských nárečí. — In: Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1987 s. 94—105.

Slová maďarského pôvodu ako lexikálny základ mikrotoponymie na východnom Slovensku. — In: IX. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1987, s. 166—171.

Akademický Prešov 1987. — Spravodajca Univerzity P. J. Šafárika, *18*, 1987, č. 9—10, s. 17 (správa o súťaži Akademický Prešov, konanej v dňoch 21.—23. 5. 1987 v Prešove).

1988

Stieberov výskum abovských nárečí na východnom Slovensku. — In: Studia linguistica Polono-Slovaca. 1. Red. K. Rymut et al. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź, Zakład Narodowy imienia Ossolońskich — Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1988, s. 189—196, poľ. res. s. 196.

Aktuálny Pavol Jozef Šafárik. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 30. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1988, s. 183—189 (správa o vedeckej konferencii Pavol Jozef Šafárik a slovenské národné obrodenie, konanej v dňoch 22.—24. 10. 1986 v Košiciach).

1989

Levočské rukopisné zábavníky a štúrovská slovenčina. — In: Jednota mládeže slovenskej a literárny romantizmus. Red. E. Hleba. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo pre Maticu slovenskú a Gemerskú vlastivednú spoločnosť 1989, s. 151—154.

Doterajšie výskumy Šafárikovho jazykovedného diela a školská prax. — In: Pavol Jozef Šafárik a slovenské národné obrodenie. Red. I. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1989, s. 244—250, rus. a nem. res. s. 251.

Nová kapitola. — Východoslovenské noviny — Magazín VN, 10. 2. 1989, s. 4. — Tamže: Obsahová orientácia rubriky (10. 2., s. 4). — Kráľovná s malou chybou krásy (19. 5., s. 2). — Trampoty s Bikošom (8. 9., s. 2). — O zámene *aký* a *ktorý* (13. 10., s. 2). — Zbytočne ochudobnený Nabucco (20. 10., s. 2).

Príležitosť pre pedagógov. (Po tohtoročnom Chalupkovom Brezne.) — Východoslovenské noviny, 23. 8. 1989, s. 4 (správa o Chalupkovom Brezne, konanom v dňoch 23.—24. 6. 1989 v Brezne).

Stretnutie dialektológov. — Spravodajca Univerzity P. J. Šafárika, *20*, 1989, č. 3—4, s. 15 (správa o 3. slovenskej dialektologickej konferencii, konanej v dňoch 4.—7. 10. 1988 na Zemplínskej šírave).

Spomienka na Jozefa Muránskeho. — Východoslovenské noviny — Magazín, 14. 7. 1989, s. 2 (nekrológ).

1990

O používaní poľštiny na východnom Slovensku v 16.—18. storočí. — In: Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica. 23. Polszczyna średniowiczna i renasansowa. Red. M. Kamińska. Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1991, s. 15—120.

Z juhoabovskej nárečovej lexiky. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 31. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1990, s. 181—211, rus. res. s. 211, nem. res. s. 211—212.

Skutočne staroslovienskyy? (Po stope listu o reči gréckokatolíckych obradov.) — Východ, 20. 11. 1990, s. 4.

Dialóg s čitateľmi. — Východoslovenské noviny — Magazín 1990, č. 1, s. 2 (o smerovaní rubriky o jazykovej kultúre na prahu nového kalendárneho roka).

Watt — Watta, wattu. — Východ — Víkend, príloha na voľné chvíle, 26. 10. 1990, s. 12.

Prídavok, od Prídavka, Prídavkovi. — Prešovské noviny, 24. 7. 1990, s. 3 (spoluautor T. Majerník).

Na podporu slovenčiny. — Prešovský večerník, 5. 10. 1990, s. 2.

Machek, Václav. — In: Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). 4. zv. M—Q. Red. A. Maťovčík. Martin, Matica slovenská 1990, s. 24—25. — Tamže: Mráz, František (s. 233). — Ondrus, Pavel (s. 337). — Petřík, Stanislav (s. 450) (heslá).

Významný vedec, vzácny človek. — Východ — Magazín, 1990, č. 7, s. 2 (k 70. narodeninám J. Horeckého).

Dve výročia. — Prešovské noviny — Magazín (Matičné ozveny), 14. 12. 1990, s. 5 (k 200. výročiu vydania práce A. Bernoláka Grammatica Slavica a 100. výročiu vydania práce S. Czambela Slovenský pravopis).

1991

Václav Vážný a jeho výskum východoslovenských nárečí. — In: Hleba, E. a kol.: Česko-slovenské vzťahy v rokoch 1918—1938 (literatúra, jazyk, história, pedagogika). Red. E. Hleba. Prešov, Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika 1991, s. 240—247.

Ján Chalupka a spisovná slovenčina. — In: Ján Chalupka. 1791—1871. Slovenský Európan od Hrona. Red. J. Borguľová. Banská Bystrica, Literárne a hudobné múzeum a Ministerstvo školstva, mládeže a športu SR 1991, s. 39—47.

V. Hnaťuk a S. Czambel. — In: Vid Naukovoho Tovarystva im. Ševčenko do Ukrajinskoho viľnoho universytetu. Red. M. Mušinka. Prešov 1991, s. 16.

Bardejovský Lutherov katechizmus a jeho prvenstvá. — Slovenské národné noviny, *2 (6)*, 1991, č. 29, s. 7 (najmä o biblickej češtine alebo o súdobej češtine na Slovensku).

Ešte raz o D. Krmanovi a P. J. Šafárikovi. — Práca, 16. 3. 1991, s. 7.

Jazyková poznámka. — In: A od Prešova v tim poľu. Śpivanki a bešedi o Prešove. Red. F. Matúš. Prešov, A. R. I. 1991, s. 53—55.

Slovníček menej známych nárečových výrazov. — In: A od Prešova v tim poľu. Śpivanki a bešedi o Prešove. Red. F. Matúš. Prešov, A. R. I. 1991, s. 56.

Jazyková poznámka. — In: Šarišaňi, jak śe mace? (Šariske śpivanki a vinčovaňa.) Red. F. Matúš. Prešov, A. R. I. 1991, s. 57—58.

Slovníček. — In: Šarišani, jak śe mace? (Šariske śpivanki a vinčovaňa.) Red. F. Matúš. Prešov, A. R. I. 1991, s. 59.

Poznámka o jazyku piesní a jeho úprava. — In: Na ľevockej hure dzvon śe oziva. (Putňicke piśňički a modľitbi.) Red. F. Matúš. Prešov, A. R. I. 1991, s. 61—63.

Písali o akademickom Prešove. (Výberová bibliografia.) — In: Iskrenie tvorivosti (25 rokov Akademického Prešova). Red. L. Bartko — K. Horák. Prešov, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika 1991, s. 115—121 (spoluautor P. Švorc).

Víťazi doterajších ročníkov Akademického Prešova. — In: Iskrenie tvorivosti (25 rokov Akademického Prešova). Red. L. Bartko — K. Horák. Prešov, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika 1991, s. 123—141.

Za krajšie názvy ulíc. — Prešovské noviny, 10. 5. 1991, s. 3.

III. slovenská dialektologická konferencia. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 32. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach pre Vlastivedné múzeum v Prešove 1991, s. 188—191 (správa o konferencii konanej v dňoch 4.—7. 10. 1988 v učebno-výcvikovom stredisku Univerzity Pavla Jozefa Šafárika na Zemplínskej šírave).

1992

Bernolákovčina na východnom Slovensku. — In: Pamätnica Antona Bernoláka. Red. J. Chvan v spolupráci s M. Majtánom. Martin, Matica slovenská 1992, s. 166—170.

Pavol Jozef Šafárik a začiatky slovenskej dialektológie. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *38*, 1991/1992, s. 252—255.

V. Hnaťuk a S. Czambel. — In: Vid Naukovoho Tovarystva im. Ševčenka do Ukrajinskoho viľnoho universytetu. Red. M. Mušinka. Kyjiv — Ľviv — Prešov — München — New York — Toronto — Sydney 1992, s. 106.

Na margo jazyka piesní a jeho úpravy. — In: Dze śi, sosničko, rosla. Monikino piśnički a rozpravjaňa. Red. F. Matúš. Prešov, A. R. I. 1992, s. 50—51.

Slovníček menej známych nárečových slov a výrazov. — In: Dze śi sosničko, rosla. Monikino piśnički a rozpravjaňa. Red. F. Matúš. Prešov, A. R. I. 1992, s. 52.

Šárga, Ján. — In: Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). 5. zv. R—Š. Red. A. Maťovčík. Martin, Matica slovenská 1992, s. 433 (heslo).

1993

Pavol Jozef Šafárik a začiatky slovenskej dialektológie. — In: Pavol Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike. Zborník venovaný XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Literárnovedný zborník. 10./Jazykovedný zborník. 11./Historický zborník. 4. 1993). Red. P. Petrus et al. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1993, s. 197—202, nem. res. s. 202, rus. res. s. 202—203.

Oživenie — návraty, nadväzovanie, perspektívy. (Náčrt rámcového programu Jazykového odboru Matice slovenskej.) — In: Hlas Matice slovenskej. Metodicko-inštruktážny a informačný bulletin Matice slovenskej — členského ústredia v Martine. Č. 12. Materiály zo zakladajúcich valných zhromaždení Jazykového a Historického odboru Matice slovenskej uskutočnených v Martine v dňoch 5. 12 a 11. 12. 1992. Red. C. Žuffa — V. Čipka. Martin, Matica slovenská 1993, s. 18—22.

Ob issledovanii interferencii vostočnoslovackich i ukrajinskich (rusinskich) dialektov. — In: XI. medzinárodný zjazd slavistov. Zborník resumé. Red. S. Mislovičová et al. Bratislava, Veda 1993, s. 390—391.

Výnimočný oblúk. (K 150. výročiu kodifikácie spisovnej slovenčiny.) — Republika, 9. 7. 1993, s. 3.

Rojko — od Rojka. — Národná obroda, 9. 1. 1993, s. 7. — Tamže: Podobným spôsobom ako doteraz (30. 1., s. 7). — Ťažkosti s Clintonom (8. 2., s. 6). — Deň vzkriesenia slovenčiny (13. 2., s. 7). — Zmeny v našom slovníku (20. 2., s. 7). — *Együttélés — Spolužitie* (6. 3., s. 6). — Cudzie ženské priezviská (13. 3., s. 6). — *Papin, Gretzky* (6. 5., s. 7). — *Džez, manažment* (22. 5., s. 7). — Hlboké, júl 1843 (10. 7., s. 6). — *Šéfko, hovorte priamo* (24. 7., s. 7).

Redakčná činnosť

Brezno sedemstoročné. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo 1965 (člen red. rady).

František Švantner. Život a dielo. 1912—1950. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie v Brezne v dňoch 9.—10. októbra 1970. Martin, Osveta 1972 (zostavovateľ).

Ján Chalupka. 1871—1971. Zborník materiálov z vedeckej konferencie v dňoch 16.—17. apríla 1971 v Brezne, usporiadanej pri príležitosti 100. výročia úmrtia. Martin, Matica slovenská 1973 (zostavovateľ).

Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. *21*, 1979 — *32*, 1991. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1979—1991 (člen red. rady).

Dialektologický zborník. 1. Materiály I. slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17.—19. apríla 1975. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 5. 1979.) Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980 (člen red. rady, výkonný redaktor s I. Ripkom).

Komparatistika a preklad. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Literárnovedný zborník. 6.) Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980 (člen red. rady, výkonný redaktor).

20 rokov Akademického Prešova. (Príloha Spravodajcu AP '85.) Prešov, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika 1985 (zostavovateľ).

Dialektologický zborník. 2. Materiály z II. slovenskej dialektologickej konferencie (Zemplínska šírava 30. IX.—3. X. 1981). Prešov, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika 1986 (zostavovateľ).

Iskrenie tvorivosti (25 rokov Akademického Prešova). Prešov, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika 1991 (spoluzostavovateľ K. Horák).

Pavol Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike. Zborník venovaný XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave. (Acta Facultatis Phlilosophicae Universitatis Šafarikanae. Literárnovedný zborník. 10./Jazykovedný zborník. 11./Historický zborník. 4. 1993.) Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1993 (výkonný redaktor s I. Vaškom).

Zostavil *L. Dvonč*

HABOVŠTIAKOVÁ, K. — KROŠLÁKOVÁ, E.: Z tvorby solúnskych bratov a ich žiakov. Trnava, Spolok svätého Vojtecha 1993. 151 s.

Dielo sv. Cyrila a Metoda je v slovanských, ale aj európskych kultúrnych dejinách dostatočne známe. Keďže misia solúnskych bratov sa priamo viazala na náboženské a kultúrne vzdelanie našich predkov, nie je potrebné zdôrazňovať, aký význam má ich slovesné dielo v celých dejinách slovenského národa. Každý príspevok k poznaniu tohto obdobia slovanskej i slovenskej histórie treba privítať a meritórne zhodnotiť.

Takýmto príspevkom je publikácia K. Habovštiakovej a E. Krošlákovej *Z tvorby solúnskych bratov a ich žiakov*. Je to antológia textov z rozsiahlej staroslovienskej spisby, ktorá súvisí s christianizáciou západných Slovanov a ktorej podstatná časť vznikla na území Veľkej Moravy. Publikácie takéhoto charakteru boli na Slovensku vydané dávnejšie a ich počet nie je príliš veľký (J. Stanislav, Po stopách predkov, 1948; Dejiny slovenského jazyka III, 1967; E. Pauliny, Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy, 1964; P. Ratkoš, Pramene k dejinám Veľkej Moravy, 1964; z novších treba spomenúť Život a dielo Metoda od E. Paulinyho a Š. Ondruša a dve publikácie Š. Vragaša).

Publikácia, ako poznamenávajú autorky v úvode, je určená širšiemu okruhu slovenskej kultúrnej verejnosti. Tomu zodpovedá aj informačná stránka celého textu, podporená dostatočným rozsahom faktografických údajov. Je členená na jednotlivé kapitoly, ktoré sú organizované do rozsiahlejších obsahových celkov.

Prvú časť publikácie tvoria kratšie štúdie, v ktorých autorky osvetľujú historické pozadie účinkovania byzantskej misie, charakterizujú starosloviensky spisovný jazyk, staroslovienske písmo a zachované písomné pamiatky. Hoci im nejde o vyčerpávajúci opis historických, literárnych či jazykových faktov, zachytávajú všetky závažné spoločensko-politické a kultúrne okolnosti vzniku cyrilometodskej slovesnosti. Verejnosť zväčša nemá dosť jasnú predstavu o kultúrnej úrovni veľkomoravských Slovanov pred misiou solúnskych bratov, preto sa autorky na väčšom priestore venujú aj tejto problematike, poukazujúc na pomerne vysokú predcyrilometodskú duchovnú a materiálnu kultúru našich predkov. Pri charakteristike staroslovienčiny si popri hláskoslovných osobitostiach, originálnosti a bohatstve slovnej zásoby a slovotvorných prostriedkov bližšie všímajú funkčnú diferencovanosť tohto spisovného jazyka (okrem široko rozvinutej pastoračnej funkcie možno hovoriť o odbornom štýle najmä v právnej oblasti a o rečníckom štýle). Výstižne je podaná aj charakteristika staroslovienskeho písma i základné poznatky paleografického výskumu, týkajúce sa tejto otázky. Zaujímavé závery prináša stať o slovanských prekladoch staroslovienskej literatúry. Ide najmä o zistenia (sú výs-

ledkom predchádzajúceho hlbšieho výskumu), že pri prekladaní staroslovienskych textov do súčasnej slovenčiny nemožno hovoriť o vnútrojazykových prekladoch (ako je to v prípade vydaní Bajzovej a Hollého tvorby), a to aj napriek genealogickej a typologickej príbuznosti týchto jazykov, možno však podľa autoriek hovoriť o vnútrokultúrnych prekladoch, pretože tu nedochádza ku kríženiu systémov.

Textová časť antológie je rozdelená do troch okruhov, ktorých poradie vyjadruje širšiu časovú postupnosť vzniku pamiatok: predcyrilometodská slovesnosť, tvorba solúnskych bratov a tvorba ich žiakov. Konštantín a Metod neprišli na Veľkú Moravu do pohanského prostredia. Kresťanstvo sa na našom území šírilo najmenej od konca 8. stor., preto mohli nadviazať na domácu kresťanskú tradíciu. V antológii sa táto tradícia dokladá textami Vyznania viery, Otčenáša a spovedných modlitieb. Literárna činnosť solúnskych bratov predstavuje jadro staroslovienskeho dedičstva. Sú autormi prekladov biblických, bohoslužobných, homiletických a právnych textov. Výber v tejto časti publikácie ponúka kratšie ukážky zo všetkých spomenutých oblastí ich prekladateľskej aktivity (Starý zákon a Nový zákon, misál, tzv. Epifaniova homília, Súdny zákonník, Nomokánon, Ustanovenia svätých otcov). Väčšina ukážkových textov má staroslovienskú podobu a je uvedená v cyrilike, no zároveň sú tu paralelné transkripcie do latinky a slovenské preklady. Pôvodná tvorba Konštantína a Metoda je rozsahom menšia. V antológii našli miesto úryvky zo všetkých pôvodných diel obidvoch solúnskych bratov. Medzi nimi púta pozornosť predovšetkým Konštantínov Predslov k svätému Evanjeliu, ktorý ani po stáročiach nestráca silu svojej výpovede. Tvorbu nasledovníkov Konštantína a Metoda charakterizujú vo výbere úryvky slovenských prekladov jednak oslavných skladieb na ich učiteľov, jednak textov, ktoré obsahujú cenné historické údaje (predovšetkým Život Konštantína a Život Metoda, ale aj Bulharská legenda či Život Nauma).

Každý text v antológii je opatrený sprievodnými poznámkami. Uvádza sa v nich konvenčný názov pamiatky, miesto, čas a historické pozadie jej vzniku, jej základné jazykové, paleografické, resp. aj poetické znaky i údaje o prvej edícii. Tým sprievodné poznámky, napriek pochopiteľnej stručnosti, nadobúdajú charakter komplexnej informácie.

Publikácia Z tvorby solúnskych bratov a ich žiakov je hodnotným čítaním. Má všetky predpoklady prispieť k hlbšiemu poznaniu veľkomoravského obdobia našich dejín i k bližšiemu osvetleniu jazykovo-literárnych kvalít cyrilometodskej slovesnosti. Vďaka vedeckej náročnosti pri spracovaní textu táto kniha isto nájde svojho adresáta nielen v kruhu laickej čitateľskej obce.

Ľ. Kralčák

Prilba — prílb a prilieb. — V Slovníku slovenského jazyka (SSJ) III (1963, s. 568), v Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ, 1987, s. 352), ako aj v Pravidlách slovenského pravopisu (1991, s. 334) sa pri slove *prilba* uvádza tvar gen. pl. *prílb*, teda tvar bez osobitnej pádovej prípony, resp. tvar s nulovou pádovou príponou a so zdĺžením samohlásky v základe slova, takže je v tomto prípade kvantitatívna alternácia *i/í*. V súčasnosti sa slovo *prilba* používa veľmi často v spojení slov *modré prilby*, ktorým sa označujú príslušníci mierových síl Organizácie Spojených národov (modré prilby nosia príslušníci týchto síl, takže v tomto prípade ide o prenesenie pomenovania „ochrannej pokrývky hlavy z pevného materiálu, helmy", ako sa určuje význam slova *prilba* v KSSJ, na celý kontingent vojakov OSN).

V našich hromadných oznamovacích prostriedkoch sa popri tvare gen. pl. *prílb* podľa platnej kodifikácie v spomenutých príručkách stretávame aj s tvarom gen. pl. *prilieb* s nulovou pádovou príponou a dvojhláskou *ie*, ktorá sa vkladá do spoluhláskovej skupiny na konci tvarotvorného základu (kmeňa). Všimnime si preto bližšie tieto tvary, no najmä tvar *prilieb*, ktorý sa v normatívnych príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny nespomína.

V slove *prilba* je na konci tvarotvorného základu spojenie hlások *-lb*. Podľa Morfológie slovenského jazyka (MSJ, 1966, s. 102) sa tvary gen. pl. s nulovou pádovou príponou a so zdĺžením poslednej kmeňovej slabiky tvoria pri väčšine slov, ktorých kmeň sa končí na zvučnú a šumovú spoluhlásku a nie je odvodený (v jazykovom vedomí sa nedelí na koreň a na odvodzovaciu príponu), napr. *alba — álb, kolba — kôlb, bomba — bômb, bunda — búnd, Alpy — Álp, lampa — lámp, pumpa — púmp, horda — hôrd, jurta — júrt, salva — sálv, fajta — fájt, pajta — pájt, tajga — tájg, pravda — právd, krivda — krívd*. Ak sa pri slove *prilba* uvádza tvar gen. pl. *prílb*, znamená to, že sa vychádza zo spojenia spoluhlások *lb*, z ktorých prvá spoluhláska je zvučná a druhá šumová, z predpokladu, že slovo *prilba* nie je odvodené.

Pozrime sa teraz na tvar *prilieb*, ktorý sa začal uplatňovať popri tvare *prílb* najmä v hromadných oznamovacích prostriedkoch, a to v rozhlasových, novinových a televíznych správach o bojoch v Bosne a Somálsku. Podľa MSJ (s. 103) sa s nulovou pádovou príponou a s vkladnou hláskou tvoria tvary gen. pl. medziiným pri slovách s odvodzovacou príponou *-ba, -ka*, napr. *voľba — volieb, sadzba — sadzieb, služba — služieb, túžba — túžob, plavky — plaviek* (bežné sú tvary s vkladnou dvojhláskou *ie*, po predchádzajúcej dĺžke je tu samohláska *o*). Ak sa

pri slove *prilba* začal používať tvar gen. pl. s nulovou pádovou príponou a s vkladnou dvojhláskou *ie*, znamená to, že používatelia spisovného jazyka zaradili toto slovo medzi odvodené slová.

Všimnime si preto pôvod slova *prilba* bližšie. V. Machek vo svojom Etymologickom slovníku jazyka českého (1968, s. 493) v hesle *přilba* spomína staročeskú podobu *přilbicě* a ďalšiu podobu *přilbice*. Podoba *přilba* je podľa neho doložená od. r. 1820 v Klicperovi, ktorý je azda pôvodcom jej názvu podľa úmery *hlavice — hlava, prilbice — přilba*. Majú ju aj ďalší českí autori, ale Jungmann toto slovo vo svojom slovníku neuvádza. V. Machek spomína aj slovenské slová *prilba* a *prilbica* ako prevzatia z češtiny. Slovo *přilba* v češtine pochádza podľa neho zo zloženiny *před-lbicě*, ktorá označovala vec „před lbí", teda pred lebou alebo pred lebom (slovo *leb* je v slovenčine knižné a zastarané, je ženského alebo mužského rodu a skloňuje sa podľa vzoru *kosť*, resp. podľa vzoru *dub*; porov. SSJ II, 1960, s. 25), resp. pred lebkou, lebo v slovenčine slovo *leb* má rovnaký význam ako slovo *lebka*, utvorené príponou *-ka* (základ *leb-* je aj v slovách *lebeň* a *lebeňa* ako hovorových a expresívnych výrazoch alebo ekvivalentoch slova *lebka*, ktoré sa tiež zaznamenávajú v SSJ). Ako uvádza ďalej V. Machek, staré prilby zakrývali aj obličaj a boli na nich len úzke otvory pred očami. V súčasnej spisovnej slovenčine (ale ani v češtine) neexistuje vedomie, žeby prilba predstavovala niečo, čo je pred lebom, lebou a či lebkou alebo pred tvárou.

Tvorenie tvaru *prilieb* s nulovou pádovou príponou a s vkladnou hláskou (dvojhláskou *ie*) ukazuje skôr na to, že slovo *prilba* sa začalo zaraďovať medzi slová s odvodzovacou príponou *-ba*. Nech už je vedomie pôvodu slova a jeho morfematického členenia akékoľvek, jedno je isté, že slovo *prilba* sa dostáva medzi slová zakončené na *-ba* alebo tvar gen. pl. slova *prilba* sa tvorí celkom mechanicky analogicky podľa slov s odvodzovacou príponou *-ba*.

Vysvetlenie však môže byť aj iné. Slovo *holba*, ktoré podobne ako slovo *prilba* tiež predstavuje podstatné meno ženského rodu so spoluhláskovou skupinou *lb* na konci tvarotvorného základu, má podľa SSJ I (1959, s. 499) tvar gen. pl. *holieb* (v ľudovom jazyku aj tvar *holbí*). Slovo *holba* je nemeckého pôvodu, a preto sa spomína napr. aj v Slovníku cudzích slov (SCS) od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (1979, s. 360). Vzniklo zo slova *Halbe* na základe zmeny *a* na *o* a nahradením koncového *e* samohláskou *a*, čo umožnilo zaradenie tohto slova do vzoru *žena*. Pri slove *holba* nemožno hovoriť o tom, že je to slovo s odvodzovacou príponou *-ba*. Ak však jeho tvar gen. pl. má nulovú pádovú príponu a vkladné *ie* v spoluhláskovej skupine *lb*, to znamená, že takéto tvorenie býva aj pri slovách, ktorých kmeň či tvarotvorný základ sa končí na zvučnú a šumovú spoluhlásku a nie je pritom odvodený, takže sa nečlení na koreň a odvodzovaciu príponu. Možno preto konštatovať, že príslušná poučka v MSJ nie je dôsledná. Pritom je zaujímavé, že pri slove *kolba*, ktoré je tiež nemeckého pôvodu (porov. SCS,

s. 463; Machek, s. 207), sa v gen. pl. používa iba tvar *kôlb* (SSJ I, 1954, s. 715; KSSJ, 1987 slovo *kolba* nespomína). Ako vidíme, slová rovnakého pôvodu s rovnakým zakončením tvarotvorného základu nemajú v gen. pl. rovnaký tvar gen. pl. Ukazuje sa, že pri slovách, ktorých tvarotvorný základ sa končí na spojenie zvučnej a šumovej spoluhlásky *lb*, býva nielen tvorenie s nulovou pádovou príponou a so zdĺžením poslednej slabiky tvarotvorného základu, teda *prilba — prílb* ako *alba — álb*, ale aj tvorenie s nulovou pádovou príponou a s vkladnou hláskou, teda *prilba — prilieb* ako *holba — holieb*.

Ako si však vysvetliť tento druhý spôsob tvorenia tvaru gen. pl. pri slove *holba* a teraz už aj pri slove *prilba?* Slová cudzieho pôvodu, ktoré sa stali súčasťou slovnej zásoby slovenčiny a spisovnej slovenčiny, sa vyznačujú aj niektorými osobitnými fonematickými vlastnosťami. Zvyčajne sa spomína výskyt foném *é, ó, f, g*, ale patria sem aj niektoré osobitné zoskupenia foném, a to samohlások, napr. *ae (aeroplán), ao (kaolín)*, ale aj spoluhlások, a to na začiatku slov, napr. *šp (špargľa, šport), št (študent, štart)* alebo aj na konci slov alebo tvarov, napr. *rd (lord), mf (tromf), mp (lump), lf (elf), lp (skalp), rz (reverz), ks (koks, prax* — vysl. *praks), ng (gong), rk (telemark), rg (borg), lk (kalk), rt (import, export)*. K týmto zokupeniam patrí aj spojenie spoluhlások *lb* (porov. Dvonč, L: Formálna stránka prevzatých slov v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 5. 1976, s. 74—76). Spojenie spoluhlások *lb* na konci slova je napr. v prípade skloňovania *alba — álb, prilba — prílb* (tu, pravda, na konci tvarov gen. pl.). Cudzie fonematické zoskupenie *lb* na konci slova alebo tvaru sa odstraňuje utvorením tvaru s vkladnou dvojhláskou *ie*, teda *holba — holieb, prilba — prilieb*. Tvorenie takýchto tvarov možno pokladať za istý prejav zdomácňovania, poslovenčovania alebo odstraňovania znaku cudzosti, ktorým je práve výskyt spojenia spoluhlások *lb* na konci slova.

Náš výklad ukazuje, že pri slove *prilba* sa popri kodifikovanom tvare gen. pl. *prílb* začal uplatňovať aj tvar *prilieb*. Pri vzniku tohto tvaru sa teda vo vedomí používateľov spisovného jazyka slovo *prilba* zaraďuje k slovám so slovotvornou príponou *-ba*, pri ktorých sa tvar gen. pl. tvorí vždy s nulovou príponou a s vkladnou dvojhláskou *ie* (*paľba — palieb, hudba — hudieb*), alebo tu ide o tendenciu vyhnúť sa zoskupeniu foném *lb* na konci slova alebo tvaru ako cudziemu fonematickému spojeniu.

L. Dvonč